

The background of the book cover is a painting of a small boat on a body of water. The boat is dark and appears to be made of wood or a similar material. In the foreground, there are some reeds or tall grasses. The sky is filled with many birds, possibly terns, flying in a hazy, overcast sky. The overall mood is somewhat somber and atmospheric.

MAARTEN
'T HART

*Een vlucht
regenwulpen*
Roman

Maarten 't Hart

Een vlucht regenwulpen

Roman

Uitgeverij De Arbeiderspers
Amsterdam 2009

Copyright © 1978 Maarten 't Hart

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam.*

Omslagontwerp: Nico Richter
Omslagillustratie: Willem Maris, *Een roeiboot in een sloot*,
Rijksmuseum Amsterdam

ISBN 978 90 295 6844 9 / NUR 301
www.arbeiderspers.nl

Deze digitale editie is gemaakt naar de negenvijftigste druk, 2008

Zondag 10

Vraag 27: Wat verstaat gij door de voorzienigheid Gods?

Antw.: De almachtige en alomtegenwoordige kracht Gods, door welke Hij hemel en aarde, mitsgaders alle schepselen, gelijk als met zijn hand nog onderhoudt, en alzo regeert, dat loof en gras, regen en droogte, vruchtbare en onvruchtbare jaren, spijs en drank, gezondheid en krankheid, rijkdom en armoede, en alle dingen, niet bij geval, maar van zijn vaderlijke hand ons toekomen.

Mijn zomer

In deze ruimte heb ik de zomer gevangen. Insecten zoemen loom in de vochtige warmte. De tijd verstrijkt in hun vleugelslag. Buiten valt het loof, daar zouden deze hommels en zweefvliegen allang zijn omgekomen in de koude nachten. Hier evenwel is het nog zomer tussen de druiventrossen, mijn zomer, mijn rechtmatige buit in de strijd tegen de wisseling van de seizoenen, het bewijs dat ik in staat ben geweest het verstrijken van de tijd zelf te vertragen. En ik heb niet alleen mijn zomer maar ook mijn jeugd weten terug te winnen. Het ruikt hier zoals het vroeger ook geurde voordat de teelt van druiven werd vervangen door de kweek van tomaten. O, die onvergelykelijke geur; als ik hem in mij opneem door diep in te ademen lijkt het wel of ik nog maar vier jaar oud ben en elk moment kan mijn moeder binnenkomen om mij over mijn haar te strijken.

Zo voorzichtig mogelijk knip ik met een schaar enkele trossen los, ik leg ze in een met blauw papier bedekt bakje. Vanavond zullen de gasten zich tegoed doen aan de druiven en alleen Jakob en ik zullen weten hoeveel zorg ik aan de teelt ervan besteed heb. Het heeft mij jaren gekost om de druiven opnieuw op te kweken nadat ze plaats hadden moeten maken voor de tomaten. Ja, Jakob zal het geschenk weten te waarderen, Jacqueline zal alleen maar haar wenkbrauwen optrekken. Ik kan niet begrijpen dat hij met haar trouwt, hij is jarenlang op haar verliefd geweest en hij heeft zo volhardend achter haar aan gelopen dat hij nu eindelijk een stadhuis met haar kan betreden. Het is ongelofelijk wat een vrouw een man kan aandoen die op haar verliefd is. Misschien is het omgekeerd ook wel zo, al ben ik geneigd te denken dat mannen vrouwen verdriet doen nadat een relatie is ontstaan terwijl vrouwen mannen verdriet doen voordat het zover is. Vaak heeft Jakob hier gelogeerd als er weer sprake was van een soort crisis in hun relatie. We roeiden dan urenlang in de rietlanden, we telden vogels vroeg in de morgen, hij praatte onafgebroken over haar en als hij uitgepraat was ging hij weer. Zou zij nu over enige tijd komen om zich over hem te beklagen? Het lijkt me ondenkbaar.

Ik verlaat de druivenkas en loop over het grindpad naar mijn huis. Ik kan niet nalaten mijn hoofd om te wenden en naar de witgekalkte ruiten van mijn beide kassen te kijken. Ze staan daar als symbolen voor onze waanzinnige drang om te kweken. Ik stam uit een geslacht van kwekers die hartstochtelijk werkten aan het vervolmaken van de druiventeelt. Mijn familieleden kweekten Frankenthalers en Alicanten, kostelijke trossen die voor hoge prijzen op de veiling voor export verkocht werden. Maar nu is de teelt van druiven verwaterd. Al mijn ooms – ze waren allemaal tuinder – hebben de teelt van druiven vervangen door het kweken van tomaten en komkommers en zelfs mijn vader heeft uiteindelijk de druivenstokken verwijderd en zich toegelegd op de kweek van nachtschaden. Waarom? Soms denk ik dat het alleen maar was omdat druiven tijdens de groei gekrent moeten worden. En voor dat krenten zijn eigenlijk fijne, dunne vingers van vrouwen- en kinderhanden nodig. Zij waren te onmisbaar. Misschien heb ik de druiven wel teruggehaald in de hoop daarmee eens vrouwenhanden – en wie weet zelfs kinderhanden – te verlokken de onvolgroeide trossen te krenten.

Van jongsaf heb ik de bedrijven van mijn vader en mijn ooms veracht. Ik wilde geen tuinder worden, ik wilde beroemd worden al stond me niet helder voor ogen hoe ik dat zou kunnen bereiken. In ieder geval moest ik, om beroemd te kunnen worden, uitblinken en dat deed ik, eerst op de lagere school, later op de HBS en daarna als student, maar voor het zover was had ik veel weerstand te overwinnen van mijn vader die mij na de lagere school in de tuin wilde hebben. Toen kwamen de onderwijzers. Ze vonden de weg naar ons huis door de weilanden, ze praatten met mijn vader en stootten op een koppigheid die voor allemaal te veel was, behalve voor de hoofdonderwijzer. Eenmaal per jaar ging hij zes weken op herhalingsoefeningen, hij was kapitein in het leger en het daarbij behorende uniform droeg hij ook voor de klas, alle dagen van het jaar. Hij regeerde de klas als een militair. Als hij 's morgens binnenkwam riep hij: 'Geeft... acht' en wij gingen dadelijk rechtop zitten in de schoolbanken met de armen over elkaar. Dan liet hij een psalm zingen, meestal psalm 68: 'De Heer zal opstaan tot de strijd'. Daarna bad hij elke dag hetzelfde gebed: 'Generaal in de hemel, tot U komen wij op de morgen van deze dag en vragen wij een

zegen over onze arbeid. O, opperbevelhebber van de Hemelse Legermachten, geef ons de strijd lust om ook vandaag te rekenen, te schrijven en te lezen tot Uw eer. Laat ons geloof ontbranden als kruitdamp in een kanon, dat op de dienaren van Satan wordt afgeschoten. Bewaar ons voor oorlog. Niet omdat wij het verdienen maar alleen uit genade. Amen. Op de plaats rust en bijbellezen.'

We lazen uit het Oude Testament, uit Jozua of uit de boeken van de Koningen, uit de Kronieken. En later op de dag, als hij de vaderlandse geschiedenis behandelde, vertelde hij over de tachtigjarige oorlog, over de rook van kanonnen en over hinnikende paarden op slagvelden. Deze man praatte met mijn vader. Hij liep met mij over het smalle tegelpad naar ons huis na vier uur, dwars door de weilanden in de winter. Mijn vader en mijn moeder waren onder de indruk van zijn reusachtige gestalte, zijn uniform, zijn onberispelijk gekamde golvende grijze manen, zijn donderend stemgeluid. Hij gebruikte maar één argument, verpakt in twee bijbelse aanhalingen. Hij praatte over de gelijkenis van de talenten en over het licht onder de korenmaat. Mijn vader gaf zich gewonnen. Eén voorwaarde stelde hij: in de lange vakanties zou ik in de tuin moeten werken. Zo versloeg de hoofdonderwijzer mijn bijbelvaste vader met de bijbel.

Op de HBS was ik vanzelfsprekend een voorbeeldige leerling. Er was geen denken aan dat ik zou luieren of leraren zou treiteren of zou verzuimen mijn huiswerk te maken. Ik wilde mijn moeizaam verworven recht op doorleren niet lichtzinnig verknoeien. Als ik zou blijven zitten of als leraren over mij geklaagd zouden hebben, zou dat mijn vader hebben bewezen dat ik de talenten niet bezat waarop de hoofdonderwijzer had gezinspeeld en hij zou mij van school hebben gehaald. De tuin was een dreiging. Maar dat hield op toen ik mijn HBS-diploma had. Met een dergelijk diploma de tuin in, dat zou verspilling van talent zijn. Maar wat nu? Mijn vader wilde alleen toestemming geven voor studeren als ik arts werd of naar de Landbouwhogeschool in Wageningen zou gaan. Ik voelde niets voor die praktische beroepen, ik wilde bioloog worden. Na lange strijd gaf hij toestemming voor de studie in de biologie als minderwaardig alternatief voor de medicijnen en de landbouwhogeschool.

Zo werd ik bioloog. Tijdens de eerstejaarsdagen in september werden we rondgeleid door de verschillende biologische instituten. Aan het einde van de laatste middag werd ons op de zolder van een van die instituten een weefselkweek getoond. Een analiste vertelde ons dat de oranje cellen die wij zagen, gekweekt waren uit één cel van een winterwortel. Die primitieve kweek maakte een overweldigende indruk op me. Ik zag een visioen voor me, een duizelingwekkend perspectief. Ik huiverde. Mijn toekomstige jaargenoten stelden vragen en lachend en pratend liepen zij over de zolder. Ze waren meer geïnteresseerd in het uitzicht door de vuile ramen over de Hortus dan in deze kweek. Ik staarde angstig naar de reageerbuis. Ik mocht de buis vasthouden en keek naar het vormloze hoopje cellen. Tijdens de maand september toen de meeste anderen bij de diverse studentenverenigingen een kennismakingsperiode doormaakten – ik niet, ik werd nihilist – dacht ik na over de weefselkweek. Ik hielp mijn vader in de tuin. Om vijf uur stonden we op en plukten we tomaten in de allengs warmer wordende warenhuizen. In de groengele kleur van de plukrijpe tomaat zag ik het vale oranje voor me van de cellen in de reageerbuis. En ik wist zeker dat dat nu hetgeen was wat ik wilde doen en waarover ik meer wilde weten al begreep ik toen nog niet waarom.

De studie was anders dan ik mij had voorgesteld. Elke morgen liep ik college over bijvakken: natuurkunde, scheikunde en geologie, en 's middags tekende ik dwarsdoorsneden van platwormen en zeesterren, zoetwaterpoliepen en pantoffeldiertjes. Ik woonde bij mijn oom en tante. De oom was aangetrouwd, dus geen kweker. Maar ook hij was een getekende, hij hield zich bezig met het uitvinden van de eeuwigdurende beweging. Na het avondeten verdween hij altijd in de schuur achter het huis en we hoorden hem soms kreten slaken en eenmaal rende hij, laat op de avond, de woonkamer binnen en schreeuwde: 'Ik heb het, ik heb het.'

Hij keek niet naar mijn ongelovige glimlach. 'Kom,' zei hij.

We volgden hem naar de schuur. In het halfduister zagen wij een cirkelvormige gang die ontstaan was doordat mijn oom naast een uit glanzend, glad metaal gemaakte schotel nog een buitenring had geplaatst, vervaardigd van hetzelfde metaal dat zo gloedvol glinsterde in de duisternis. De rand van de schotel en de buitenrand, beiden aan het uiteinde

scherpgeslepen als een mes, vormden een smalle gang waarin de kogels vreedzaam ronddraaiden. Ze bewogen zonder dat er ook maar iets van vertraging in hun gang was te bespeuren, het was tegelijkertijd aandoenlijk eenvoudig en diep raadselachtig omdat je toch verwachtte dat de kogels langzamer zouden gaan bewegen. Naast de vernuftige constructie lagen nog enkele ongebruikte kogels; ik nam er één op, hij was vederlicht. Ik liet hem over mijn hand rollen. Zwaartekracht leek er geen vat op te hebben. Ik staarde naar die immer rondgaande kogels. Dankzij de wijze waarop de rand van de schotel en de buitenrand naast elkaar stonden en een gang vrijlieten was de wrijving die de kogels ondervonden van de twee uiterste einden der randen die ze op hun plaats hielden, minimaal. En toch kon ik niet geloven dat ze eeuwig zouden blijven draaien; juist omdat de kogels zo licht waren hoorde de luchtweerstand hun beweging al spoedig uit te doven.

‘Die twee punten waar de randen de kogels op hun plaats houden zijn zo glad geslepen dat er hoegenaamd geen wrijving is,’ zei mijn oom.

Op de dagen daarna heb ik hem die zin vaak tegen bezoekers horen herhalen, steeds met dat woord hoegenaamd erin dat mij telkens aan het twijfelen bracht, al bleven de kogels voor de aanblik van verbaasde familieleden en vrienden moeiteloos rondgaan zonder met een voor het oog zichtbare vertraging.

Maar het vreemde van dit perpetuum mobile, dat het niet zijn kon, was niet dat het inderdaad eeuwig leek maar dat het mijn oom tot nietsdoen doemde. Nu het ideaal bereikt was, bleef er voor hem noch iets te wensen, noch iets te construeren over en daarom zat hij, als hij bij gebrek aan bezoekers zijn draaiende kogels niet tonen kon, in de huiskamer voor het raam, de handen rusteloos bewegend op zijn schoot als hadden ze deel aan de beweging in de schuur achter het huis. Je zag hem wegteren, wegschrimpelen, mijn oom. Het was alsof hij als Simeon kon zeggen: ‘Nu laat Gij, Heere, uw dienstknecht gaan in vrede, naar Uw woord, want mijn ogen hebben Uw heil gezien.’ Of het ook inderdaad heil was, daarvan kon ik mijzelf nog altijd niet overtuigen. Maar de kogels bleven draaien. Nu eens meende ik dat ze, omdat ze zo licht waren, telkens als je de deur van de schuur opende, een zetje kregen door de tocht, een duwtje dat je nooit te zien kon krijgen omdat je altijd even bezig was te zoeken naar de

lichtschakelaar in de niet van ramen voorziene schuur, dan weer had ik de indruk dat de constructie van de gang zelf tot gevolg had dat er een soort tocht in ontstond die de kogels voortstuwde. Maar ik durfde mijn hypothese niet te onderzoeken, ik durfde niets te veranderen aan die fragiele beweging. Ik hield mijn oom voor dat het onmogelijk was energie te onttrekken aan deze draaiing, het was een beweging zonder zin of doel of aanwijsbaar nut. Mijn oom glimlachte blijmoedig als ik dat zei, het deerde hem niet, hij had gevonden wat hij had gezocht en kon nu heengaan in vrede. Hij ontsliep tijdens zijn middagdutje. Hij werd gewoon niet meer wakker, ik had die middag toevallig geen practicum en had nooit gedacht dat de dood zo onopvallend en rustig kon intreden. Het was niet iets om je verdrietig of ongelukkig over te voelen, het gebeurde omdat het nu eenmaal een keer hoorde te gebeuren.

Zo woonde ik bij mijn tante in het ruime huis met de schuur waarin de kogels maar niet tot stilstand wilden komen, volgde braaf en aandachtig de colleges, deed op tijd mijn tentamens en vervolgens het kandidaatsexamen, had met bijna niemand contact en las 's avonds bij voorkeur filosofische en theologische werken en boeken over moderne fysica en radioastronomie die zo ruim tegemoet kwamen aan mijn verlangen naar mystiek. Ik was nog altijd bang weer te zullen terugvallen in het milieu waaruit ik was voortgekomen. Ik schaamde mij niet voor het milieu, het was veeleer de angst om diezelfde geestdodende en verstikkende mentaliteit deelachtig te worden, een mentaliteit waarbij initiatieven ontbreken, waarbij men gelukkig is met wat men bereikt heeft en niet streeft naar verandering en waar de horizon van de geest wordt gevormd door de veilingprijzen en de renten van hypotheek op warenhuizen. Maar ik ontdekte dat het aan de universiteit niet veel anders was. Na één goed gelukte wetenschappelijke prestatie, meestal een proefschrift, sloot men zich op in bestuurlijke en administratieve taken.

Enkele dagen na mijn kandidaatsexamen overleed mijn tante.

Trombose in het linkerbeen, de klont bloed in het hart. Ze stierf kalm, vertrouwend op God, die ze zich niet als een generaal maar als een vriendelijke grootvader voorstelde en voor wiens troon zij, tot in lengte van dagen, in een witte bruidsjurk, psalmen zou zingen. Na haar overlijden volgde een paar maanden later haar koppige broer, mijn vader, en omdat ik

na de dood van mijn tante thuis was gaan wonen totdat ik een kamer zou hebben gevonden en ontdekt had dat ik met de auto van mijn vader in drie kwartier van ons huis naar het laboratorium voor weefselkweek rijden kon, waar ik voor mijn doctoraalexamen werkte, bleef ik thuis wonen bij mijn moeder. De tuin was ons bezit. Ik verkocht de warenhuizen, ze werden gesloopt en weggehaald op een winterse morgen. Twee druivenkassen liet ik staan, in een van de kassen plaatste ik de eeuwigdurende beweging die in die kas niet bewoog en ook niet meer in beweging te krijgen was, behalve voor korte tijd als een normaal systeem in deze wereld waarin de twee hoofdwetten van de thermodynamica oppermachtig zijn.

Bij de afdeling weefselkweek had ik mij inmiddels onmisbaar weten te maken. De weefselkweek was precies wat ik mij ervan had voorgesteld, opwindend en enerverend. Behalve dat ik mij oefende in de techniek van het kweken, waarbij ik mij gehaat maakte bij de analistes, omdat ik op hun terrein werkte, verzamelde ik koortsachtig overdrukken uit wetenschappelijke tijdschriften over het kweken van weefsels. Ik deed mijn doctoraalexamen en daarna overleed mijn moeder aan keelkanker. Haar adem werd dagelijks iets meer afgesneden, ze stikte oneindig langzaam en tijdens die verschrikkelijke ziekte, die zoveel pijn veroorzaakte, keerde, omdat ik Hem wilde haten, voor enige tijd het geloof in God terug. Ik zag Hem als een beul die mensen veracht. Ik kan dat eigenlijk best begrijpen maar ik zal Hem altijd kwalijk nemen dat Hij nu juist die ziekte uitkoos voor mijn moeder want ik heb met hart en ziel van haar gehouden.

In korte tijd werd ik een deskundige op het gebied van weefselkweek. Een paar publicaties vestigden de aandacht op mij. De universiteit zorgde voor een onmisbaarheidsverklaring zodat het militaire leven aan mij voorbijging en na mijn doctoraalexamen werkte ik aan mijn proefschrift. Drie jaar na het examen verdedigde ik dat voor een commissie uit de senaat en twee jaar later werd ik lector en hoofd van de afdeling weefselkweek. Spoedig gingen er stemmen op om de afdeling een eigen laboratorium te geven. Bij een eigen laboratorium behoort een hoogleraar. Dat werd ik. Ik ben nu dertig jaar oud, ik ben hoogleraar. Een bliksemcarrière. Dit is het verhaal van mijn leven tot nu toe. Om het kweken te ontlopen heb ik mij uitgesloofd om kweker te worden.

Zonnewijzer

Tijdens de receptie proberen kelners mij telkens een glas aan te bieden als ik, na een kort beleefd gesprek, eenzaam voor mij uit sta te turen in de ruime hal van het gebouw. Als ik aangesproken word is het haast altijd omdat men mij probeert te strikken voor een vergadering of een bijeenkomst. Maar al vrij spoedig is er niemand meer die mij aanspreken wil omdat ik ze allemaal heb doen afdruipe na mijn plichtmatige en stuurse antwoorden op hun, van zoveel glimlach voorziene vragen. Zodoende kan ik ongehinderd door de hal wandelen. Het is de hal van een oud kasteel, tot hotel-restaurant omgebouwd. Door de blauwe walm van rook wandel ik naar de ramen die uitzicht geven op een binnenplein dat omsloten wordt door de vleugels van het kasteel. Op het plein spelen kinderen, de kinderen van de bruiloftsgasten, ze rennen rond in het septemberzonlicht en ik hoor hun stemmen. Steeds vallen gele bladeren van kastanjabomen omlaag, ze bedekken het vredige plein. Het is maar een klein plein, te klein voor pleinvrees, goddank. In het midden is een grasveldje met een zonnewijzer waarop het zonlicht uiteenspat. Ik tel de kinderen, er zijn twaalf kinderen, meisjes in witte jurkjes, jongens in blauwe pakjes. Ze doen een spel waarbij ze voortdurend van boom naar boom rennen. Er zijn tien bomen zodat telkens twee kinderen zonder boom zijn maar voor het elfde kind doet de zonnewijzer dienst als boom. Ik begrijp dat het erom gaat een boom te hebben. Telkens is een ander kind zonder boom als ze, snel rennend, van boom verwisseld hebben. Nooit heb ik zo'n spel gespeeld. Maar misschien zou ik altijd zonder boom zijn geweest. De gezichten van de kinderen gloeien. Soms worden ze getroffen door vallende bladeren. Maar dat merken ze niet, ze rennen over het tapijt van bladeren en ze vervelen zich niet. Vreemd dat niets mij zoveel pijn doet als de aanblik van spelende kinderen! Ik drink snel van mijn port en wend me af, ik loop tussen de mensen door, neem een nieuw glas en ga naar de andere zijde van de hal. Ook hier is een groot raam, door houten sponningen in kleine ruitjes verdeeld, en het ziet uit op een eilandje midden in de slotgracht, een kleine

tuin in het water waarop hakhout groeit en meerkoeten rondlopen. In het water doen eenden aanvallen op elkaar. Waterhoentjes lopen klapwiekend over de gracht, dwars over de weerspiegeling van het zonlicht in het water.

Ik drink snel van mijn port en word me bewust van de aanwezigheid van zoveel mensen. Als altijd denk ik: zij zou hier kunnen zijn. Ik denk het zo vaak, in volle treinen, op stations of tijdens concerten of zoals nu tijdens een receptie. Misschien is Martha hier ook. Ik kijk oplettend rond. Staat ze nu tussen de gasten? Praat ze met een van hen? Naarmate ik meer drink zijn er meer vrouwen en meisjes die op haar lijken. De gelijkenis is meestal niet meer dan een rimpel op dezelfde plaats onder de ogen, eenzelfde beweging van een arm, een gelijke haarkleur. Maar als ik enigszins aangeschoten ben kan dat voldoende zijn voor een vaag soort geluksgevoel, een droevige tevredenheid om deze flauwe afschaduw van aanwezigheid. Ik moet hier zo snel mogelijk weggaan; ik heb het bruidspaar gefeliciteerd en mijn druiven afgegeven. Wat let mij? Jacqueline is inderdaad heel mooi, Jakob is gelukkig lijkt me, maar staat wat verloren naast zijn prachtige bruid: een roerdomp naast een purperreiger. Plotseling verlaat hij haar als er even een pauze is van handen schudden, hij wringt zich door de menigte. Hij komt voor me staan en zegt: 'Vanavond is er een feest ter ere van ons huwelijk in de duinen in de theeschenkerij bij het vliegveld. Mag ik op je rekenen?'

'Zo,' zeg ik stug, 'je weet toch dat ik nooit naar feesten ga.'

'Ja, maar je weet dat ik je al vaak gezegd heb dat je op die manier totaal zult vereenzamen.'

'Laat dat maar aan mezelf over.'

'Maarten, wat is nu een feest waar mijn beste vrienden niet aanwezig zijn?'

'Ik beloof niets,' zeg ik.

'Je hoeft niets te beloven als je maar komt.'

'Jakob, Jakob,' roept Jacqueline.

'Ik moet terug, tot vanavond.'

Een jonge vrouw feliciteert het bruidspaar; ik kijk naar het donkere haar, ik kan haar gezicht niet zien. Maar haar figuur, haar houding komen mij bekend voor. Zou het dan nu toch eindelijk gebeuren of zou ik alleen maar te veel gedronken hebben? Ik moet haar even in het gezicht zien, ik

zal nog een ogenblik blijven. Ze kijkt maar steeds niet in mijn richting, ze blijft maar praten met de bruid. Ja, nu loopt ze door, nu zie ik haar gezicht, nee ze is het niet, ze kan het onmogelijk zijn. Maar wat een gelijkenis! Ik probeer mij zo onopvallend mogelijk door de menigte naar haar toe te bewegen. Ze staat alleen bij een deur die half geopend is en waarachter transpirerende mensen zorgen voor de aanvoer van spijs en drank. Ik kan haar nu heel goed observeren. De gelijkenis is verbluffend groot. Maar het feit dat het gezicht juist even anders en de haarkleur net een tint donkerder is dan het haar van Martha wekken ontstemming bij me op. Twaalf jaar lang heb ik getracht mij het gezicht te herinneren, twaalf jaar lang lukte het niet, moest ik eerst de gezichten van haar vriendinnen voor mij halen en dan zag ik soms een fragment, een klein deel van haar gezicht, haar mond of haar ogen, maar nooit het geheel. Soms droomde ik van haar en werd ik wakker en heel even zag ik haar gezicht nog maar zodra ik het wilde vasthouden barstte het uiteen in fragmenten. De ontsteltenis om het niet kunnen herinneren voel ik ook nu. Dit gezicht is bijna als haar gezicht. De ogen zijn iets te gewoon, ze heeft niet die vreemde, bijna mongoolse ogen van Martha, die hoge jukbeenderen. Ze heeft niet hetzelfde haar, het is langer, krult minder.

In het laboratorium eet ik wat brood. Ik sla de celwoekeringen gade die zich achter glas in een speciaal door mij geconstrueerde broedstoof bevinden. Ik denk aan de lange weg die ik heb afgelegd om zover te komen als ik nu ben. Eerst heb ik met zoetwaterpoliepen gewerkt en daarbij kon ik zonder enige moeite uit één cel van een poliep een heel nieuw organisme klonen. Ik kon toen nog maar niet begrijpen waarom ik wilde klonen, waarom ik uit één cel een heel organisme wilde laten opgroeien of misschien begreep ik het ook wel maar als ik het al begreep dan was het net alsof ik het alleen maar wilde doen om mijzelf te bewijzen dat het niet kon, dat het nooit mogelijk zou zijn – wel met een poliep, wel met een hoger organisme, een inktvis misschien zelfs – maar nooit met een zoogdier. En nu kan ik het toch al met de cel van een woestijnmuis en als ik op deze manier doorga zal ik het misschien eens bereiken. Ik weet dat ik zal doorgaan, dat ik zal blijven proberen te bewijzen dat het niet kan maar vreemd genoeg is er na die receptie een nieuw element toegevoegd aan het

ideaal dat ik koste wat het kost niet wil bereiken. Het komt door het meisje van vanmiddag op die receptie. Ze leek erop maar was het niet. Ik heb nu kunnen vaststellen dat de kwelling van het bijna gelijken erger is dan de kwelling van het nooit meer zien. Waarom zou ik dan nu nog doorgaan? Maar het was immers om te bewijzen dat het niet kon? Waarom wilde ik dat bewijzen? Het lijkt, nu ik dit meisje gezien heb, alsof ik toch vaag hoopte dat het wel zou lukken. Wanneer zal ik ooit iets van mijzelf begrijpen?

Als alles goed gaat, zullen de celwoekeringen via ingewikkelde tussenstappen veranderen in levende woestijnmuizen die elke morgen de binnengekomen notulen van commissievergaderingen en verslagen van subfaculteitsraden, structuurnota's en beleidslijnen, rapporten en enquêteformulieren zullen verknagen tot volstrekt onleesbare snippers. Men moest trouwens eens weten dat ik al zover was, dat ik woestijnmuizen kan opkweken uit één eicel. Wat een stencils zouden daarover niet volgeschreven kunnen worden! Toch heb ik, na die ontmoeting op afstand van hedenmiddag sterk de neiging om de broedstoof uit te zetten. Het is immers allemaal zinloos. Maar het ligt me niet om het werk van jaren in één ogenblik te vernielen.

De theeschenkerij ligt ver buiten het dorp in de duinen. Om er te komen moet ik een kronkelige, slecht verlichte weg volgen en bij het café Het Vliegveld linksaf slaan. Maar voor ik op dat punt ben zie ik even buiten het dorp een meisje wandelen in de duisternis. Ze stapt haastig voort. Ik herken haar figuur. Ik ga langzaam rijden en open het raampje van het rechterportier.

Ze schrikt even maar voordat ze echt bang kan worden, zeg ik: 'Gaat u ook naar het feest van Jacqueline en Jakob?'

'Eh... ja, inderdaad.'

'Kan ik u dan misschien een lift aanbieden, ik ben ook op weg naar de theeschenkerij en het is nog een aardig eind lopen.'

'O... heel graag, ja.'

Ik open het rechterportier, ze stapt in. In het halfduister is de gelijkenis zo groot dat ik één moment denk: nu zit ze naast me, en ik voel me zo

gelukkig dat ik snel moet rijden om de ontroering met verbeterde aandacht voor de bochten te onderdrukken.

‘Dank u wel,’ zegt ze.

Zelfs de stem lijkt op haar stem, al is hij iets lager, iets heser. Maar de melodieuze klank is aanwezig.

‘Kent u Jakob en Jacqueline al lang?’ vraag ik.

‘Ik ken Jacqueline heel goed, ze zit bij mij in het dispuut.’

‘Ik ben een jaargenoot van Jakob, ook bioloog.’

‘Grappig,’ zegt ze.

Wat ik daarop moet zeggen weet ik niet en we rijden zwijgend naar de theeschenkerij. Jakob verwelkomt ons, hij is verbaasd.

‘Jullie samen?’ vraagt hij.

‘Ik zag haar wandelen en heb haar een lift aangeboden.’

Ik weet haar naam niet en stotter als ik over ‘haar’ praat. Jakob begrijpt het.

‘Jullie kennen elkaar nog niet?’

‘Nee,’ zeg ik.

Hij stelt ons aan elkaar voor en het horen van haar achternaam, dezelfde achternaam als die van Martha, brengt mij zo van mijn stuk dat ik haar voornaam dadelijk vergeet. Het moet een zusje of een nichtje van Martha zijn, denk ik, en dat is ook heel goed mogelijk want ze had veel jongere zusjes. Ik kan aan niets anders denken maar ik durf er niet over te beginnen en zo wandelen we zwijgend door de theeschenkerij. Ik ken niemand van de aanwezige gasten en zij blijkbaar ook niet, zodat we veroordeeld zijn tot samen blijven.

Een gediensdige dame reikt koffie aan.

‘Zullen we even gaan zitten?’ vraagt ze.

‘Goed,’ zeg ik.

‘Wat doe je? Werk je nog steeds aan de universiteit?’

‘Ja, ik houd me bezig met weefselkweek.’

‘Weefselkweek? Maar dan ben je... dan bent u...’ Ze zwijgt verward.

‘Ja, ik ben prof, ik kan het ook niet helpen, maar laten we elkaar toch alsjeblieft blijven aanspreken met je en jij.’

‘Gek hoor, om je tegen een prof te zeggen.’

‘Hoe weet je eigenlijk dat ik dat ben?’

‘Een vriendinnetje van me heeft pas tentamen weefselkweek gedaan en ze zei me dat ze door een nog heel jonge prof was getentamineerd en ze zei ook...’

Ze zwijgt plotseling, ze kijkt beschaamd naar de grond.

‘Wat zei ze?’

‘Nee, dat moet je niet vragen, dat kan ik niet vertellen.’

‘Misschien mag ik dan wat anders vragen. Heb je een zusje dat Martha heet? Je lijkt zo op een meisje dat op dezelfde school zat als ik.’

‘Ja, ik heb een zusje dat Martha heet, vijf jaar ouder dan ik, de op één na oudste.’

‘Dat moet dan dezelfde Martha zijn, je lijkt echt veel op haar.’

‘Dat zeggen ze vaker dan me lief is.’

‘Hoe gaat het met haar?’

‘Heel goed, ze heeft twee schattige kinderen, een jongen en een meisje.’

‘Speelt ze nog altijd zo mooi piano?’

‘Ja, maar ze is van het conservatorium afgegaan, ze heeft daarna een tijdje op kantoor gezeten maar ze speelt nog altijd prachtig.’

‘Speelt ze nog altijd Haydn? Dat speelde ze toen namelijk veel.’

‘Nee, ze speelt altijd Brahms, tenminste... vaak. Ze speelt echt heel goed, veel beter dan ik het ooit zal kunnen. Jammer dat ze niet verder is gegaan, maar ja, ze wilde trouwen. Stom om te willen trouwen, echt stom. Ik zou nooit willen trouwen, hoogstens samenleven. Je zit meteen voor altijd aan zo’n vent vast.’

Ze praat sneller dan haar zuster. Haar gebaren zijn levendiger, directer. Het is alsof ik haar zuster zie op een film die iets te snel wordt afgedraaid, ik erger mij aan het te snelle tempo. Toch is zij, vooral als ze de oogleden neerslaat, net Martha en ik wacht op die momenten, die de ergernis opeens kortstondig omzetten in geluksgevoel. Ik drink meer Oppenheimer Spätlese – Jakob weet tenminste wat hij zijn gasten moet voorzetten – dan goed voor mij is. Het is net alsof de dronkenschap de verschillen tussen haar en haar zuster uitwist, alsof ik met Martha praat en ik haar rustige bekoorlijkheid bewonder.

‘Je kunt toch nooit voor altijd gelukkig worden met één persoon,’ zegt ze.

‘Moet dat dan,’ vraag ik, ‘gelukkig worden?’

‘Ja, natuurlijk, wat anders?’

‘Ik weet helemaal niet wat dat is: gelukkig zijn. Ik weet alleen maar dat ik het belangrijk vind dat ik zoveel mogelijk kan horen en zien en ruiken, dat m’n zintuigen zo goed mogelijk functioneren.’

‘Hoe bedoel je dat?’

‘Dit voorjaar liep ik langs een ongemaaide wegberm. Heel hoog gras. In de top van een nogal uitgegroeide zegge zat een sprinkhaanrietzanger te zingen. Ik zag hem heel goed, meestal zie je ze namelijk niet en hoor je ze wel. Maar ’t gekke was dat ik hem zag en ook zag dat hij zong, want hij sperde zijn snavel wijd open, maar hem niet meer kon horen. Zijn liedje is erg hoog en m’n gehoor is nu zo afgetakeld dat ik hem niet meer kan horen. Kijk, toen voelde ik me echt ongelukkig – dat een mogelijkheid van waarneming was afgesneden.’

‘Zou ik de sprinkhaanrietzanger nog kunnen horen?’

‘Vast wel, maar begrijp je een beetje wat ik bedoel? Je leeft eigenlijk altijd in het verleden of in de toekomst, nooit in het heden, nooit op het moment zelf. Het ogenblik moet grootte krijgen, je moet kunnen zien dat de schaduwen van de morgenzon anders zijn dan die van de middagzon, kunnen horen dat insecten in het voorjaar anders zoemen dan in het najaar, kunnen proeven dat wijn die in hout is opgeslagen geweest anders smaakt dan wijn uit een fles.’

‘Het lijkt wel of je college geeft,’ zegt ze wat spottend, ‘mijn opvatting van gelukkig zijn is het niet hoor, ik weet ook niet goed wat gelukkig zijn inhoudt maar voor mij heeft het iets te maken met wandelen met iemand waar je gek op bent of de wind door je haar voelen of luisteren naar muziek die je erg mooi vindt, maar dan vooral ook samen met iemand waarop je een beetje verkikkerd bent.’

Zo praten we de hele avond, nu eens om stilte te vermijden, dan weer omdat het gesprek toch enigszins vlot en een enkele keer gaan we ook even uit elkaar maar er is niemand anders waarmee ik langer dan een paar minuten kan praten en hetzelfde geldt blijkbaar voor haar en daarom is het

niet eens zo vreemd als ik haar later op de avond thuisbreng en ik, mede dankzij de Oppenheimer, mezelf bij het afscheid hoor vragen: 'Zou je ervoor voelen om in het voorjaar eens te komen luisteren of jij de sprinkhaanrietzanger wel kunt horen?'

'Dat zou ik erg leuk vinden.'

Ze kijkt me aan en in haar ogen is iets te zien wat op een glimlach lijkt hoewel haar mondhoeken niet meedoen. Toch waag ik, dankzij die glimlach, nog een tweede opmerking.

'Het voorjaar is nog wel erg ver weg.'

Nu doen de mondhoeken mee maar in de glimlach is ook iets van spot aanwezig.

'Zingt de sprinkhaanrietzanger dan alleen maar in het voorjaar?'

'In het najaar en in de winter is hij er niet, hij trekt weg.'

'Nou, dan zullen we tot het voorjaar moeten wachten.'

'Er zijn soms wel andere vogels,' zeg ik voorzichtig, 'of anders zouden we misschien, als je dat leuk vindt, samen eens naar een concert kunnen gaan. Ik heb nu eenmaal die auto toch, het is voor mij een kleine moeite om je op te halen.'

'Nou, als het niet te ver om is voor jou zou het wel gemakkelijk kunnen zijn.'

'Zullen we dan iets afspreken?'

'Weet je iets?'

'Ik moet de komende dagen naar Bern, naar een congres over weefselkweek, maar daarna misschien, op donderdag 15 oktober bijvoorbeeld, dan speelt het Concertgebouworkest, dat weet ik zeker. Dan kom ik je om halfzes afhalen en dan eten we eerst wat en daarna gaan we naar het Concertgebouw.'

'Het Concertgebouw, wat enig, daar ben ik nog nooit geweest, ja best, tot ziens dan, dag!'

Ik loop terug naar de auto en zij staat in de deuropening van het huis waarin ze blijkbaar een kamer heeft. Als ik instap en mijn hand omhoog hef en verbaasd constateer dat ik naar haar wuif, zie ik opeens de leden van het Concertgebouworkest voor me. Ik zie vooral zwarte rokkostuums, nee, het zijn geen rokkostuums, het zijn zwarte jassen, jassen van doodbidders.

Vreemd toch, denk ik, dat ik altijd als er iets bijzonders gebeurt, last heb van dwanggedachten en dat ze altijd worden ingeleid met een soort visioen, een beeld dat aan de verbeelding ontglipt. Op donderdag 15 oktober zal ik al dood zijn, ik zal niet met haar kunnen uitgaan. Ik ben er eensklaps zo zeker van dat ik veel voorzichtiger rijd dan anders terwijl ik toch ook weet dat het een dwanggedachte is, een mentale verschansing tegen het denkbeeld met een meisje te moeten uitgaan. Als ik dood zal zijn, zal ik immers niet meer met haar kunnen uitgaan; een rustgevend gedachte. Even buiten de stad parkeer ik mijn auto bij een café dat gelukkig nog open is. Ik drink een paar koppen koffie en heb de illusie dat ik wat nuchterder word. Waarom zou ik over veertien dagen dood zijn? Ik ben gezond. Zal me een ongeluk overkomen? Ik zal voorzichtig zijn. Aanstaaende maandag vertrek ik naar Bern. Zou ik daar moeten sterven? Ik ben dertig, ik heb voor de eerste maal een afspraak gemaakt met een meisje, met het zusje van Martha. Ben ik daar zo verbaasd over dat mijn onderbewuste niet anders kan reageren dan met de dwanggedachte: je zult binnenkort sterven? Het is vreemder om op je dertigste een afspraak te maken met een meisje dan om het nooit te doen. In het laatste geval lijkt het alsof je geen interesse hebt voor vrouwen. Maar als je op je dertigste voor het eerst een afspraak maakt, blijkt wel dat je eigenlijk een sukkel bent, een verlegen pummel. En waarom moeten daar dan ook nog dwanggedachten bijkomen? Ik heb vaker zulke dwanggedachten gehad en het zijn, voorzover ze betrekking hadden op de toekomst, toch haast altijd juiste voorspellingen gebleken.

Ik reken af en rijd zuidwaarts. Nog altijd is het besef van de naderende dood in mij, het wordt zelfs voortdurend sterker. Bij een ongeluk, denk ik niet zonder ironie, heb je nog een paar ogenblikken waarbij je je leven als een film aan je voorbij ziet gaan. Maar dat is mij vandaag immers al overkomen! Vanmiddag op het tuinpad heb ik, met de druiventrossen in mijn hand, een ogenblik stilgestaan en heb ik mijn leven aan mij voorbij zien gaan. Maar dat was alleen maar dat deel van mijn leven dat verder weinig of niets met mijzelf te maken heeft. Nee, ik zal niet doodgaan, dat kan immers zo maar niet. Maar ook al roep ik luid door de auto: het is niet waar, ik ga niet dood, toch blijft die onwrikbare zekerheid bestaan: over veertien dagen zul je dood zijn.

Ik probeer aan iets anders te denken, aan het zusje van Martha.

Ik ken haar naam niet eens, roep ik plotseling door de auto. De auto is het enige vervoermiddel, misschien de enige plaats zelfs, waar je zonder gêne hardop in jezelf kunt praten. Je bent ook nooit eenzamer dan alleen in een auto, je bent zelfs niet op één bepaalde plaats; je beweegt, omsloten door metaal, en misschien dat je daarom zo vaak hardop tegen jezelf praat in een auto. 'Je hebt haar naam niet gevraagd,' zeg ik tegen mezelf, 'je hebt niet eens gevraagd wat ze studeerde, je hebt helemaal geen belangstelling voor haar getoond, alleen maar naar haar zuster gevraagd. Je hebt op onbeholpen wijze zitten filosoferen over je onzinnige ideeën over werking van de zintuigen.' Ik zwijg tegen mezelf om mijn woorden goed te laten doordringen. Dan zeg ik, niet luid, maar wel met grote nadruk: 'Je bent een egocentrische zak.'

Ik ben thuis. Ik lig in bed en kan niet slapen. Ik luister naar de geluiden in de rietlanden. Veel anders dan het kwaken van de eenden en het ritselen van het riet is er niet te horen. Ik kan niet slapen omdat ik maar steeds aan het doodgaan moet denken en aan een zin uit een gedicht waarvan ik mij titel noch maker herinner: wij leven heel ons leven fout. Fout? Heb ik mijn leven tot nu toe fout geleefd? Waarom? Waarom ben ik zo geworden? Of ben ik altijd al zo geweest? Komt het door mijn moeder en mijn vader?

Mijn moeder

Ze begint haar dag op de vloer voor de oude, donkerrode kachel met gebarsten micaruitjes en een verbazend grote asla, die ze eruit trekt en waarbij ze altijd as morst en dan mompelt ze binnensmonds, nee, ze vloekt niet, ze zou niet kunnen vloeken. Ze staat op en draagt de asla door de kamer en als wij, mijn vader en ik, alleen zijn in de kamer horen we het rinkelen in het vuilnisvat van de slakken die van de cokes zijn overgebleven. Als ze terugkeert uit de bijkeuken hoor ik haar eerste woorden. Maar voordat zij praat is er de stem van mijn vader: 'Vandaag in de bloemkool,' en de stem van mijn moeder is zonder nadruk, zacht en langzaam: 'Hoe laat gaan we schoffelen?'

'Na het middageten.'

Tijdens het gesprek is ze opnieuw voor de kachel gaan liggen en ze duwt een krant in de geopende buik. Op de krant legt ze houtjes en ze tilt de zware kan met petroleum omhoog; een heldere straal sproeit over de krant en de houtjes en ik zie donkere vlekken op de krant. Ze houdt er een lucifer bij. Ze staat op en haalt kolen uit de bijkeuken. Ik denk niet aan haar, ik vergeet haar omdat ik naar de vlammen kijk, wilde, gretige, grillige vlammen, vurige tongen: de Heilige Geest in de kachel. Het hout knettert. Soms is het nat en dunne sliertjes rook kringelen dan omhoog achter de micaruitjes en door de spleetjes in die ruitjes komen ze naar buiten zodat mijn vader hoest en zegt: 'Weinig trek in de lucht.'

Mijn moeder zorgt voor de eerste teleurstelling op die dag omdat ze cokes op het vuur gooit waardoor de vlammen in elkaar krimpen. Mijn moeder gaat aan tafel zitten en mijn vader staat op en zegt: 'Zo, ik ga.'

Ik ben alleen met mijn moeder. Het is donker in de kamer. Op tafel brandt een theelichtje, er zijn kleine vlammen in de kachel en mijn moeder smeert brood. Soms praat ze maar ik weet niet wat ze zegt en het is ook niet belangrijk. Misschien praat ze over het schoffelen en zegt ze dat ik het ook eens leren zal, later, en ze eet haar brood en altijd is er die stem zonder nadruk, zonder veel klank, en ik eet langzamer dan zij omdat ik wacht op

het wonder. Mijn moeder moet, om het wonder te laten gebeuren, voor de spiegel gaan staan die aan de schoorsteenmantel hangt. Ik kijk naar haar gezicht dat in de spiegel zo heel anders is. Ze heeft een klein, regelmatig gezicht met donkere ogen die altijd wat droevig en berustend kijken ook als ze in de spiegel naar me glimlacht. En nu begint het. Ze haalt de spelden uit haar haar en het golft plotseling omlaag tot ver over haar rug, het is net als het vlammen van zo-even maar dan omgekeerd. Het is glanzend zwart en zwaar haar en ze schudt het hoofd waardoor het zich ruimer verdeelt langs haar lichaam. Wat is ze nu jong in de spiegel, wat is ze nu mooi! Ze staart een ogenblik naar haar eigen beeld. Ze loopt door de kamer waarbij het haar beweegt over haar rug, meegolft met een eigen, weerbarstig ritme. Op de schoorsteenmantel ligt de bijbel, een groot oud boek, en op de bijbel liggen haar kam en borstel. Ze haalt altijd eerst de kam uit de borstel en ik begrijp maar steeds niet waarom ze niet eerst kam en borstel oppakt. Ze haalt langzaam de borstel door het glanzende haar. Daarbij spreidt ze het wijd uit, ze houdt haar hoofd schuin zodat het haar van haar hoofd afbeweegt. Haar bewegingen zijn heel traag. Ze borstelt lang. Tijdens het borstelen en ook tijdens het kammen daarna zit ik stil op mijn stoel. Niets mag me ontgaan van dit wonder. In de halfduistere kamer kijk ik naar mijn moeder, naar het lange haar dat ze zo rustig kamt. Mijn thee wordt koud. De cokes in de kachel begint te gloeien waardoor er meer licht is in de kamer en ook diepere schaduw: het zwarte beeld van mijn moeder op de roodglanzende wanden. Ze kamt nog altijd. Maar eindelijk rolt ze het haar omhoog langs een zwarte, brede draad: de tweede teleurstelling. Ze maakt het vast, ze lijkt nu veel ouder, ze wendt zich om en zegt: 'Waarom eet je niet?'

Later op de dag schrobt mijn moeder het stoepje voor het huis. Met een tuinslang sproei ik het water over de stoep. Op de smalle weg tussen de sloot langs ons huis en de brede vliet (die weg is eigenlijk niet meer dan een jaagpad) loopt de petroleumboer. Hij duwt een handkar vooruit. De wielen gaan over het hoge gras van de wegbermen. Onder de kar loopt een zwarte hond in een tuig. Ze staan stil voor ons huis.

'Nog iets nodig?' roept hij.

‘Ja, Bart, tien liter graag,’ zegt mijn moeder. ‘Maarten, haal jij de kan even.’

Ik loop achter het huis om naar de schuur. Met de zware, groene kan sjouw ik naar de kar. Ik ga onder de kar zitten en streel de hond. Ik praat tegen de hond en hij likt mijn handen, hij jankt zacht. De petroleumboer en mijn moeder praten lang met elkaar en ze knikken bedachtzaam: ik kan het zien tussen de spaken door van het houten wiel van de handkar. De petroleumboer komt over het pad naar ons toegewandeld. Plotseling pakt hij de tuinslang en richt de waterstraal op mijn moeder. Ik kijk naar het water dat wegloopt tussen de steentjes en naar mijn moeder, die over het jaagpad wegholt. Ze lacht vrolijk, ze bedekt haar gezicht met haar handen en de petroleumboer spuit in de richting van mijn vluchtende moeder. Ik ren door het huis naar de keuken en sluit de kraan af waarop de tuinslang is aangesloten. Ik hoor hun stemmen. Ze lachen ook. Ik zie ze staan op het jaagpad en ik denk: waarom is ze niet boos op hem? Maar ze groeten elkaar en mijn moeder wuift hem na. Haar wangen zijn bedekt met rode vlekken van ongelijke grootte. Haar ogen, anders zo zorgelijk kijkend, glinsteren nu. Ze loopt over het jaagpad naar het stenen stoepje waar ik op haar wacht.

‘Je hebt me gered,’ zegt ze.

Ze streelt over mijn hoofd, ze duwt me tegen zich aan. ‘Wat een gemene vent,’ zeg ik.

‘Nee, dat mag je niet zeggen, de petroleumboer is heel ongelukkig, zijn vrouw is erg slecht voor hem.’

‘Hij mag je niet natspuiten,’ zeg ik.

‘Nee,’ zegt ze, ‘dat mag niet.’

Als ik zes jaar oud zal zijn, ga ik naar school. Maar zover is het nog lang niet. Ik ben nog nooit van huis geweest, behalve toen ik heel klein was. Maar dat herinner ik mij niet. Ik heb nooit andere huizen gezien dan ons huis en het huis van de buurman die al heel oud is en veel verderop woont. En scholen en kerken heb ik helemaal nog nooit gezien. Mijn moeder heeft me verteld over kerken, het zijn grote gebouwen, veel groter dan een huis en ze staan meestal aan pleinen. Een plein is een weiland zonder gras en koeien maar met straatstenen, heeft mijn moeder gezegd. Toch kan ik me maar niet voorstellen hoe dat eruit moet zien. Van één kerk kan ik de toren

zien tussen de bomen als ik helemaal achter in de tuin sta bij de vuilnishoop. Vaak staar ik naar de spitse toren en verlang ik naar het dorp maar ik ben ook bang voor het dorp, voor de andere huizen en voor de vreemde mensen. Maar het meest bang ben ik voor de pleinen: ze moeten wel ontzettend vlak en leeg zijn als er niet eens gras groeit. Ik denk er lang over na als ik bij de vuilnishoop sta en naar de toren kijk, ik word zo bang dat ik mij haastig omwend en terugloop door de tuin. Ik eet van de krieltomaten die de tomatensorteerder in de afvalbak heeft gegooid. Ik bouw een hut van veilingkisten. Ik ga in de hut zitten en denk na over andere jongens, klein als ik, te klein voor schoolgaan. Wat zouden zij doen? Zitten zij ook in een hut van veilingkisten? Misschien niet. Kleine kinderen kunnen nog geen kisten tillen, zegt mijn moeder, maar ik kan het wel, ik ben zo sterk, veel te sterk voor mijn leeftijd, zegt ze. Ik breek de hut af, bouw hem opnieuw en laat hem in elkaar storten. Wat nu? Ik sta op het erf achter het huis. Mijn moeder loopt door de keuken, ze zingt: Zend, Heer, Uw licht en waarheid neder.

‘Speel je niet?’ vraagt ze als ze me ziet.

‘Ik weet niets te spelen,’ zeg ik.

‘Ga een hut bouwen van kisten.’

‘Dat heb ik al gedaan.’

‘Ga vissen. Waar is je schepnetje?’

‘Ik heb al gevist.’

‘Dan ga je voer zoeken voor de konijnen.’

‘Ze krijgen sla van vader.’

‘Er zijn heus wel andere vissen in het water, ga toch vissen.’

‘Waarom wonen hier geen andere kinderen om mee te spelen? Ik moet altijd alleen spelen.’

‘Ik heb vroeger ook altijd alleen gespeeld.’

‘Ik wil niet alleen spelen.’

Ik loop door de tuin, ik kijk naar de lorrie. Ik mag er niet mee rijden. Als ik zie dat je met de lorrie rijdt, zegt mijn vader telkens, breek ik je rug. Achter in de tuin is de vuilnishoop. Ik mag er niet in wroeten, zegt mijn moeder. Ik ga zitten in de slootkant achter de hoop, ik pluk gras en gooi het

in het water. Ik bedenk een nieuw spel. Ik sta op en loop door de tuin naar de keuken.

‘Wil jij met me spelen?’

‘Ik met je spelen?’ vraagt mijn moeder.

‘Ja, ik bouw een hut en dan ben ik de vader en jij moet in de hut gaan wonen en jij bent de moeder. Dan zijn we getrouwd, ja, met elkaar getrouwd en dan kom ik thuis van de veiling en dan zeg ik: dag vrouw en dan geef ik je een zoen, ja, laten we dat doen.’

‘Ik moet toch in het huis werken, ik heb geen tijd om te spelen.’

‘Dan werk je in de hut, dat is dan je huis.’

‘Nou, even dan, bouw eerst de hut maar.’

Ik bouw een hut. De veilingkisten zijn zwaar maar ik stapel ze zo hoog mogelijk op. Als ik klaar ben waarschuw ik mijn moeder.

‘De hut is af,’ zeg ik.

Mijn moeder loopt met me over het erf naar de hut. Ze gaat naar binnen, ze is lang, mijn moeder, ze kijkt over de kisten naar buiten. Maar ze bukt zich, ze gaat zitten. Toch kan ik haar hoofd zien. Ze doet alsof ze mij niet ziet.

‘Ik kom,’ roep ik.

‘Ja,’ zegt ze.

Ik ga naar binnen.

‘Dag vrouw,’ zeg ik, ‘hier ben ik weer, ik ben naar de veiling geweest.’

‘Dag man,’ zegt mijn moeder, ‘hoe was het op de veiling?’

‘Alles is doorgedraaid, alles, bloemkool, tomaten, bonen, sla, alles.’

‘Nee maar.’

Voorzichtig ga ik naar mijn moeder. Ze bukt zich voorover, ze neemt me in haar armen en zoent me op mijn wangen.

‘Niet zo,’ zeg ik ongeduldig, ‘ik ben geen kind.’

‘Hoe dan?’ vraagt ze glimlachend.

Ik kijk naar mijn moeder. Ik wil haar omhelzen maar ik durf niet, ik wil haar kussen zoals mijn vader haar kust, kort en snel en achteloos.

‘Wat is er?’ vraagt ze.

Ik antwoord niet, ik haal diep adem, ik wijk achteruit.

‘Dag man,’ zegt mijn moeder, ‘ik ga weer aan het werk.’

‘Ja,’ zeg ik bekleemd.

De morgen is als elke andere morgen. Ik bouw een hut, ik vang kleine watertorren en zeeltjes, ik voer de konijnen, ik loop door de tuin en ik weet niet wat ik moet doen. Maar na het middageten zegt mijn moeder: ‘We gaan naar het dorp.’

Ik kijk vragend naar mijn moeder. Het dorp? Gaan ze naar het dorp, mijn vader en mijn moeder, dat gebeurt niet vaak. Moet ik dan naar de buurman?

‘Waarom? Wie moet er dan op mij passen?’ vraag ik.

‘Nee, jij gaat ook mee.’

‘Ik naar het dorp?’

‘Ja.’

‘Wat gaan we doen?’

‘Vader gaat naar de veiling en wij gaan naar de dokter.’

‘Naar de dokter?’

‘Ja, je amandelen moeten gepeld worden. Vanmiddag zal er een dokter uit de stad komen, het stond in de krant, hij komt speciaal voor het pellen van amandelen van kleine kinderen.’

Ik weet niet wat amandelen zijn. Ik vraag het niet. Ik wil mijn eerste tocht naar het dorp niet in gevaar brengen met onwetendheid. Nu ga ik naar het dorp. Eindelijk, ik kan het bijna niet geloven. Maar na het eten gaan mijn moeder en ik op de veilingschuit zitten en mijn vader loopt over het jaagpad en duwt tegen de vaarboom, die voor de schuit is vastgemaakt. Van de hoge brug springt hij met de vaarboom op de schuit, en we glijden onder de brug door naar het brede water. Mijn vader laat de vaarboom in het water plonzen en duwt ertegen. Hij loopt over de schuit naar de achterzijde, keert terug met de vaarboom in zijn handen, plonst hem opnieuw in het water en loopt weer naar het roer. Ik houd angstig de hand van mijn moeder vast, ik kijk naar de rietlanden en mijn moeder vertelt welke vogels voor ons weg vluchten: futen, kuifeenden, meerkoeten en waterhoentjes. Ik kan niet praten. Telkens moet ik slikken en kijk ik naar mijn moeder en ik zie haar bijna niet omdat mijn ogen vochtig zijn, ik wrijf in mijn ogen en ik hoor het zachte gekabbel van het water tegen de schuit.

Verrukt staar ik naar de telkens neerplonzende vaarboom, naar de prachtige kleuren van het opspattende water in het zomerzonlicht. Ik druk stevig de hand van mijn moeder. Ze glimlacht. Na haar glimlach komen mijn tranen en ze streelt over mijn haar, ze vraagt: ‘Wat is er?’

‘Zo mooi,’ fluister ik.

‘Kijk eens hoe Maarten geniet,’ roept ze naar mijn vader. Mijn vader kijkt even naar me, hij wuift met één hand.

Het lijkt net of ik langzaam in slaap val en of mijn ogen bijna dicht zijn. Niet de schuit vaart maar de oevers varen, de schuit staat stil. De oevers glijden weg in de richting van ons huis, de oevers brengen de hallen van de veiling dichterbij. Nu zijn er ook andere schuiten op het water. Sommige schuiten varen sneller dan de onze. Op het dek van die schuiten staat een klein pijpje waaruit blauwe rook komt, en het is net alsof die rook ze voortstuwt. Mijn moeder vertelt dat die schuiten van ver komen, dat ze een motor hebben en ik weet niet wat een motor is. Maar ik vraag het niet omdat ik bang ben en toch alles wil zien en geen tijd heb voor woorden. We varen onder een blauwe brug door, het is even donker en ik knijp in de handen van mijn moeder en vlak boven mij zie ik de geribbelde planken over mij heen schuiven, sneller dan de oevers zo-even.

‘Niet bang zijn,’ zegt mijn moeder.

Na de brug zie ik het veilingplein. Het is een grote ruimte tussen hoge hallen. Ik staar verbijsterd naar de wagens met paarden en naar zo ontzettend veel mensen. Soms staan ze stil bij de kisten en kijken naar de net boven de randen uitkomende groenten en ze praten met elkaar. Ik zie ze wijzen naar dingen waarvan ik niet weet wat het zijn: vreemde voorwerpen die boven het plein hangen en onder een groot afdak is een reusachtige wijzerplaat met een snel ronddraaiende wijzer. Ik kan nog niet klokkijken maar ik weet dat dat een klok moet zijn en ik verbaas mij erover dat de tijd hier zo snel gaat en tegelijkertijd weet ik dat het zo hoort omdat er zoveel lawaai is en zoveel beweging, zoveel gesnuif van paarden en geschraap van hoeven en zelfs gehinnik en soms een straal urine die tussen haastig wegstuivende mensen door loopt.

Mijn vader tilt me op en zet me op de kade en mijn moeder en ik wandelen weg van het plein en ik haal opgelucht adem als we het plein

verlaten hebben. Nu loop ik over straatstenen, echte straatstenen. Wat zijn de stenen hard aan je voeten, denk ik, ik stamp met mijn schoenen op de grond.

‘Niet doen,’ zegt mijn moeder.

Dan zie ik plotseling de spitse toren van de kerk, die ik vanuit de tuin kan zien, heel dichtbij.

‘De kerk, de kerk, de kerk,’ roep ik. Ik blijf het herhalen totdat we vlak bij de kerk zijn. Ik tuur aandachtig naar de toren waarop een reusachtige wijzerplaat is aangebracht met gouden letters die glanzen in de zon. Maar hoe ik ook tuur, ik kan geen beweging in de wijzers ontdekken, ze staan absoluut stil, en daarbij past dat het plein rondom de kerk geheel leeg is. Ik zou willen praten maar ik kan niet, de angst schroeft mij de keel dicht. Niet de minste beweging is op het plein te zien, er is niets wat bewegen kan, geen gras, geen boompje, niets ook wat het zonlicht kan temperen. De zon ligt op het plein en midden over het plein valt de zwarte schaduw van de toren en in die zwarte schaduw is de klok afwezig. Het lijkt wel of het licht hier veel scherper is en alsof er rondom die zwarte schaduw een lichte rand is, een vurige streep die de schaduw des te krachtiger laat uitkomen. Ik houd mijn hand voor mijn ogen, met mijn andere hand druk ik de hand van mijn moeder, ik slik telkens. Het zonlicht is zo hard en fel, het wil me verslinden, zo heb ik het nog nooit gezien. Ik ril als mijn moeder over het plein wil lopen, ik ruk aan de handen van mijn moeder en zeg: ‘Langs de huizen, moeder, langs de huizen.’

‘Kom,’ zegt ze ongeduldig.

‘Nee, langs de huizen.’

Maar ze trekt me midden over het plein en ik sluit de ogen om de leegte niet te zien en ik sper ze dadelijk daarna weer wijd open want we naderen de zwarte schaduw van de toren en ik verkramp helemaal.

‘Moeder,’ huil ik bijna, ‘niet over die schaduw, niet over die schaduw.’

Ze wil me over de schaduw trekken maar ik verzet me en ze zucht. Ze glimlacht naar me en zegt: ‘Wat is dat nu?’

‘Die streep, ik wil niet over die streep van vuur,’ zeg ik.

‘Streep van vuur?’

‘Ja, bij die schaduw.’

‘Ik zie helemaal geen streep van vuur,’ zegt ze rustig.

Maar ze loopt inderdaad om, ze ontwijkt de schaduw en we wandelen er vlak langs zodat ik die vurige lijn heel goed kan zien en ik huiver omdat mijn schaduw voor een deel versmelt met de schaduw van de toren en ik die vurige streep ook langs mijn eigen schaduw getrokken zie. Om het huis van de dokter te bereiken moeten we toch in de schaduw van de huizen gaan lopen, het kan niet anders en ik haal opgelucht adem als blijkt dat er niets gebeurt op het moment dat mijn schaduw helemaal opgaat in de schaduw van de huizen. Mijn moeder duwt een deur open. Voor mij uit lopend gaat ze een donkere gang binnen waarin ik eerst niets kan zien en daarom is het geluid erin zo beangstigend, geluid dat ik zo dadelijk niet eens kan thuisbrengen maar dat na verloop van tijd, als ook mijn ogen gewend zijn aan het licht, het huilen van kinderen blijkt te zijn. Langs de wand van de gang zitten vrouwen met kinderen op hun schoot op een bank. Aan het eind van de gang gaat een deur open en een vrouw komt uit de kamer. Ze draagt een kind op haar armen dat hartverscheurend huilt. Het kind bloedt. Uit de mond stroomt zoveel bloed over haar gezicht dat ik niet anders kan denken dan: ze gaat dood, en in die gedachte is iets geruststellends aanwezig en daarom begrijp ik niet dat de andere kinderen zo hard beginnen te huilen als ze zien dat het bloed van het gezicht omlaag drupt op de betegelde vloer van de gang.

‘Jij bent een grote jongen, Maarten, jij huilt niet,’ zegt mijn moeder.

‘Nee,’ zeg ik nors en ik wil niet dat ze me op haar schoot neemt.

Ik kan niet huilen want ik ben veel te opgelucht over het feit dat we het plein veilig verlaten hebben. Ik ben verbaasd over de huilende kinderen. Dat zijn dus kinderen, net als ik, en het lijkt of ze allemaal veel kleiner zijn dan ik, het lijkt of ik boven hen uittoren, al ben ik de enige die niet op schoot zit. Er rinkelt een belletje. De vrouw en het kind die het dichtst bij de deur aan het eind van de gang zitten, gaan naar binnen, hoewel het kind schopt en gilt. Als ze weg zijn horen we eerst niets, dan plotseling een gil gevolgd door luid gehuil en nogmaals een gil. Even later komt het kind, een meisje, naar buiten op de arm van haar moeder en het gezicht is bijna niet te zien omdat een grote, witte prop watten op haar mond ligt die gaandeweg roder wordt.

‘De volgende,’ roept een man in een witte jas.

Zo gaat het telkens. Soms rinkelt het belletje, soms roept de man. Ik probeer te ontdekken of er verschil is tussen roepen en rinkelen, of de kinderen die geroepen worden minder bloeden dan de kinderen die via het belletje binnen worden genood. We schuiven over de bank in de richting van de deur waarachter de dokter is en door de buitendeur komen nieuwe moeders met kinderen binnen. Zodra de nieuwe kinderen het huilen van de al aanwezige kinderen horen beginnen ook zij hard en met luide snikken te huilen. Soms schreeuwen ze: ‘Ik wil niet, ik wil niet.’

Ik huil nog altijd niet, ik klem mijn lippen stijf op elkaar, ik bal mijn vuisten. Misschien dat ik zal gaan huilen als de man roept: de volgende als wij aan de beurt zijn maar ik weet zeker dat ik niet zal huilen als alleen maar dat belletje rinkelt. En dat is ook inderdaad het geval als wij aan de beurt zijn en het geluid van het belletje doet me opspringen en voor mijn moeder uit lopen en ik weet niet waarom ik liever via het belletje word geroepen dan door de man in de witte jas. Maar hij blijkt aanwezig in de kamer achter de deur en ik verlies iets van mijn moed als ik naar hem opkijk.

‘Wat een grote jongen,’ zegt de dokter.

Mijn moeder geeft me aan een vrouw met een lang, wit schort voor en een kapje op haar hoofd. Zij gaat zitten op een zwarte stoel en ik moet bij haar op schoot zitten en dat wil ik niet maar de vrouw houdt mij krampachtig vast en ik kijk boos naar mijn moeder.

‘Even blijven zitten,’ zegt ze, ‘flink zijn, het is zo gebeurd.’ Aan de andere zijde van de kamer is een vlam. De dokter houdt er een tang in. De tang begint donkerrood te gloeien. De dokter loopt met de tang door de kamer maar die tang is minder beangstigend dan de reusachtige handschoenen die hij draagt en die zijn handen zo ontstellend groot doen lijken. Hij zegt: ‘Mond open.’

Ik open wijd mijn mond. De hitte van de tang drijft de tranen in mijn ogen maar voor ik heb kunnen schreeuwen omdat die hitte zo vreselijk is, is er een gruwelijke pijn, zo erg, zo intens, zo verbijsterend fel dat ik luid moet gillen, hoewel ik het niet wil. Ik proef bloed in mijn mond en nogmaals is er diezelfde pijn en ik kan niet huilen, alleen maar gillen, ik ben te verbaasd om te huilen, te geschokt ook. Als ik zou huilen zou dat mij opluchten en ik

ben nog lang niet aan opluchting toe want de vurige streep om de toren van zo-even versmelt met het roodgloeiende ijzer van de tang en het is alsof ik nu begrijp waarom ik op het plein zo bang was. De verpleegster legt mij in de armen van mijn moeder en ik heb niet de kracht om daartegen te protesteren, ik laat mij dragen. Ik wil praten maar ik kan het niet. Ik wil haar vragen: waarom heb je dit toegelaten? Ik heb toch niet gehuild. De verpleegster loopt door de kamer, ze neemt een prop watten en veegt het bloed weg en dat gebaar maakt dat ik even kan huilen.

Als we terugvaren over het water, ik boven op lege veilingkisten liggend en denkend aan de middag die voorbij is, mijn eerste dag in de wereld, bloed ik nog altijd. Er is niet veel bloed en ik huil niet meer, ik heb nog een paar keer kunnen huilen, met diepe snikken die langdurig huilen steeds weer onmogelijk maakten. Begrijpen kan ik het niet. Nooit eerder ben ik van huis geweest behalve heel vroeger waarvan ik mij niets meer herinner. Op de eerste dag in de wereld heb ik mij goed gedragen, ik heb niet gehuild bij de vurige streep om de toren, niet gehuild op het plein, niet gehuild bij de dokter. Maar hij heeft me gestraft met een gloeiende tang. De pijn in mijn mond is ontzettend. Erger nog is het verraad van mijn vader en mijn moeder. Zij hebben het toegelaten. Mijn moeder vertelt, nu we over het water glijden in de avondschemering, dat het goed voor je is als je amandelen gepeld zijn. Ze zegt tegen mijn vader: 'Hij is zo flink geweest, hij heeft niet gehuild tot ze met die tang in zijn mond kwamen. Wat was dat verschrikkelijk om te zien.'

Haar woorden verzachten de pijn, zij heeft het niet gedaan.

De dokter en de vrouw deden het. Mijn moeder houdt mijn hand vast en ze zingt over God boven de sterren.

Avond

Ik lig in bed en kan niet slapen. Ik luister naar de geluiden van buiten. Ik hoor het doffe bassen van de roerdompen en de stemmen van mijn vader en moeder in de woonkamer. Ik hoor ze lopen door de gang. Ze gaan naar de bijkeuken, naar het erf. Ik sta op uit het bed en zet een stoel onder het zolderraam. Ik ga op de stoel staan en zie mijn vader en moeder in de tuin lopen. Ze wandelen langzaam tussen de rails van de lorrie. Soms bukt mijn vader zich en trekt onkruid weg uit de slabedden. Ik zie dat ze met elkaar praten. Mijn moeder gaat op de lorrie zitten en mijn vader duwt haar vooruit. Soms lachen ze, dat kan ik horen. Als ze voorbij het warenhuis rijden en de vuilnishoop bereiken, achter in de tuin, rijst statig een reiger omhoog. Hij klapwiekt langzaam weg in de lucht met avondrood. Hij versmelt met de donkerblauwe hemel en is al spoedig niet meer dan een klein, vrijwel onbeweeglijk wolkje. Mijn vader gooit het uitgetrokken onkruid op de vuilnishoop. Hij woelt erin, hij gaat liggen voor het al zo bruin geworden onkruid van vroeger en houdt een lucifer bij het vuil. Het vuur laait op. Mijn moeder staat tussen de vlammen en mij in, ze is vreemd donker door het vuur voor haar. Als de vlammen het verse onkruid bereiken wordt de rook lichter en witter. De rook kringelt omhoog in de avondlucht. Er is weinig wind en de rook drijft langzaam weg over het weiland achter de tuin van mijn vader. De rook waaiert uit tot kleine, witte vlokken die wegwijnen in het avondrood. Mijn vader slaat een arm om het middel van mijn moeder, ze staan onbeweeglijk bij de vuilnishoop, ze spreken niet, ze lachen niet. Maar ik weet wat komen zal. Mijn moeder staat rechts van mijn vader. Ze neemt zijn linkerhand in haar hand en ze bewegen elkaars vingers. Mijn moeder buigt haar hoofd naar links, naar de schouder van mijn vader, ze legt haar hoofd tegen zijn schouder. Hij buigt ook het hoofd opzij. Ze kussen elkaar. Nu laten ze elkaar los, mijn vader bukt zich en port in de vuilnishoop. Opnieuw stijgen rookwolken op. Mijn vader en moeder nemen elkaars hand, ze wandelen weg van de rook, terug naar ons huis. Bij

het eerste warenhuis struikelt mijn vader over een plank die op het pad ligt.
Goed zo, denk ik. Ik hoor de stem van mijn moeder: 'Wat is het al kil.'

Ik hoor het slaan van deuren, de brommende stem van mijn vader, ik hoor andere geluiden en ik klim omlaag en ga naar mijn bed.

Mijn vader

Hij zit in een leunstoel naast de kachel. Hij rookt een pijp. Hij spreekt niet. Soms neemt hij de pijp uit zijn mond, het lijkt alsof hij iets wil gaan zeggen maar het uit de mond nemen van zijn pijp is zijn manier van spreken. Als hij de pijp uit de mond heeft genomen, kijkt hij je een paar keer oplettend aan alsof hij tegen je praat. Dan keert de pijp terug in een mondhoek en kijkt hij weer voor zich en je weet dat hij iets tegen je heeft gezegd maar meestal kun je niet raden wat het is. Alleen als hij een nieuwe pijp moet stoppen hoor ik een enkele keer zijn stem: 'Ik wou dat ik honderdduizend gulden had.'

Dat is alles.

Ongeluk

Terwijl ik snel voortreed en niet ver voor mij uit kon kijken omdat er te veel bochten waren die ik moest nemen en te veel kuilen die ik moest proberen te vermijden, leek het wel of het plaveisel onder mij stotterde. Van de weeromstuit ging ik terug praten, niet tegen de weg onder mij, maar tegen het zusje van Martha. Het was alsof ze nog altijd naast me zat en of ik nu eindelijk precies kon zeggen wat ik gisteren niet had kunnen verwoorden: ‘Weet je waaruit de sterkste emoties voortkomen? Uit een gevoel van gemis dat op de een of andere manier gekoppeld is aan een geluid, een geur, een beeld dat je je jaren later nog herinnert. Zo is het net alsof ik nog altijd in de tuin achter ons huis sta, op zondagmiddag – gek is dat trouwens want op zondagmorgen gebeurde het ook maar de herinnering zegt: het was alleen op zondagmiddag – en de klokken hoor beieren van de rooms-katholieke kerk en de hervormde kerk. Meestal kon je het geluid helemaal niet horen, je kon het alleen horen bij één bepaalde windrichting en zelfs dan moest het helder weer zijn want bewolking of nevel dempte het geluid afdoende. En toch is het net alsof de schaarse zondagmiddagen waarop de zon scheen en de wind goed was een onafgebroken reeks vormen in mijn vroegste jeugd en alsof er toen nooit mistige dagen of dagen met een verkeerde wind waren. Die concurrerende klokken maakten een hevig verlangen in mij los om in de richting van het gebeier te lopen want het geluid beloofde zoveel. Maar pas toen ik zes jaar was ging ik voor het eerst over het tegelpad in de richting van die klokken en het lijkt achteraf of ik toen al veel ouder was, of ik veel langer gewacht had dan die paar jaar, achter in de tuin bij de vuilnishoop, luisterend naar het gebeier dat de hele middag leek te duren en toch maar op zijn hoogst een kwartier in beslag nam en dat zo’n krachtig gevoel van gemis losmaakte dat daardoor alles om mij heen bij wijze van contrast helderder glansde en dieper geurde dan daarvoor of daarna. Zo lijkt het ook alsof ik, voordat ik zes jaar was, maar één keer naar het dorp geweest ben, de keer dat mijn amandelen gepeld zijn, terwijl ik toch – dat kan bijna niet anders – nog wel eens vaker ben meegeweest met mijn vader

en moeder. Maar ook bij die ene keer was het hetzelfde; ik herinner me nog goed hoe ontzettend mooi de ondergaande zon het water kleurde toen we terugvoeren naar huis en dat roodachtige, goudkleurige licht vormde, samen met het gefluister van het riet, het scherpst denkbare contrast met de afschuwelijke pijn in mijn keel maar zonder die pijn zou de zon lang zo mooi niet geschenen hebben. En daarom is dat het wat ik bedoelde. Wat is gelukkig zijn? Je beleeft de dingen om je heen nooit mooier, nooit intenser dan wanneer je diep ongelukkig bent of pijn lijdt of ziek bent want dan kun je niet aan het verleden of aan de toekomst denken; pijn lijden, lichamelijk pijn lijden is altijd iets in het heden en daarom maakt pijn het ogenblik groot genoeg. Maar je moet niet te veel pijn lijden.'

Terwijl ik zo praatte, luidop ongeacht de leegte naast en achter mij, verdwenen de geamuseerde, spotzieke ogen van het zusje van Martha omdat ik met mijn laatste woorden het beeld van mijn moeder opriep. Ik zag haar rode wangen weer, ik hoorde die heldere, maar zachte stem en ik voelde de bedwongen vrolijkheid achter die altijd wat zorgelijke blikken, de vrolijkheid die, tegelijk met het verdriet om zijn heengaan, plotseling opbloeide na de dood van mijn vader en uiteindelijk alleen maar inleiding bleek te zijn van de verschrikkelijke pijn die al mijn gebazel van zo-even logenstrafte. Had haar ziekte haar in staat gesteld de dingen om haar heen intenser te beleven? Misschien alleen in de laatste weken, toen de pijn plotseling verdween en ze – hoe vermagerd ze ook was – telkens fluisterde dat ze weer beter zou worden. En altijd zou me bijblijven hoe ze voor het raam zat en al plezier kon beleven aan het gescharrel van een mus in de tuin.

Waarom had ze zo moeten sterven? Voordat ik in staat was daar voor de tienduizendste keer over na te denken bemerkte ik te laat dat ik door een rood stoplicht was gereden dat tijdelijk een weghelpt markeerde waaraan herstellingswerkzaamheden werden uitgevoerd. En daarom raakte ik, hoewel ik al remde voordat de tegenligger heel dichtbij was, de voorste auto van een rij wagens die het groene stoplicht aan hun kant rechtmatig passeerden. Ik reed mijn auto in de wegberm en de bestuurder van die slechts met een tikje geraakte auto stond al op de weg voordat ik zelfs maar tot stilstand was gekomen. Het was een korte gedrongen man met zwart

borstelig haar en een zwarte snor. In de kleine ogen gluurde genoeg woede om mij kwaad te maken.

Ik verliet mijn auto en stond rustig op die van zoveel kuilen voorziene straatweg.

‘Had je verdomme je ogen niet kunnen gebruiken? Mijn bumper finaal vernield! Kale slampamper, doe je bek open. Staat al met één been in zijn graf en ziet toch nog kans om mij te raken. En wat had je allemaal te vertellen, zo in je eentje? Tegen wie moest je dan wel zo druk praten? Je bent niet goed wijs, je bent een gevaar op de weg met je glimmende bovenkant.’

Ik keek naar de rimpel op zijn bumper die totaal vernield heette te zijn.

‘Hoeveel zal dat gaan kosten?’ vroeg ik effen.

‘Gauw vijftig gulden.’

‘We kunnen het zeker hier wel regelen, die verzekeringsmaatschappijen laten je altijd zo lang wachten.’

Ik haalde achteloos een paar briefjes van vijftwintig uit mijn binnenzak en gaf ze aan de man. Verbaasd staaarde hij naar het geld, hij schold even niet en dat gaf mij de tijd om in mijn auto te stappen en door de brede wegberm te rijden langs de rij auto’s waarvan de bestuurders allemaal waren uitgestapt en nu, ieder op hun beurt als ik langsreed, tegen hun hoofd tikten en één moment had ik het gevoel dat het opstaande dominostenen waren waarvan je de eerste een zetje geeft zodat deze tegen de volgende aanslaat, welke op zijn beurt de daarop volgende aantikt. Want de bestuurders tikten niet alleen tegen hun hoofd maar doken na het tikken dadelijk in hun auto, net alsof ze als dominostenen vielen en terwijl ik alweer op de gewone weg reed bleef het beeld me bij – ik zat weer in de huiskamer op regenachtige middagen en er was niemand om iets mee te doen en daarom speelde ik met de dominostenen en zette ik ze rechtop in een kring en gaf ik er één een zetje waarna ze elkaar, met een zacht ratelend geluid, neermaiden en dan leek het net alsof de cirkel bewoog.

Vreemd, dacht ik tegelijkertijd, dat ik zo bang ben voor zulke mannen. Ik wist dat ik niet bang was voor hun maar voor mijn eigen woede, niet voor hun maar voor mijn eigen kracht; ik zou zo iemand gemakkelijk met één vuistslag kunnen neerslaan, misschien zelfs vermoorden, en dat is de reden

waarom ik mij in zulke gevallen probeer te beheersen. Maar het is net alsof ik me een keer niet zal kunnen beheersen omdat ik me één keer te veel heb beheerst. Op de avond dat dat gebeurde had ik al twee uur lang op straat gewandeld, laat op de avond, voortgedreven door de onweerstaanbare drang om nu eindelijk eens een meisje aan te spreken, te vragen: ga je mee. Veel avonden heb ik zo gewandeld, vooral toen ik bij mijn oom en tante woonde, en op die avonden werd ik vaak aangesproken door mensen die me de weg vroegen maar nooit, nooit heb ik een meisje ontmoet dat met mij... En na die bewuste avond heb ik het niet meer aangedurfd om een meisje aan te spreken. Ik had dit meisje al eerder op de avond gezien. Ze liep aan de overkant van een gracht, ze was alleen en ik zag haar weerspiegeld in het donkere water en ik liep maar, steeds op gelijke hoogte met haar. Tussen ons in was het water en voordat ik een brug bereikte was ze al verdwenen in een steeg. Later zag ik haar opnieuw, eerst in de verte en ik dacht: ze lijkt op Martha, ze loopt net zo rustig als Martha. Ik liep sneller om haar in te halen. Ik volgde haar door donkere straatjes en zelfs het gezicht had, voorzover ik het zien kon, iets van het gezicht van Martha. Of leek het alleen maar zo in het duister? Waren haar wangen echt zo ingevallen als de wangen van Martha of maakte het donker ze zo? Ze had lichtblond haar, dat meisje, en het haar van Martha is donkerblond. Het lichtblonde meisje stond stil bij een kruising van twee stegen onder het licht van een straatlantaarn en ik liep langzaam op haar toe en ik zei: 'Heb ik je al eens eerder ontmoet?'

Ze keek zwijgend en vol afschuw naar me. Ze antwoordde niet. Plotseling kwam een gedrongen man uit een van de stegen rennen, het kon de man van zo-even wel geweest zijn.

'Wat deed hij?' riep de rennende man.

'Niets,' zei het meisje.

Ik rende weg door het steegje en de man haalde me pas in toen we bijna in een drukke winkelstraat waren en hij sloeg met zijn vuist in mijn gezicht. Het leek of mijn hoofd scheef getrokken werd. Misschien sloeg ik niet terug omdat ik mij schuldig voelde maar toen hij me voor de tweede keer sloeg vond ik dat hij te ver ging en ik wilde terugslaan maar een politieagent

duwde hem van mij weg. Het was de enige keer dat ik een meisje op straat heb durven aanspreken en dat was er het gevolg van.

Terwijl ik nog nadacht over de man en het meisje in het steegje, viel me opeens in: dit ongelukje is een kleine vingerwijzing van de dood. Je hebt nu nog veertien, nee, dertien dagen te leven.

Ik lachte om mijzelf. Wat een onzin om zoveel waarde te hechten aan een dwanggedachte. Ik had immers zo vaak last gehad van dwanggedachten. Vooral toen ik nog gelovig was had ik ze.

Judas was een doodgoede vent. Zoiets kon ik wel duizend maal op een dag denken zonder dat ik het wilde. Christus was homoseksueel en Lazarus was zijn vriend. Onnozele, maar zondige dwanggedachten, anders dan die ene dwanggedachte die ik maar niet van mij af kon zetten. Nee, niet deze gedachte aan doodgaan, dat was alleen maar een vreemdsoortige voorspelling die wel serieus diende te worden genomen maar geen verdriet veroorzaakte zoals die andere dwanggedachte. Toen mijn moeder stierf sprak ik een collega, een hoogleraar interne geneeskunde; ik vroeg hem: waarom sterven mensen aan kanker en hij zei alleen maar: gelukkige mensen sterven niet aan kanker, alleen ongelukkige mensen sterven aan kanker. Je ziet vaak kanker optreden bij mensen die kort daarvoor iets heel vreselijks hebben doorstaan, het verlies van iemand waar ze zielsveel van hielden, het verwerken van een enorme teleurstelling. Kanker doet met je lichaam wat een knagend verdriet doet met je ziel. Ik wilde dat niet geloven, het leek me zo simpel, zo gemakkelijk psychosomatisch geredeneerd, maar uit die woorden kristalliseerde zich ogenblikkelijk een dwanggedachte die sterker bleek te zijn dan elke rationele overweging. Als mijn moeder een groot verdriet of een grote teleurstelling had moeten verwerken, wat of welke kon dat dan geweest zijn? De dood van mijn vader? Maar hield ze dan zo ontzettend veel van hem? Misschien wel maar ze was er zo zeker van dat ze hem in de hemel zou terugzien dat ze niet echt diep geschokt was door zijn dood. En bovendien had hij haar heus niet zo vriendelijk behandeld, die laatste jaren van zijn leven. Hij was zo zwijgzaam geworden dat het wel leek alsof we met een doofstomme hadden samengeleefd. Nee, er moest een ander verdriet zijn en ik kon wel raden wat het was. Het kwam voort uit datzelfde almachtige geloof aan de hemel en uit bezorgdheid over

mij. Steeds vaker moet ze zich hebben gerealiseerd dat ik ongelovig was geworden en los daarvan had ze zich bezorgd gemaakt over mij omdat ik zo eenzellig was, zo geheel zonder vrienden of vriendinnen. Maar het ergste voor haar moet geweest zijn dat ik niet meer geloofde. We spraken er nooit over maar ze raadde het omdat ik opeens de psalmen en gezangen niet meer meezong die zij altijd zacht voor zich uit neuriede. En dan vroeg ze: waarom zing je niet meer zoals vroeger en dan zei ik: ik ben toch te oud geworden om die psalmen nog te zingen, want ik wilde haar niet vertellen dat ik ze niet meer kon zingen, niet omdat ik ongelovig was geworden, maar omdat ik, als ik ze zou zingen, al bij de eerste regel niet meer verder zou kunnen omdat tranen mijn stem zouden verstikken. Ik wilde haar dat niet vertellen, ik kon het haar niet vertellen want dan had ik haar eerst moeten uitleggen dat ik inderdaad niets meer zag in dat geloof en dat ik me daarom ontrouw voelde, vooral tegenover haar, en dat vooral voelde als ik die psalmen weer zong omdat die zozeer deel waren van haarzelf, zozeer haar dagelijkse muziek vormden. En daarom kon ik de gedachte maar niet van mij afzetten dat ze om die reden kanker had gekregen, keelkanker nog wel omdat in mijn keel de woorden van de psalmen bleven steken.

Ik zal in ieder geval niet aan keelkanker sterven, dacht ik bitter. Dertien dagen waren te kort voor die ziekte. Wat had mijn moeder misdaan? Waarom moest juist zij zo wreed vermoord worden? Mijn vader had Hij in één ogenblik weggenomen. Ik was toevallig thuis. Hij zat, als gewoonlijk, bij de kachel en had al tweemaal die avond gemompeld dat hij honderdduizend gulden wilde hebben. Hij rookte zijn kromme pijpje, haalde de pijp uit de mond en zei niet: 'Ik ga de boel sluiten voor de nacht,' zoals hij vroeger gedaan zou hebben maar zijn pijp was juist lang genoeg uit de mond voor die niet uitgesproken zin. Hij liep, de pijp alweer terug in de mond, een paar passen in de richting van de bijkeuken en viel plotseling op de vloer en was dood. Maar mijn moeder had, hoewel ze als Henoch met God wandelde, maanden moeten lijden. Waarom? Waarom had Hij haar niet weggenomen zoals Hij mijn vader deed? Ach, ik kon maar beter niet nadenken over mijn verleden, niet nadenken over mijn moeder. Ik kon maar beter proberen om alles te vergeten. Meestal was ik ook wel in staat om veel te vergeten en bijna alleen maar aan de weefsels te denken, maar eens in de

zoveel maanden lukte dat niet, spleet de afgrond onder mij open en moest ik krampachtig de stemmen bezweren die zeiden dat ik mijn leven verknoeide; de dwanggedachten terugdringen die zo onweerstaanbaar bezit van mij namen, vooral die ene dwanggedachte, die me zo schuldig maakte en waarvan ik toch wist dat ze niet juist kon zijn en die niettemin soms al mijn schaarse levensgeluk kon vernietigen.

Ik drukte het gaspedaal diep in; het kon nu want onder mij suisde het gladde asfalt van de snelweg. Het leek of ik met een grotere vaart aan mijn gedachten wilde ontsnappen. En weer voelde ik die eigenaardige aandrang om mij te uiten tegen mijn onzichtbare bijrijdster en ik zei: 'De wind door je haren voelen, waarom moest je juist dat zeggen? Was het omdat ik de wind niet meer door mijn haren kan voelen?' Het leek net of ze antwoordde: 'Als je er een plagerijtje in wil zien mag dat best.'

'Nou goed,' zei ik, 'maar dat andere meende je toch? Wandelen met iemand waar je gek op bent. Luisteren naar muziek die je mooi vindt samen met iemand op wie je verliefd bent. Je gebruikte, geloof ik, een ander woord maar dat bedoelde je, nietwaar? Maar zie je dan niet hoe gevaarlijk het is om van een ander te houden? Houden van is immers niets anders dan het verdriet om haar dood, niets anders dan de machteloze, hartverscheurende woede bij de aanblik van haar pijn omdat je niet in staat bent die te verlichten. Weet je wel dat houden van je ontzettend kwetsbaar maakt? Weet je wel dat God of de duivel of de een of andere gek die hem of haar aanrijdt, of gijzelt, of vermoordt, of een ernstige ziekte die hem of haar velt, je ogenblikkelijk kunnen onderdompelen in de diepste ellende. Daarom moet je nooit, nooit van iemand houden. Denk je eens even in dat de enige persoon op de wereld waarvan je echt houdt langzaam wegteert, elke dag magerder wordt, dat haar nog altijd zo mooie gezicht zomaar inschrompelt en dat haar eens zo prachtige zwarte haar uitvalt en haar zachte stem wegwijnt tot hees gefluister – stel je dat eens voor! Ja, ik zal daar gek zijn, ik zal me ooit nog opnieuw zo kwetsbaar maken. Het is echt niet zo erg om alleen te zijn, of desnoods samen te zijn, maar dan toch niet in een zodanige relatie tot elkaar dat je van liefde kunt spreken. Je moet het nooit verder laten komen dan een prettige verstandhouding, niet laten ontaarden in liefde. Weet je wat vervelend is van alleen zijn? Niet dat je 's avonds

niemand hebt om mee te praten, niet dat je in je eentje op reis moet gaan, niet dat je alleen ontwaakt, zelfs niet dat je niemand hebt om mee te slapen want het is zo eenvoudig en zo gemakkelijk om jezelf te bevredigen dat ik al dat gepraat over seksuele nood altijd belachelijk heb gevonden, maar dat je niemand hebt om samen mee te eten. Gek is dat: het is zo zeldzaam onbevredigend om alleen te eten, zo frustrerend om in een restaurant aan een tafeltje te zitten zonder dat er iemand naast of tegenover je zit.

Waarom? Ik weet het niet. Maar 's avonds thuiskomen uit het lab en dan iets voor jezelf koken en vervolgens alleen aan de keukentafel zitten om het op te eten – dat hindert me enorm, daar kan ik nog steeds niet aan wennen. Vroeger zat mijn moeder tegenover me, zie je.'

Ik zweeg en luisterde naar haar antwoord, dat niet kwam omdat ik al tijdens het praten de illusie dat ze naast me zat had verstoord door me over jezelf bevredigen te uiten. Dat zou ik immers nooit gedaan hebben als ze echt naast me had gezeten. Maar ze zou terugkomen, dat wist ik zeker, zoal niet tijdens deze rit die trouwens bijna was afgelopen, dan toch later. Er hadden al zoveel mensen naast mij in de auto gezeten en ze hadden stuk voor stuk goed geluisterd naar elke monologue extérieure, net zoals zij geluisterd had en nog zou luisteren, misschien vanavond al, als ik terug zou gaan of dan toch in ieder geval tijdens de lange rit naar Bern over de Duitse autobanen en Zwitserse wegen.

In het laboratorium zocht ik eerst de post uit en wierp ik alle stencils en drukwerken bij de woestijnmuizen. Ik gaf wat zonnebloempitten aan mijn eerste succes op het terrein van klonen met een zoogdier, een al bejaarde huismuis waaraan honderden mislukte huismuizen vooraf waren gegaan. Vrijwillig liep deze muis dagelijks vele kilometers in een muizenmolentje. Nadat ik een ogenblik naar zijn zinloos geren had staan kijken, liep ik naar de broedstoven in de zaal met het lage plafond, de verstikkende neonverlichting en het doodse matglas. Maar voor ik bij de broedstoof was waar ik in wilde kijken, struikelde ik over een snoer van een staande lamp. Zowel de lamp als ik viel voorover en ik zag heel precies hoe langzaam die lamp duikelde, hoe hij haast leek te aarzelen met vallen om mij nog een soort respijt te verlenen en ik zag ook dat we, wellicht op hetzelfde moment, in dezelfde grote speelbak terecht zouden komen, zodat ik, daar

de lamp brandde, onvermijdelijk een stroomschok zou krijgen. Ik probeerde de koers van mijn trage val nog te corrigeren en het lukte juist voldoende om te voorkomen dat ik in het water terechtkwam; ik viel langs de spoelbak terwijl de lamp erin dook en uit elkaar spatte en ik voelde nog even de niet onplezierige tinteling van glasscherven op de rug van mijn hand, toen een schok (toch nog een stroomschok? Of alleen maar de klap waarmee ik de betonnen vloer raakte?) en daarna een ogenblik niets meer. Even later was ik alweer bij kennis maar ik was toch lang genoeg buiten bewustzijn geweest om het bloed de kans te geven mijn gehele handrug en vingers te bedekken.

‘Ik ga nog niet dood, verdomme,’ zei ik.

Een van de analistes kwam naderbij, ze keek verschrikt naar mijn bloedende, opgeheven vuist.

‘Wat is er,’ stamelde ze.

‘Niets,’ zei ik, ‘een ongelukje. Je hebt toch een EHBO-diploma?’

‘Ja.’

‘Misschien zou je me dan even willen helpen?’

Ze verbond mijn hand, ze was handig. Analistes waren altijd handig, meestal mooi en trouwrijp. Als ze lelijk waren, huwden ze niet maar bleven ze om te verzuren.

Met mijn verbonden, maar niettemin trillende hand, zat ik even later in mijn kamer. Ook mijn niet gekwetste hand trilde. Dat was nu al de tweede vingerwijzing van de dood, de tweede waarschuwing. Ik keek naar de vuile ramen, ik zag alleen boomtoppen en gestaag neervallende regen.

Kauwen

Rond het middaguur brak de lucht en bezeilden witte wolkjes een pastelblauwe hemel. Ik had alles gedaan wat mij te doen stond, ook omdat ik die middag een vergadering zou moeten bijwonen, maar dat bleke en toch krachtige blauw woelde zo'n sterk verlangen naar roeien in de rietlanden los, dat ik met mijn onverbonden hand de telefoon oppakte en de secretaris van de Faculteitsraad opbelde. Waarom zou ik, als ik toch nog maar dertien dagen te leven had, nog een vergadering bijwonen? Als er iets was, geschikt om het merg in je botten te doen opdrogen, dan wel het bijwonen van vergaderingen en het luisteren – want ik weigerde koppig om ook maar ooit een mond open te doen tijdens een vergadering; iets had ik toch van mijn vader geleerd – naar omslachtig en langdurig gezeur over onbelangrijke kwesties. Maar juist vergaderen was geschikter dan iets anders om me met de gedachte aan doodgaan te verzoenen. Als dat leven moest heten – rond tafels zitten en urenlang praten en toch zelden verder komen dan punt drie of vier van de agenda – kon doodgaan nooit erg zijn. Als je dood bent, hoef je nooit meer te vergaderen, dacht ik, en bijna had ik het gezegd tegen de secretaris van de Faculteitsraad die ik na twaalf geduldige lange zoemtonen (hoeveel uren van ons leven vermorsen we niet met luisteren naar dat geluid!) aan de lijn kreeg.

‘Ik heb vanmorgen een ongelukje gehad en kan niet komen vanmiddag,’ zei ik.

‘Maar dat is rampzalig, we kunnen je niet missen, je aanwezigheid is om zo te zeggen meer vereist dan je stem.’

‘Ik zit nog altijd te trillen op mijn stoel, het spijt me, ik kan echt niet komen.’

‘O, maar dat is toch niet erg. Je kunt tijdens de vergadering best doorgaan met trillen, heus, we kunnen je niet missen. Al had je een pleister op je mond, dan nog moest je komen. Je weet dat alleen al je zwijgzaamheid een vergadering in goede banen kan leiden. Ze durven geen van allen lang te ouwehoeren als jij zo nors en zwijgzaam voor je uit zit te staren. Als jij er

bij bent, het is goed dat ik je dat nu eens kan vertellen, duren vergaderingen half zo lang niet. Maar ja, als 't echt niet kan... Wat is er gebeurd?’

‘Ik heb een stroomschok gehad, ben gevallen, heb me verwond aan rondvliegende glasscherven van een lamp, had onderweg hierheen ook al een ongelukje met mijn auto.’

‘Op een vergadering kan je anders zoiets niet overkomt.’

‘Nee, maar ik ben echt niet in staat om te komen, ik voel er niets voor...’

‘Ik begrijp dat je serieus overweegt om weg te blijven. Het is je goed recht, ik zal je excuseren bij de voorzitter.’

Ik legde de hoorn neer en keek naar de zonverlichte regendruppels die aan de takken van de ontbladerde bomen hingen. Het gesprek met de secretaris had me meer ontstemd dan al wat daarvoor gebeurd was. Die fluwelen mentale druk, wat was dat toch afschuwelijk, iets waaraan je nauwelijks weerstand kon bieden en dat er daarom voor had gezorgd dat ik in allerlei commissies was benoemd en in diverse raden en lichamen was opgenomen. Wat je je als kind ook voorstelde van het leven later – toch niet dat je van de ene vergadering naar de andere zou snellen, toch niet dat deze vorm van grondig niet leven zozeer je bestaan zou gaan beheersen. Wat ik als kind had willen bereiken – beroemd worden – had ik bereikt en wat was nu het resultaat ervan? Een hoogleraarschap dat bijna elk moment van m'n bestaan opslokte en weer uitspuwde in de vorm van telkens andere bijeenkomsten met dezelfde in een kring opgestelde tafels, dezelfde verstikkende blauwe walm, dezelfde mensen, dag in, dag uit, zodat er overdag niet anders overbleef dan ogenblikken van nietzijn en van daarmee gepaard gaande naar binnen stralende woede die je doodmoe maakte.

Toen ik wegreed, leek het alsof ik een grote overwinning had behaald, alsof ik die enkele, aan de zoveelste vergadering ontfutselde uren van de middag alleen al daarom gelukkig zou kunnen zijn omdat ik helemaal vrij was om ermee te doen wat ik wilde. Sinds ik hoogleraar was, was tijd ontzettend kostbaar voor me geworden; tijd was voor mij net zoiets als geld voor bedelaars. Als ik las over armoede hoefde ik alleen maar het woord tijd in te vullen voor het woord geld om alles te kunnen begrijpen. De winst van die enkele uren maakte het me ook mogelijk om te rijden zonder luidop te spreken; ik kon eindelijk weer eens naar de weg kijken en naar de zonnige,

nog altijd zo lichtblauwe hemel waaraan de wolkjes min of meer stilstonden omdat de wind ze voortstuwde in de tegenovergestelde richting van mijn baan. Ik zag de vele torenvalken boven de middenberm en het leek net alsof die middenberm – dat uitgespaarde en onbetreden reservaat voor zeldzame plantensoorten en kleine zoogdieren – die tussen de twee morsdode stroken asfalt ter linker- en rechterzijde in lag, vergelijkbaar was met die op de vergadertijd uitgespaarde uren. Ja, boven de wegbermen baden de torenvalken omdat ze, inmiddels gewend aan het autoverkeer, juist daar meer veld- en aardmuizen konden vangen dan overal elders. De weelderigheid van die bermen, te danken slechts aan het dode en altijd in gebruik zijnde asfalt, was als de spaarzame vrije tijd die kostbaar werd omdat er zoveel van werd verbeuzeld. Behalve door valken, die op zo gelijkmatige afstanden boven de middenberm hingen met snel slaande vleugels, werd de weg ook gemarkeerd door reigers die juist in de langs de weg aangelegde sloten meer voedsel konden vinden dan op veel andere plaatsen. Ik verdacht de reigers er overigens van dat ze zich hoe langer hoe meer toeleghen op het verschalken van kleine vogels in plaats van kikkers en voorntjes. Wat zou ik dat graag eens bestuderen!

Het lukte me, juist omdat ik zo scherp op de vogels lette, overigens niet helemaal om niet na te denken over datgene wat me op de heenweg had beziggehouden. Telkens zag ik, in de zijbermen, van die parmantig stappende kauwtjes en iedere keer als ik weer zo'n matzwart glimmende vogel zag die bij elke stap de borst hoogmoedig opzette, keek ik uit naar zijn of haar partner. Ook dat was bijna een – maar in dit geval niet onplezierige – dwang geworden; ik moest wel uitkijken naar die partner omdat ik elke keer opnieuw wilde vaststellen dat een kauw nooit alleen is maar onder alle omstandigheden altijd samen met zijn partner optrekt, daar ze de meest monogame vogels zijn die je je maar kunt voorstellen. Hoe lang ze ook leven, al is het meer dan de hun gewoonlijk toegemeten twaalf jaar, ze zullen altijd trouw blijven aan die ene partner van de andere sekse die ze al op jeugdige leeftijd gekozen hebben. Als een van de twee sterft, zal de ander een weduwe of weduwnaar opzoeken om de rest van het leven mee door te brengen. Het leek wel of ik dit keer meer kauwen zag dan ooit, of ze bij elk berkenbosje langs de weg even waren neergestreken, en elk het land

instekend weggetje hadden bezet, altijd samen, zowel in de vlucht als op de grond. Het was of ze speciaal langs deze weg hadden postgevat om mij ervan te overtuigen dat ik die morgen ongelijk had gehad met mijn uiteenzetting over de noodzaak van het alleen blijven. Ik reed en bestudeerde die geduldige tegenspraak van de natuur, die alles zo eenvoudig en ook zo hoopvol maakte, omdat ze toch weer uitzicht bood op iets wat misschien, al was het maar tijdelijk, een soort vriendschap zou kunnen worden. Maar zodra ik dat dacht, keerde de dwanggedachte terug, die absurde vogelvlucht van mijn denken: vandaag al tweemaal een ongeluk, denk maar niet dat je de dood ontlopen kunt.

En later, terwijl ik roeide in de rietlanden, en jonge, maar volgroeide futen voor mij wegdoken, dacht ik zelfs: ik moet maar een testament maken. Ik moet alles nalaten aan Jakob; huis, grond, auto, kassen. Alleen hij zal er goed voor zorgen, de tuin goed beheren; alleen hij is een echte vriend geweest, iemand die me accepteerde zoals ik was en de scherpe kanten van mijn eenzaamheid heeft afgeslepen. Ik rook de herfstgeuren. Het water en de lucht waren stil, de zon scheen op de nevels die door het riet uitgeademd leken en het was alsof er een grote helderheid in mijzelf ontstond, een klaarheid die me opeens de illusie gaf dat ik iets van het leven begreep, drijvend over inmiddels rimpelloos water omdat de wind was gaan liggen. In de verte zag ik, bij mijn huis, de postbode en ik verbaasde mij erover dat hij me iets bracht want ik krijg thuis nooit post. Ik gleed terug over het water en ik geloofde minder dan ooit dat ik eenzaam was. Ik was niet geïsoleerder dan anderen, ik had alleen maar minder vertrouwen in de surrogaten die werden aangeprezen als middelen om de eenzaamheid te verdrijven: liefde, vriendschap, gezelligheid. Het enige wat geen surrogaat was, was de vanzelfsprekende, woordeloze intimiteit zoals die bestaan had tussen mijn moeder en mij. Misschien dat je, als je lang samen optrok als man en vrouw, of man en man, of vrouw en vrouw, diezelfde intimiteit van je jeugd kon herbeleven, voorzover je die al had ervaren, maar het leek me dat juist de onvermijdelijke seksualiteit à priori alles bedierf omdat daarin zoveel bestanddelen waren geïnvesteerd van die, tijdens mijn jeugd, telkens terugkerende paringen van stieren en koeien in de weilanden. Ik kon vanuit de roeiboot het betegelde pad door de weilanden zien, het pad waarop ik

alles wat werkelijk belangrijk was had geleerd. Ik zag vooral die ene keer weer voor me, die zonnige zomermiddag met al vrij lange schaduwen en die twee boeren met rode koppen die een koe naar een stier toe dreven. De twee mannen schreeuwden en sloegen de onwillige koe.

‘Ze is verdomme tochtig en nou wil ze nog niet. De hele nacht heeft ze staan loeien, ik heb geen oog dicht kunnen doen. Nou zul je er ook aan geloven.’

‘Maar het is misschien al over.’

‘Dat kan nog niet.’

Telkens sprong de stier op de rug van de koe. Al voordat hij sprong stulpte een lang, rood gespleten been uit en schokte het dier, ondanks zijn massa, met zijn lichaam. Voordat het been in de koe had kunnen verdwijnen, schudde ze iedere keer opnieuw onwillig haar lichaam, deed een paar passen voorwaarts waarop de stier of meehinkte op twee achterpoten of afgleed en hijgend dampwolkjes afscheidde.

‘Hou die koe dan beter vast, klootzak.’

‘Ik houd haar goed vast maar ze is nu eenmaal niet tochtig meer, dat kan de stomste veearts je nog wel vertellen.’

‘Ze is wel tochtig, uilskuiken, nog een keer, vooruit, stom beest, je denkt toch niet dat ik nog vier weken wachten wil en weer naar dat ellendige geloei van je wil luisteren als ik op m’n nest lig.’

Zo draaiden ze rond, in het zonlicht, twee dieren, twee mensen. Opnieuw verscheen dat glanzende, rode been, dat zacht trillend vooruit schoof als leidde het een eigen leven. De koe bewoog zich onhandig als de stier sprong en loeide telkens zo droefgeestig dat ze steeds vaker antwoord kreeg. De weilanden weergalmden ten slotte van het geloei. Maar de twee boeren stoorden zich daar niet aan, ze bonden de koe vast aan een hek, zelfs de twee achterpoten werden met touw omwikkeld. De stier sprong voor de laatste maal, het lillende been verdween in de koe en ze loeide treuriger dan ooit. Ik liep verder over het pad, ik keek niet meer om, ik wist dat het bij mensen ook zo ging en ik dacht: nooit kan ik dat doen, dat is onmogelijk. En erger nog waren de paarden die als dollen door de weilanden draafden en elkaar schopten en sloegen en elkaar in een wilde werveling opnieuw opjoegen en weer schopten en zwaaiden met hun staarten maar tenminste

niet door mensen gedwongen werden om te paren, niet gedwongen konden worden omdat het veel te gevaarlijk was om erbij te zijn, goddank. Later fantaseerde ik over een liefde, zo groot, dat daarin zulke weerzinwekkende handelingen zelfs ingepast zouden kunnen worden. Misschien was het mogelijk als je maar teder en zacht en voorzichtig zou handelen. Maar de films, later nog, leerden mij anders. Nee, er was geen sprake van onwil als bij een koe. Maar in plaats daarvan zag ik woest gevrij, vochtig, slijmerig gezoen, rappe handen over blote lichamen en ik verafschuwde dat alles meer dan ooit. Ik praatte erover met Jakob. Je bent gek, zei hij. Ik weet dat hij gelijk heeft. Maar ik kon mijzelf niet veranderen, ik kon niet verlangen naar het uitvoeren van handelingen die zo regelrecht leken te ontkennen dat schroom en bedeesdheid, tederheid en aarzeling de voornaamste onderdelen van de liefde, zoals ik ze opvatte, hoorden te zijn. Gelukkig had ik ook eenmaal gezien dat het anders kon.

Ik legde aan bij ons huis. Dat was altijd het moeilijkste ogenblik omdat ik, gek genoeg, nog steeds verwachtte dat mijn moeder, zodra ik aangelegd zou hebben, de voordeur voor mij zou openen zoals ze vroeger een enkele keer maar niet eens zo heel vaak gedaan had. Iedere keer moest ik weer de teleurstelling verwerken dat ze niet verscheen en ook nooit meer zou kunnen verschijnen. Ik opende de brief waarvoor de postbode twee kilometer had moeten omrijden. Ik las: 'Bij dezen nodigen wij u uit voor een reünie van leerlingen en oudleerlingen ter gelegenheid van het 50jarig bestaan van de school, zaterdag 3 oktober, te beginnen om 2 uur.' Met een ballpoint had men erbij gekrast: 'Door een fout in onze adresseringscomputer hebben wij u nu pas een uitnodiging kunnen sturen. We hopen niettemin dat u zaterdag a.s. kunt komen.'

Het papier trilde een beetje in mijn onverbonden hand. Een reünie! Nu pas uitgenodigd. Zaterdag al, twee dagen voordat ik naar Bern zou vertrekken. Waarom moest dat nu gebeuren? Waarom juist nu? Zou ik dan nog één keer de gelegenheid krijgen om haar weer te zien voordat mijn veertien dagen om waren? Ja, maar ze had toch twee kleine kinderen! Die kon ze niet zomaar in de steek laten. In ieder geval zou ik gaan. Ik wilde me de kans, hoe klein misschien ook, op een ontmoeting met of misschien zelfs

niet meer dan een blik op haar, niet laten ontnemen. O God, als ze toch ook zou komen, als het toch mogelijk was dat ze zou komen.

Pleinvrees

Achter mijn moeder wandel ik over de ruwe, vuilwitte tegels die een recht pad vormen door het weiland. Soms worden de tegels onderbroken door twee naast elkaar liggende planken over een sloot, planken die een enkele keer zelfs aan één zijde een leuning dragen. Bij het tegelpad gaan de vele prikkeldraadversperringen, die ieder een deel van de tocht markeren, over in houten, bruingeteerde hekjes die haast altijd schuin hangen zodat ze vanzelf achter ons dichtklappen als wij voorbijgaan. Het overvloedige zonlicht op de weilanden geeft me het gevoel dat het al zomer is. Nog steeds groeit er speenkruid langs de sloten en de eerste paardebloemen komen op. Zo ver ik kijken kan zie ik kieviten die bedrijvig rondlopen of snel overvliegen. En bij haast elk gedeelte van onze tocht worden we begeleid door hoog in de lucht en soms zelfs vrij laag vliegende en tegelijkertijd scheldende grutto's. De koeien staren ons aan als we voorbijgaan, soms lopen ze een eindje in onze richting, schudden dan hun koppen en kijken verbaasd naar ons alsof ze nog nooit mensen gezien hebben.

'Zou je bang zijn voor de koeien als je alleen was?' vraagt mijn moeder.

'Nee,' zeg ik.

'Je moet elke dag over dit pad lopen, zul je voorzichtig zijn bij de sloten?'

'Ja,' zeg ik.

'Moet ik je vanmiddag uit school halen?'

'Nee, ik kan de weg best alleen vinden.'

'Het is niet moeilijk,' zegt ze, 'het tegelpad komt uit op het schoolplein.'

Al van ver wijst mijn moeder me het rode pannendak van de school. Ik hoor het beangstigende rumoer van veel stemmen. Ik ben wel heel gelukkig dat ik nu voor het eerst op 1 april naar school mag gaan maar toch ook ernstig bezorgd.

'Zijn er grote jongens?' vraag ik.

'Ja,' zegt mijn moeder, 'maar je moet niet bang zijn, ze doen niets en als ze iets doen zeg je het tegen mij. Dan ga ik met je mee en zal ik bij de

hoofdonderwijzer klagen.'

'Hoe zijn die meesters en juffrouws?'

'Die zijn aardig.'

'Moet je veel leren op de eerste dag? Kan ik vanavond lezen?'

'Nog niet.'

'Jammer.'

Het tegelpad gaat eensklaps over in het schoolplein. Ik sta stil op het tegelpad en kijk aandachtig naar de spelende kinderen. Ze rennen over het plein; sommigen staan stil bij een muur met het hoofd omlaag gebogen en andere kinderen springen op de rug van de stilstaande kinderen.

'Wat is dat?' vraag ik mijn moeder.

'Bokspringen,' zegt ze.

Veel kinderen knikkeren. Ik kijk ontroerd naar die prachtige, nooit geziene beweging, naar het rondhollen, het springen, het knikkeren. Ook ik zal op het plein gaan spelen met andere kinderen, ik zal nooit meer zo alleen zijn. Maar vandaag moet ik mijn moeder volgen, evenals de andere kinderen die hier voor de eerste maal komen. We lopen over het plein tussen de oudere kinderen door naar de brede schooldeuren. Mijn moeder belt aan. Een meisje opent de deur en we betreden een ruimte waarin het licht boven mijn hoofd hangt, zo hoog zijn de ramen, en het is er eigenaardig koel terwijl de stemmen vreemd hol klinken. Ik voel me wonderlijk nietig in deze ruimte, het is net een heel hoge kas. Een man in een mooi, lichtbruin pak met glanzende, gouden knopen die zonder aarzeling door de zonnestralen uitgelicht worden, geeft mijn moeder een hand.

'Wat een mooi pak,' fluister ik.

'Stil,' zegt mijn moeder.

'Vind je het mooi?' vraagt de man.

'Ja,' zeg ik zacht.

'Als je goed je best doet hier op school mag je naar de HBS en kun je militair worden. Dan mag je ook een uniform dragen, net als ik.'

'Uniform,' ik herhaal het woord bedachtzaam, 'is dat een uniform?'

'Zou je ook militair willen worden?'

Ik knik.

‘Hoe heet je?’

‘Maarten.’

‘Goed zo, Maarten Tromp, Maarten van Rossum, dat waren helden! Kom, ik zal je naar het lokaal brengen van je klas.’

De man in uniform loopt voor ons uit in de gang, mijn moeder fluistert: ‘Dat is de bovenmeester.’

Hij wijst mij een bank midden in het lokaal van de eerste klas. Ik ga zitten. Hij zegt luid: ‘Dit is Maarten, hij wordt generaal, let goed op hem, juffrouw.’

De andere kinderen in de klas kijken naar me. Ik word verlegen van hun aandacht voor mij. Ik tuur naar het gekerfde hout van de schoolbank. De stemmen van de kinderen op het plein klinken hard en helder door in het lokaal. De schoolbel luidt. Ik kijk naar buiten. Het plein wordt leeg, lijkt groter. Er is meer plaats voor het heldere zonlicht en weer vind ik het beangstigend vreemd dat er helemaal geen beweging is, slechts licht en schaduw. Terwijl de juffrouw voor de klas iets vertelt waar ik niet naar luister zie ik donkere gestalten op het plein. Het zijn moeders en ik probeer mijn eigen moeder te ontdekken en dat kost me niet de minste moeite, hoeveel mensen er ook staan. Ze loopt dwars over het plein, helemaal alleen, dwars over de schaduw van het schoolgebouw naar het zonlicht. Haar eigen schaduw is klein en volgt haar. Ik omklem met mijn handen de rand van de schoolbank en volg mijn moeder met mijn ogen. Ik luister naar het gehuil van enkele andere kinderen en het lijkt net alsof dat er niets mee te maken heeft, alsof ze om iets heel anders huilen dan waarom ik zou kunnen huilen. O, wat loopt ze snel en toch rustig over het tegelpad, ze wordt kleiner en donkerder in een omhulsel van stralend licht. Boven haar hoofd zie ik de donkere stippen van de grutto's. En ik weet waarom ik zou kunnen huilen: omdat er nu niemand is om haar te beschermen tegen de koeien, omdat ze helemaal alleen, zonder mij, terug moet over het tegelpad. Ze verdwijnt achter een wilgenbosje. Ik adem diep en plant mijn vuisten onder mijn zware hoofd. Vanaf dat ogenblik verlang ik naar huis en het verlangen wordt sterker tijdens het speelkwartier als ik eenzaam op een hoek van het plein sta en uitkijk over het tegelpad waarop ik niemand kan ontwaren. Geen enkel kind zegt iets tegen me, niemand vraagt me iets. Pas

aan het eind van het speelkwartier ziet de steeds heen en weer wandelende bovenmeester me en zegt: ‘Zo, Maarten, bevalt het je goed op school?’

Ik weet geen antwoord, ik sta voor de lange man. De bovenmeester streelt over mijn hoofd maar omdat hij bij niemand anders een hand op het hoofd legt, vind ik dat niet prettig. In het schoollokaal eet ik tussen de middag mijn brood, ik kan niet naar huis, het zou te ver zijn, heen en terug. De hoge ramen geven mij volop gelegenheid te zien hoe het plein langzaam leger wordt, een tijdje ligt te blakeren in de zon zonder dat ik ook maar een spoor van beweging kan zien en zonder dat ook maar één vogel het plein bezoekt, waaruit ik ten onrechte opmaak dat vogels niet van pleinen houden. Later komen er opnieuw kinderen die allerlei spelletjes doen op het plein.

Zo blijft het, maandenlang, ik observeer de hartenklop van het plein, vol na schooltijd, leeg tussen de middag al zijn er soms enkele mussen die ik vol ontroering gadesla, opnieuw vol kort voor twee uur. Alle hoeken van het plein leer ik kennen, alle vensterbanken waarop jongens kunnen gaan zitten weet ik op hun waarde te schatten; alle knikkerputjes, alle vlakke tegels waarop je kunt tolleren, alle plaatsen bij de muren geschikt voor bokstaan, alle punten waaraan je een springtouw kunt vastmaken worden mijn eigendom door aanschouwing. Maar omdat ik kijk kan ik er niet spelen. Als ik ’s morgens over het plein loop, verdubbel ik mijzelf: ik ben immers altijd aanwezig achter de ramen vanwaar ik het plein overzie, ik kan niet op het plein lopen, dan ben ik mijzelf niet, dan loopt er een ander. Nooit overwin ik de angst voor de ruimte als ik er zelf over moet lopen. Tijdens het speelkwartier loop ik altijd een klein eindje over het betegelde pad en dan keer ik mij om en kijk ik naar het plein. Ik durf niet te vragen of ik mee mag spelen en de andere kinderen vragen het niet aan mij, ze verachten mij, als ze me al kennen, om de belangstelling van de bovenmeester voor mijn toekomst als generaal. Bij elk van de tegels waaruit het pad bestaat, ontstaat in de loop der jaren een klein stukje geschiedenis, meer geschiedenis tijdens de tocht van school naar huis dan omgekeerd omdat ik kan blijven stilstaan op weg naar huis. Maar ook op de heenweg ontdek ik hoe verschillend de zomers zijn in de zes jaar dat ik over het tegelpad wandel. Elk van die zes

zomers, die zes lentes, heeft zijn eigen bloemen en dieren. In het eerste jaar van mijn lange wandelingen is het een voorjaar met veel paardebloemen. Tot ver in de zomer zijn de weilanden goudgeel van de paardebloemen en heerst er een wonderlijke rust in de weilanden. Bij het begin van de herfst, als ik na de vakantie weer naar school ga, stuift het grauwwitte pluis van de uitgebloeide paardebloemen over de weilanden en bedekt het zelfs de sloten. Het jaar daarop is een jaar van boterbloemen en van veel onrust omdat de koeien geen boterbloemen willen eten en veel meer loeien en grazen en lopen dan het jaar daarvoor toen ze malse paardebloemen hadden. Het is net of ik zelf ook onrustiger ben in dat jaar en of zelfs de meesters op school opvliegender zijn, of de onrust in de weilanden op hen overslaat. Als ik in de derde klas zit, is het een jaar van veel zuring terwijl het jaar daarop zo vochtig is dat ik langs elke tegel pissebedden zie lopen. Het jaar van de pissebedden wordt gevolgd door een jaar van spitsmuizen die je niet zien kunt maar waarvan de schrille kreten opklinken uit de ondergroei van de vele kleine bosjes langs het tegelpad.

Bij elk van de tegels hoort ook een weersgesteldheid. Boven sommige tegels lijken wel altijd donderkoppen te hangen en sommige tegels worden voor altijd verbonden met grillige bliksemflitsen boven het rietland. Maar de mooiste tijd van het jaar is toch de nazomer met zijn onwerkelijk blauwe luchten en de lome hitte van de namiddagen. Soms wordt er al voor de vakantie gehooid en steken mannen met naakte bovenlijven grote plukken vergeeld gras omhoog in de trillende lucht en daarna schroeit het zomerzonlicht het dorre gras. Na de zomer met de lange vakantie komt de herfst met de zachte, vaal donkere luchten, de wonderlijk weemoedige stilte, het onbeweeglijke water in de sloten, de licht vochtige atmosfeer met slechts zo nu en dan een kreet van een vogel maar nauwelijks gezang meer, behalve van een enkel roodborstje of een winterkoninkje. In die tijd van het jaar staan de koeien met star geheven kop omhoog als ik over de tegels loop. In de winter verdwijnt het tegelpad soms onder de sneeuw. Als het vriest wandel ik niet over het pad maar schaats ik over een van de vlieten naar school. Meestal is het dan om vier uur al schemerig en rijd ik in het halfduister terug naar huis tussen het dode riet en niets maakt me gelukkiger dan die schaatstochten als het koud, donker en stil is. Het lijkt

wel of alleen ik dan leef, ik zie de witte ademwolkjes voor me, het geluid van de schaatsen is het enige geluid op de wereld, er zijn geen andere mensen meer, alle mensen hebben opgehouden te bestaan behalve mijn moeder. Zelfs de dieren zijn dood. Lang blijft, ook als het weer lente wordt, het heimwee naar die tochten bestaan; het verdwijnt pas als ik half mei de eerste wulp hoor roepen. Ze beginnen pas laat in de middag als de school uitgaat. Hun onafgebroken gejoel lokt me naar huis terug, haalt me weg van dat schoolplein met de andere kinderen die mij haten omdat ik zo stug en eenzellig ben. In huis wacht mijn moeder op me en zodra ik haar zie, zittend bij de tafel en bijna altijd dicht bij het flakkerende theelichtje, ontspan ik mijn vuisten, die ik al die tijd gebald in mijn broekzakken verborgen heb gehouden. Ik weet dat ik nu kan glimlachen omdat zij daar zit, mijn moeder, en me aankijkt en vraagt: 'Hoe was het op school?'

'Goed,' zeg ik.

Ik vertel haar niets over mijn afschuw van de andere kinderen. Ze vraagt soms naar vrienden, ze zegt: 'Ze mogen wel eens hier komen, breng ze eens mee.'

'Ze vinden het te ver,' zeg ik.

Ik ga zitten tegenover haar aan tafel, ik voel de harde spanning in mijzelf langzaam verdwijnen als ze door de kamer loopt en thee voor me inschenkt, als ze zacht voor zichzelf uit zingt en zonder veel gerucht praat over de tuin en over mijn vader. Na het theedrinken wandel ik naar onze roeiboot en vaar ik over het water weg naar de rietlanden om dicht bij de vogels te zijn, bij de doffe paukenslagen van de roerdompen die nu beginnen te zingen en doorgaan tot laat op de avond, bij het roestige liedje van het paapje, bij het schelle, levenslustige gezang van de spotvogel, bij de karekieten met hun menselijke stemmen, en bij de rietzangers die schel en doordringend fluiten en bovenal bij de wulpen met hun melodieuze gefluit, hun onvoorstelbaar mooie trillers die vloeiend en laag, ontdaan van de scherpte en het gekras van de zang van zoveel andere vogels, over de rietlanden klinken als een beschermende laag van geluid over al dat onzichtbare leven tussen kalmoes en zonnedauw.

Zonnedans

Naarmate ik ouder word moet ik vaker helpen in de tuin van mijn vader, niet alleen in de vakanties, ook als ik na mijn dagelijkse drie kwartier over het tegelpad in de tuin aankom. Samen met mijn moeder zit ik in het voorjaar in die al zo warme druivenkassen en krenten we de trossen en mijn vader zegt: 'Het is veel te bewerkelijk, die teelt van druiven, volgend jaar gaan ze eruit.' Maar hij zegt het misschien alleen maar omdat zijn handen te groot zijn voor het krenten en wij daarom, middag na middag, samen in die kassen zitten totdat de blauwe schemering ons het krenten onmogelijk maakt. Het lijkt net of dat krenten onze saamhorigheid bezegelt, een nog diepere band tussen ons bewerkstelligt en hij voelt het, hij weet dat hij erbuiten staat, dat hij geen deel heeft aan onze tijdens het krenten gevoerde gesprekken die eigenlijk geen gesprekken zijn, alleen maar wat woorden tussen aarzelend psalmgezang. Soms ga ik 's avonds in het duister nog varen in de rietlanden omdat er dan nooit meer iemand is. Zelfs de vissers zijn dan naar huis gegaan. Vreemd dat ik dan nooit eenzaam ben, anders dan op dat plein waar zoveel kinderen heen en weer rennen en ik mij buitengesloten voel. Al die jaren lukt het mij niet om met een van mijn klasgenoten bevriend te raken en het wordt steeds moeilijker voor me om zelfs maar met hen te praten en wonderlijk genoeg neemt ook mijn afkeer toe van mijn klasgenoten: er is pijn om het buitengesloten zijn, er is ook vreugde om hetzelfde, een soort bittere voldoening omdat ze me niet accepteren. Omdat ik kort voor negen uur op het schoolplein verschijn, niet eerder omdat ik zo ver moet lopen en vaak in de weilanden traag voortwandelen omdat er zoveel te zien is, zoveel vogels vooral, voorkomt dat dat ik ooit met andere kinderen speel, evenals het overblijven tussen de middag waarbij ik als enige van mijn klas in het lokaal mag blijven en ik weliswaar naar buiten zou kunnen gaan als ik mijn brood heb gegeten maar het niet doe omdat ik trots ben op mijn bevoorrechte positie. En ik moet wel dadelijk na vier uur vertrekken om tijdig thuis te zijn, in de winter omdat het vroeg donker wordt en ik weliswaar niet bang ben in het donker

maar mijn moeder bezorgd is als ik voor donker niet thuis ben, in de lente en in de zomer omdat mijn vader wil dat ik nog in de tuin help voor wij gaan eten. Daarom is er ook na schooltijd geen gelegenheid voor nablijven en napraten op het plein, zoals de anderen doen. Maar wat me het meest isoleert zijn de hoge cijfers die ik haal hoewel ik er geen moeite voor doe. Dag na dag zie ik honende en misprijzende blikken of zelfs blikken vol haat omdat ik weer het eerst klaar ben met rekenen en niettemin geen enkele fout heb gemaakt, moeiteloos blijf te kunnen omgaan met breuken, dictees maak zonder fouten en alle jaartallen zonder één hapering kan verbinden met de erbij behorende gebeurtenis.

Nooit doorbreek ik de cirkel van eenzaamheid waarbinnen ik verkeer, ik zou het niet kunnen en wil het ook niet. Als ik in de vijfde klas zit bij meester Cordia, de uniformdrager, volgen soms jongens uit mijn klas me over het tegelpad na vier uur, eerst aarzelend, later driester. Ze handhaven zorgvuldig een grote afstand tussen mij en hun groep maar de afstand wordt allengs kleiner op de opeenvolgende dagen. Ook het aantal jongens dat mij volgt, wordt kleiner. Ten slotte zijn er nog maar vier jongens die me, behalve als het regent, elke dag een eindweegs volgen. Ze roepen me na, ze rukken stokken uit de vlierbosjes langs het pad en zwaaien ermee. Ik loop rustig voor hen uit, dwars door de weilanden, wit dat jaar van de hoornbloemen, ik ben niet bang, zij weten niet waar ik heenga en durven mij niet te volgen door de weilanden die met prikkeldraad zijn afgerasterd. Maar ik erger mij aan het volgen; elke dag roepen ze harder en zwaaien ze boosaardiger met hun stokken. Hun scheldwoorden kwetsen mij niet, ze roepen 'generaal' omdat meester Cordia mij nog altijd zo noemt. Ik zou willen dat hij dat woord nooit meer gebruikte en dat hij naliet om prijzende opmerkingen over mij te maken waar de anderen bij zijn. 'Jij bent de enige met verstand in deze klas, jullie zijn allemaal voddendballen, hersenloos vullis.' Zo praat hij en wat hij 's morgens zegt, wordt mij 's middags honend nageroepen door de vier jongens als ik voor hen uit over het pad wandel. Maar ik zeg niets terug, ik probeer zo rustig mogelijk te lopen. Niettemin neemt elke dag mijn woede toe, zonder dat ik er iets van laat merken. Als de jongens op een zomerdag achter mij het schuine hek openen, waar ze tot op deze dag toe altijd voor zijn blijven stilstaan, laait de woede in mij op. Ik

moet wel omkijken. Ze staan stil bij het hek, ze overleggen met elkaar. Ze rennen plotseling in mijn richting, hun stokken horizontaal geheven als speren, ze roepen luid 'generaal' en als ik stil blijf staan en mij omwend staan ze daar voor me. Tussen hen en mij in is een afstand van drie tegels. Waarom kijken ze nu zo opgetogen? Waarom glinsteren hun ogen? De langste van de jongens, die mij in de klas ook altijd treitert, roept: 'Grijp hem!'

Ze doen een stap naar mij toe. Even moet ik mij schrap zetten tegen de aandrang om weg te vluchten maar ik doe het niet en ze staan nu zo dicht bij me dat ik ze met een uitgestrekte arm gemakkelijk zou kunnen raken. Ik kijk zwijgend naar hun gezichten, naar hun lachende ogen. De lange jongen slaat mij plotseling met de stok. De slag schampt langs mijn linkerarm. Van pijn is geen sprake maar des te meer van een wilde, plotselinge woede. Met beide handen grijp ik de stok en ruk er zo hard aan dat de jongen voorovervalt. De drie andere jongens beginnen mij nu ook te slaan met hun stokken en dat vergroot mijn woede. Mijn armen trillen, ik sla wild met de stok die ik bemachtigd heb op de hoofden van de drie jongens, ik hoor een vreemd, angstaanjagend gegil en besef pas later dat ikzelf dat geluid voortbreng. Ik voel dat er schuim om mijn mond ontstaat. De drie jongens rennen weg terwijl de vierde jongen probeert op te staan maar ik ben al bij hem, ik laat mij boven op hem vallen en beuk met beide handen op zijn hoofd, ik trek aan het vette hoofdhaar, ik sta op en sleur de jongen door het weiland. Hij probeert overeind te komen maar ik kan hem zo gemakkelijk met één hand vasthouden dat ik nu voor het eerst begrijp waarom mijn moeder zo vaak heeft gezegd: wat ben jij toch afschuwelijk sterk. De jongen probeert mij te schoppen maar het lukt hem niet. Ik druk hem met zijn hoofd in een verse koeienhoop en ondertussen giert de woede in vreemde, onsamenhangende klanken tussen mijn lippen door. Ik beweeg dat gehate hoofd wild heen en weer in het vuil. Zijn gezicht en haar worden bruin, hij krijgt veel verse uitwerpselen in zijn mond en geeft over. Ik voel het lichaam onder mij schokken, ik zie het braaksel tussen het bruin van de uitwerpselen. Ik word plotseling rustig, de woede verdwijnt, ik zet de jongen op zijn voeten en loop weg door het weiland naar het pad. Eenmaal nog kijk ik om. De drie jongens staan op het pad, de vierde jongen staat

voorovergebogen in het weiland en braakt. Hij veegt met gras het bruine vuil van zijn gezicht en zijn kleren. Ik loop over het pad en begin hevig te rillen. Wat heb ik gedaan? Als ik uit het gezicht van de jongens ben ga ik in het hoge gras zitten. De tranen stromen over mijn wangen, tranen om die verschrikkelijke woede, die vlaag van waanzin waarbij ik geen meester meer ben over mijzelf.

Als ik thuiskom, zegt mijn moeder: 'Wat ben je laat.'

'Ja,' zeg ik kortaf, 'ik heb de meester geholpen.'

Na die dag volgen de vier jongens mij niet meer.

Meester Cordia laat mij nablijven om vier uur en geeft me bijles: Frans, Engels, algebra. Na een halfuur bijles en verbazing over mijn snelle vorderingen, praat hij met me, hij vertelt over zijn diensttijd, over de herhalingsoefeningen, over de vijf oorlogsdagen in 1940. 'De enige dagen waarop ik echt geleefd heb,' zegt hij en hij loopt met stramme passen naar de oude kachel die hij vult met antraciet. De vlammen laaien op en verlichten zijn verweerde gezicht, zijn staalharde, blauwgrijze ogen die zo schitteren kunnen als hij over het militaire leven praat.

'Nergens vind je zoveel kameraadschap als in het leger.'

Hij weet niet dat hij daarmee alleen maar afkeer van het leger bij mij opwekt, dat zijn enthousiaste verhalen over de ruwe vriendschap in het leger mij doen denken aan de vier jongens die mij, gewapend met stokken, gevolgd hebben over het pad. Hij fantaseert in dat eigenaardige uur, tijdens het nakijken van schriften terwijl ik borden schoonmaak, over mijn toekomst: eerst de HBS, daarna de KMA en diezelfde toekomstdroom brengt hem ertoe om bij mijn vader te pleiten voor doorleren. Als mijn vader heeft toegestemd vervolmaakt meester Cordia mijn eenzaamheid: 'Jij vermorst je tijd in de klas tussen al die zakken tabak, jij mag voortaan in mijn kamertje werken, helemaal alleen, dan heb je geen last meer van die voddendalen en kun je je goed voorbereiden op het toelatingsexamen voor de HBS. Ik geef je elke dag na vier uur op wat je te doen hebt en je zult eens zien hoe goed je dan kunt opschieten.'

Het is waar. Ik kan veel doen in het kleine kamertje, ik heb tijd over en meester Cordia geeft mij geschiedenisboeken over zeeslagen, over Witte de

With, over krijgskunde en over bloedige veldtochten. Maar die boeken kunnen mij niet bekoren; ik lees er slechts in om hem een plezier te doen. Nee, de echte boeken vind ik in de kasten van het kamertje, boeken over vogels, over natuurkunde, over Boerhaave en Van Leeuwenhoek. Telkens als ik opzie uit die boeken schuift het lege plein in mijn gezichtsveld. Soms ga ik op een stoel staan en dan kan ik via een raam boven in de deur van het kamertje in het lokaal kijken. Het is vreemd om dan slechts de driftige gebaren te kunnen zien van meester Cordia en soms kan ik ook vaststellen dat de kinderen in de klas lachen. Vooral dan zou ik willen weten wat er in de klas gebeurt, vooral dan voel ik mij erg alleen. Ik drentel soms rond in het hokje, ik open de kasten waarin stoffige toestellen geheimen bewaren die slechts met behulp van het natuurkundeboek opgelost kunnen worden. Ik experimenteer met de Maagdenburger halve bollen, de stereoscoop, de vacuümpomp en de elektriseermachine waarmee ik zulke prachtige vonken kan trekken. Maar fascinerender nog zijn de kleine potjes met stoffen en met behulp van een scheikundeboekje kan ik proeven uitdenken die de vreemdste gekleurde vlammen het kamertje binnen toveren, vlammen die ik meestal 's morgens vroeg, als ze in de klas bezig zijn met bijbelse les, weet op te roepen en die voor altijd gekoppeld worden aan het op afstand zo eentonig klinkende psalmgezang uit de klas.

Tijdens het speelkwartier loer ik door de gordijnen naar het bruisende leven op het plein. Ik ontdek vreemde dingen. Als de zon schijnt voert een kleine jongen uit de tweede klas, altijd op dezelfde plaats van het plein, danspassen uit. De anderen kijken niet naar zijn zonnedans. Op regenachtige en bewolkte dagen staat hij beteuterd tegen een muur geleund maar niet zodra is er zon of hij begint. Tijdens zijn dans stoot hij wilde kreten uit die ik niet kan horen en die misschien slechts bestaan uit vreemde grimassen van zijn mond zonder dat er geluid gemaakt wordt. Een wit meisje krabt elke dag met haar nagels specie weg tussen de stenen van het schoolgebouw; een ander meisje staat altijd tijdens het speelkwartier in de donkerste nis die het gebouw te bieden heeft maar ondanks de duisternis kan ik toch zien dat zij onafgebroken huilt, elke dag, een kwartier lang. Als de bel luidt voor het einde van het speelkwartier, veegt ze met haar hand over de ogen en gaat ze deemoedig naar de brede voordeur van de school.

En elke dag sluipt dezelfde jongen achter de surveillerende meesters aan over het plein en maakt met zijn handen een lange neus. Hij is altijd alleen. Een andere jongen sluipt ook over het plein, niet achter de meesters aan maar tussen de inspringende muren door, loerend naar de surveillant en telkens watert hij, als hij er zeker van kan zijn dat de meesters niet zullen kijken, even tegen de stenen. Ik verafschuw die jongens en die meisjes. Ik haat het springen en krabben, het sluipen en het wateren. Maar ik weet dat ik óók zo ben, dat ik bij hen behoor en dat ik het alleen maar beter heb weten te camoufleren.

Regenwulpen

De eerste keer gebeurde het op het tegelpad, de tweede keer op het schoolplein van de HBS, de derde keer in en voor ons huis. Vanwaar zulke onheilspellende uitbarstingen van woede, die niet alleen zoveel blijvend schuldgevoel opleveren, maar ook angst voor de toekomst omdat doodslag te voorzien valt als ik zo zal doorgaan. De laatste keer was het al bijna zover en nog altijd begrijp ik niet dat ze geen aanklacht tegen mij hebben ingediend. Misschien hebben ze het nagelaten omdat kort daarna mijn moeder stierf. Ik heb slechts de doktersrekening betaald voor de schade die ik had toegebracht: een gebroken neusbeen, gaten in het gezicht, bloeduitstortingen op de benen die ik kapot geschopt moet hebben. Ik zie het nog voor me, het zou gisteren gebeurd kunnen zijn. Ik zie mijzelf staan voor ons huis en het riet aan de overkant van het water maakt de windvlagen zichtbaar. Hoe zal het de vogels vergaan in deze storm? Hoeveel nesten zullen er voortijdig vernield worden? Bij elke windvlaag kwaken de aan de overkant in het riet schuilende eenden. De regenvlagen striemen de kassen en soms is zelfs het gerinkel van hagel te horen. Het water loopt over mijn gezicht en in mijn hals. Maar ik ga niet naar binnen, ik kan de aanblik van mijn moeder niet verdragen. Zo dadelijk zullen twee ouderlingen komen: het jaarlijkse bezoek ter stichting en onderwijzing, ondanks het feit dat er nu bijna elke dag een dominee langskomt, ondanks het feit dat ik heb gezegd dat het nu slecht uitkomt. Maar de dominee heeft er bij mijn moeder op aangedrongen en ze heeft geen nee gezegd en nu loopt ze door de kamer zonder duidelijk besef van wat ze doen wil: het huis opruimen voordat de ouderlingen komen. Ze weet alleen dat ze komen en dat er iets moet gebeuren. Ook van veel andere handelingen herinnert ze zich slechts een gedeelte, meestal het begin. Vroeg in de morgen trekt ze nog altijd de asla uit de kachel maar ze loopt niet meer met de asla naar de bijkeuken, ze zit voor de kachel en schudt langzaam haar hoofd. Ze kijkt triest en wanhopig op, probeert mijn ogen te ontwijken en toch mijn aandacht te trekken. Ze schuift de asla terug in de kachel, trekt hem opnieuw naar

buiten, schokkend en met veel moeite. Ik sta op en neem de asla uit haar handen, leeg hem en breng hem terug. Maar zelfs dat beseft ze niet meer, ze zit daar maar en schuift met de nu lege asla. Ik moet haar opbeuren en op een stoel zetten en ze is vederlicht, lichter dan het lichtste kind. Ik moet met nadruk zeggen: ‘Moeder, de asla is geleegd.’

Ze staat op. Ik help haar met het kammen van het vroeger zo zwarte maar nu dof grijze en, als gevolg van de bestralingen, met plukken tegelijk uitvallende haar. Als ik dat gedaan heb wil ik vertrekken, ik kan het niet langer aanzien maar meestal duurt het wel even voordat de verpleegster uit het dorp arriveert. Mijn moeder is uit het ziekenhuis ontslagen op voorwaarde dat we een verpleegster in huis zouden nemen en ik begreep dat het niet anders kon en ik wilde in ieder geval niet dat ze in het ziekenhuis zou wegteren en ze wilde dat zelf, voorzover ze nog tot bewust denken in staat was, ook niet. Maar elke morgen moet ik in de auto weer vechten tegen de tranen, moet ik mijn vuisten ballen voordat ik het stuur omklem en mijn tanden op elkaar klemmen om het niet uit te schreeuwen.

Nu wacht ik op de ouderlingen.

Ik ga zitten op de houten vlonder in de vliet. Soms spoelen de golven over mijn schoenen maar het hindert mij niet. Ondanks de duisternis zie ik ze komen over het jaagpad, twee met fladderende jassen tegen de wind in fietsende monsters waarvan alleen de witte vlekken der beide gezichten iets menselijks hebben. Ze zien mij niet als ze hun fietsen tegen het hek van onze tuin plaatsen. Als ik opsta schrikken ze, ze wijken achteruit, ik loop met grote passen in hun richting. Het zijn twee herenboeren in zwarte pakken, beiden stellig veel ouder dan mijn moeder nu is, en dat vooral maakt me woedend. Waarom hebben zij zoveel langer mogen leven dan mijn moeder? Op de rode gezichten zie ik veel glazen jenever bijgetekend in de vorm van fijne adertjes. Hun harde verweerde koppen zijn afgedekt met een zwart zijden pet. Voor deze mensen is het calvinisme uitgedacht, deze mannen met dunne lippen, met varkensoogjes en vlekkerig rode wangen, met gezichten als het mijne en juist dat maakt het zo erg.

‘Weertje, hè,’ zegt de oudste van het tweetal.

‘Zeg dat wel,’ beaamt de ander.

‘Ik wil u even spreken voordat we binnengaan,’ zeg ik, ‘u hebt al gehoord, neem ik aan, dat mijn moeder ernstig ziek is.’

Ze knikken.

‘Ja,’ zegt de jongere ouderling, ‘het is wel alles tegelijk, eerst uw vader, nu uw moeder. Maar God zal u kracht naar kruis geven.’

‘En zo plotseling, uw vader,’ zegt de ander.

‘Dat was niet erg,’ zeg ik, ‘een snelle, pijnloze dood is een godsgeschenk.’

‘Nee,’ zegt de oudste broeder streng, ‘dat ben ik niet met u eens, een snelle dood is geen geschenk van God. Uw vader heeft zich niet kunnen voorbereiden op de dood, op de ontmoeting met de levende God, de Heere der Heerscharen. Uw moeder zal zich nu kunnen voorbereiden, wij zullen nu met haar spreken.’

Ik staar zwijgend naar de ouderling die ter voorbereiding van het gesprek met een witte zakdoek zijn schedel droog wrijft. Hij is kaal. Over tien jaar zal ik ook zo kaal zijn. Het liefst zou ik hem met enkele welgerichte klappen in de schuimende golven slaan, maar ik beheers me, ik zeg: ‘U moet goed begrijpen dat mijn moeder niet meer bij haar volle verstand is, de ziekte heeft haar hersenen aangetast, ze is werkelijk zwaar ziek. U kunt dat spreken over voorbereiden op de dood beter nalaten, ze zal het niet begrijpen.’

‘Ja de dokter heeft het ons verteld, de Heere kastijdt haar wél. Maar wien God liefheeft, dien kastijdt hij, moet u maar bedenken. Juist voor wijzen en verstandigen is het verborgen en aan de kinderkens zal het geopenbaard worden, en zouden wij dan niet spreken, nu haar verstand haar verlaten heeft?’

Bruusk wend ik mij om en loop naar het huis. Ik open de voordeur en de beide mannen ontdoen zich van hun zware jassen en petten. Op hun ronde buiken bengelen gouden horlogekettingen. Ik ga hun voor naar de woonkamer, ze schuifelen naar binnen en ik kijk of ze schrikken van mijn grijze, kleine, uitgeteerde moeder. Maar ik zie niets veranderen op hun ondoorgrondelijke koppen en ik geloof niet dat het ze iets doet.

‘Zo, zuster,’ zegt de oudste, ‘je bent ziek, is het niet? Lichamelijk niet in orde, maar geestelijk? Is het geestelijk leven nog kerngezond? Dat is toch

maar altijd het belangrijkste.’

Opnieuw moet ik mij beheersen maar ik kan het niet en daarom stort ik kolen in de kachel en rammel ik zo luid mogelijk met de nog niet geheel ledige kit.

‘Gaaf u zitten,’ zeg ik met afgewend hoofd.

Ze zakken breeduit weg in de oude leunstoelen, ik hoor het kraken van de zittingen. Ze wrijven in hun handen, ze schuiven dicht bij de kachel en slaan allebei op hetzelfde moment hun linkerbeen over hun rechterbeen met een zacht huppend geluid van bot op bot.

‘We zullen beginnen met het zingen van een psalm. “Des Heren wet nochtans, verspreidt volmaakter glans dewijl zij ’t hart bekeert”.’

De oudste ouderling zet hard en vals in en bij het woord wet zingt ook de andere ouderling en mijn moeder fluistert met beverige stem enkele woorden, zonder toon, zonder melodie en ze kijkt naar me, haar eens zo mooie ogen vol tranen en zegt: ‘Ik weet het niet meer, Maarten.’

De beide ouderlingen horen het niet, haar stem is ook zo klankloos. Ze balken de psalm door de kamer, hun geluid overstemt zelfs het gebulder van de wind. Ze houden het laatste woord van elke regel aan totdat hun gezichten rood gloeien van ademnood, hun monden daarbij wijd geopend zodat ik beider huig kan zien trillen. Als het voorbij is, zegt de jongste ouderling: ‘Waarom zing je niet, zuster, en u, waarom zingt u niet?’

‘Ik kan niet meer zingen,’ fluistert mijn moeder.

‘Waarom niet?’

‘Mijn keel.’

Ze zitten zwijgend in de stoelen, de duimen van hun vier handen achter hun vier bretels en hun ademhalingen meetbaar aan het wiegen van de gouden kettingen op hun buiken.

‘Koffie, broeders?’ fluistert mijn moeder.

‘Graag, zuster.’

‘Laat mij het maar doen,’ zeg ik.

‘Nee,’ zegt ze.

Ze loopt door de kamer, ze opent de deur naar de keuken. Ze neemt de fluitketel van het gasfornuis. Ze staat met de ketel in haar handen, beweegt hem langzaam heen en weer, zet hem terug op het fornuis. Ze opent een

keukenkastje, niet het kastje waarin ze gewoonlijk haar koffie bewaart. Ze sluit het kastje, komt terug in de kamer. Ze kijkt angstig naar me.

‘Maarten?’

‘Wat is er?’

‘Wat...?’

‘Je ging koffie zetten. Kom, ga maar zitten, ik zal het wel doen.’

‘Ja, maar...’

Ik loop naar mijn moeder. Ik neem haar bij de arm en breng haar terug naar haar stoel. Ze laat zich willoos meevoeren en gaat zitten. Ze begint te zingen: ‘Des Heren wet nochtans.’

Eén regel slechts, niet op toon.

‘Ik weet het niet meer,’ zegt ze.

Ze huilt. Ik loop naar de keuken, ik sluit de deur achter me. Ik laat de fluitketel vollopen en zet hem op het gasfornuis. Ik strijk een lucifer af en de gasvlam springt op onder de ketel. Door de bijkeuken ren ik naar buiten, over het tegelpad de weilanden in, worstelend tegen de felle stormwind. De regen striemt me in het gezicht, ik ren over de tegels, ik schreeuw luid maar ik kan niet horen welke klanken ik voortbreng. Ik sta stil, zwaar ademend, vechtend tegen de tranen die opwellen, ik wil niet huilen, ik moet me goed houden, er zijn ouderlingen, ze mogen niet zien hoe ik eraan kapot ga. Ik sla met mijn open handen tegen de stormwind. Ik schop tegen een houten hekje totdat mijn voeten pijn doen. Dat kalmeert me. Ik loop terug naar de keuken en maal de koffiebonen, veel koffiebonen. Sterke koffie zal ik zetten, zo sterk dat de harten van de ouderlingen uit hun lichamen zullen bonzen. Ik giet het kokende water over het bruine poeder in het filter. In het kopje van mijn moeder en mijzelf doe ik warm water en weinig koffie, in dat van de ouderlingen alleen maar koffie. Met de kopjes op een blad ga ik naar de kamer; de beide ouderlingen zitten geanimeerd met elkaar te praten. Mijn moeder is bleek en hangt schuin in een stoel. Haar ogen zijn gesloten.

Ik ben het eerste slachtoffer van de ouderlingen. Nadat ze de koffie hebben opgedronken, zonder commentaar over de sterktegraad en zonder enige aarzeling, zegt de oudste: ‘Broeder, ik zie u niet meer in de kerk de laatste maanden. Waarom niet?’

‘Omdat ik op zondag thuis blijf om op mijn moeder te letten.’

‘Maar ook daarvoor zag ik u niet. En toen lag uw moeder in het ziekenhuis.’

‘Ik bezocht haar elke zondag, ik had geen tijd voor kerkgang.’

‘Smoesjes, uitvluchten. Een kind des Heeren heeft altijd tijd voor een gang naar Zijn tabernakel.’

‘U gaat de weg op van uw grootvader,’ zegt de andere ouderling, ‘hem zagen wij ook nooit. Hij heeft wel wat van zijn grootvader, vind je niet, Kees?’

‘Ja, die oude Maarten was een verstokt zondaar, hij lijkt op zijn grootvader, net zo je zegt. Mag ik u eens vragen, broeder, wanneer denkt u belijdenis des geloofs te doen?’

‘Nooit,’ zeg ik ‘het is volslagen onzin, die belijdenis. Kunt u een plaats in de bijbel opnoemen waarin over belijdenis des geloofs wordt gesproken? Het is een onbijbelse traditie, net als de Mariaverering bij de roomsen.’

‘Maar u wilt toch uw jawoord wel geven aan de Koning der Koningen?’

‘Als u me de plaats der plaatsen wilt noemen waarin daarover gesproken wordt.’

‘Sakkerju, Kees, dat heb ik nou nog nooit gehoord.’

‘Net zo je zegt, een geval voor de kerkenraad.’

Ze vermanen mij, elkaar aanvullend. Terloops zinspelen ze op het vuur van de hel en ze vermelden erbij dat ze er niet aan twijfelen dat mijn grootvader daar verkeert. Ze praten maar en het is een genoegen om naar hun gekeuvel te luisteren, het raakt me niet, het is zo vreemd, zo onwerkelijk. Mijn moeder zit vredig op haar stoel, ze luistert niet naar het praten van de ouderlingen, ze is versuft, misschien zelfs buiten bewustzijn.

‘Voor de wijzen en verstandigen is het verborgen, dat leert de Heere ons deze avond wél,’ zegt de oudste broeder, ‘geleerd is deze jonge broeder maar het Koninkrijk der Hemelen zal zekerlijk voor hem gesloten blijven.’

‘Zuster,’ zegt de andere broeder, ‘wilt u luisteren naar ons.’

‘Doe geen moeite,’ zegt ze, ontwakend uit haar sluimering, ‘voor mij is geen vergeving. Mijn zonden zijn rood als scharlaken, rood als scharlaken...’

‘En ze zullen wit worden, witter dan sneeuw door het bloed van het lam Gods,’ zegt de jongste broeder.

‘Nee,’ zegt mijn moeder, ‘voor mij is geen vergeving, mijn zonden...’

De herhaling van die woorden heeft iets dreigends maar plotseling houdt ze op met spreken, ze gaat staan en haar tengerere gestalte is net die van een kind.

‘Die kleine kinderogen... Geen zonde in die ogen, nee, geen zonde. Niet waar, er is geen erfzonde, jullie hebben allemaal gelogen. Wat weten jullie van God, jullie ouderlingen? Maar ik heb gezondigd, mijn zonden zijn rood als... als...’ Haar stem sterft weg en ze gaat weer zitten, haar vuisten gebald.

‘Wat heb je gedaan, zuster, vertel het ons.’

‘Dat gaat u geen bliksem aan,’ zeg ik woedend.

‘Ik heb de zonde tegen de Heilige Geest gedaan,’ zegt mijn moeder.

De beide broeders staren sprakeloos naar mijn moeder. Ik zie dat ze zoiets niet verwacht hebben en daar ook nog niet dadelijk een adequaat antwoord op weten te geven.

Mijn moeder staat weer op, ze beweegt haar rechterhand voorzichtig heen en weer alsof ze iets wegduwt.

‘Gaan jullie nu maar,’ zegt ze, ‘je weet nu dat er geen vergeving voor mij kan zijn.’

‘Maar zuster, dat kan niet. We moeten rapport uitbrengen over dit bezoek bij de kerkenraad. Als we vertellen wat we vanavond gehoord hebben en jullie bekeren je niet, worden jullie afgesneden van de gemeente des Heeren.’

‘Doe maar, ga nu maar.’

Ze gebaart nog altijd en dromerig voegt ze aan haar laatste woorden toe: ‘Ik heb de zonde tegen de Heilige Geest gedaan, maar het geeft niet, ga nu maar, er is toch geen vergeving meer, niet voor mij... niet... de zonde tegen... ga nu maar.’

‘Maar... in ieder geval dienen we de avond met gebed te besluiten.’

‘Goed,’ zegt mijn moeder, ‘bid maar, voor mij is toch geen vergeving meer.’

‘We zullen het hier niet bij laten,’ zegt de oudste broeder, ‘dit is ongehoord.’

‘Ik zal nu voorgaan in gebed,’ zegt de jongste. ‘O, liefdevolle, barmhartige, goedertieren God en trouwe Vader in de hemel, tot U komen wij aan het einde van deze dag en aan het einde van dit bezoek om U dank

te zeggen voor Uw oneindige liefde en ontferming met verloren zielen. Gij, Heere, hebt ons wél wonderdadig geleid. Gij wist dat wij hier van node waren en U hebt ons willen gebruiken als een instrument in Uw hand om twee van Uw dierbare kinderen te vermanen en te verplichten tot nieuwe gehoorzaamheid. Wij bidden van U, Here God, dat U onze jonge broeder, wiens hart verhard en wiens geest verstokt is tegen Uw wetten en inzettingen, zult terugroepen tot U Heere en Uw dienst en zult doen nederknielen voor de troon der Genade en voor de erkenning van U als onze enige borg en zaligmaker. O, Here Christus, ontferm U over onze zuster, die U weldra zult wegroepen uit deze aardse benauwenis. Zij, Heere, gaat momenteel door een dal van diepe schaduwe des doods en ook haar hart is verhard tegen Uw wetten en geboden. Ook zij is een zondares die voor eeuwig buiten gestoten zal worden, die voor eeuwig, ja eeuwig verloren zal gaan als zij zich niet bekeert, tegen wie U zult zeggen: ga weg van mij, gij ontrouwe dienstmaagd, gaat naar de buitenste duisternis waar het vuur niet uitdooft en de worm niet sterft, waar zij zal lijden, onuitsprekelijk zal lijden om haar zonden, van welk lijden U haar nu al een voorsmaak doet proeven...'

Tijdens het gebed, waarbij ik plichtmatig mijn handen gevouwen en mijn ogen gesloten heb, wordt het duister voor mijn oogleden langzaam vurig rood. Ik verdraag zijn galmend, via God, tot mij gerichte bedreigingen, maar als hij, nog altijd galmend, zo en erger over mijn moeder begint, zit ik te beven op mijn stoel. Bij het woord voorsmaak spring ik op, eerder dan ik de ogen open en hem recht in het gezicht zie en, voordat ik hem een reusachtige klap midden op het gezicht geef, juist nog vaststel dat hij nieuwsgierig rondkijkt in de kamer tijdens het bidden. Het woord voorsmaak wordt nog gevolgd door twee woorden en dan door een vreemd, dof geluid en ik sla nogmaals op zijn gezicht, ik grijp hem bij het zwarte colbert en ruk hem door de kamer.

'Broeder, broeder,' roept hij.

Maar tegelijkertijd weet hij de pook te bemachtigen die naast de kachel hangt en slaat hij ermee op mijn schouder. Het wordt zwart voor mijn ogen na die slag. Ik weet niet goed meer wat ik doe, ik weet alleen dat ik de beide broeders de deur uit ransel, uit schop, dat ze zich verzetten, eerst met de

pook, daarna met handen en voeten, maar wat kunnen ze beginnen, ze zijn oud, ze zijn niet zo sterk als ik, ze strompelen door de gang naar de voordeur, ze kunnen de deurknop niet vinden en staan stijf tegen de deur aangedrukt, nu zo bang dat ze de handen voor het gezicht geslagen hebben.

‘Maarten,’ roept mijn moeder zacht.

Eén ogenblik brengt die stem me tot bezinning en de ouderlingen maken van de gelegenheid gebruik om de deur te openen en de nacht in te rennen. Ik neem hun jassen en petten van de kapstok en gooi ze naar buiten. Ik heb bloed op mijn handen, mijn knokkels zijn geschaafd van de harde slagen. De oudste broeder staat stil op de kiezelstenen voor ons huis, hij neemt zijn jas op en sist: ‘Hier zullen we werk van maken.’

Opnieuw laait de woede op. Ik ren naar buiten, het grind spat op onder mijn voeten en ik til de ouderling met beide handen van de grond, ik loop met hem naar het water en werp hem in de woedende, schuimende golven.

‘Ik verzuip je,’ hoor ik iemand gillen. Ben ik dat zelf?

Dan zie ik de andere ouderling wegrennen over het pad, hij durft zelfs niet op zijn fiets te stappen maar draaft er een eindweegs mee langs het water. Wonderlijk lenig springt hij op de fiets en rijdt weg, nu met de wind in de rug. Eenmaal nog kijkt hij om, schichtig en met een vreemd vertrokken gezicht. De aanblik van de vluchtende ouderling brengt me tot bezinning, ik ga naar de vlonder over de vliet en grijp de spartelende broeder, die al een paar maal luid gegild heeft. Ik hijs hem uit het water. Hij staat op de vlonder, druipend, hijgend. Hij loopt weg in de donkere nacht, niet meer omkijkend, niet snel zoals de andere ouderling. Hij hinkt. Hij bevoelt met zijn handen zijn kapotgeslagen gezicht, hij spuwt een paar maal en ik sta daar en ik begrijp wat ik gedaan heb. Ik word heel kalm, als altijd na een dergelijke driftbui. Nu heb ik nog een paar minuten om naar een donkere plaats te zoeken waar ik kan uithuilen. Ik loop tegen de stormwind in over het pad en de neergutsende regen spoelt de eerste tranen weg en los van die tranen is er toch sprake van voldoening. Het is of er rekeningen vereffend zijn, of oude schulden voldaan zijn. Terwijl ik zo buiten loop weet ik plotseling zeker, ja met die onwrikbare zekerheid waarover calvinisten altijd praten, dat het Christendom bedrog is, ja, dat het hele leven een laaghartige leugen is en dat ergens ver weg in het heelal nu god satanisch

lacht om mijn verdriet, de god van zondag 10 die met vaderlijke hand mijn moeder een krankheid heeft doen toekomen, een voorsmaak van het lijden in de hel. Zo is god, de god van de Heidelbergse Catechismus, de god die mensen zo intens haat dat hij keelkanker voor ze heeft uitgevonden. Zelfs mensen zijn niet in staat elkaar op zo'n laaghartige wijze te vermoorden als god kan met behulp van deze ziekte. Ook al huil ik – dat hoort nu eenmaal bij een dergelijke driftbui – toch ben ik heel tevreden dat ik twee van zijn dienstknechten zo heb kunnen aftuigen.

De volgende dag, zaterdag, breng ik door in mijn studeerkamer. Geen zaterdag zo kwaad of de zon schijnt vroeg of laat, zegt mijn moeder altijd, maar de zon wil zich die dag niet laten zien. De hemel is parelgrijs en het is nevelig maar dan zo dat je nevels slechts kunt ruiken. Ik wacht op de rijkspolitie. Ik kan mij niet voorstellen dat er geen politie zal komen. Ik werk niet, ik kijk uit over het tot rust gekomen rietland. Wat moet ik doen als ze mij meenemen? De verpleegster bellen? Maar ze heeft als voorwaarde gesteld dat ze in het weekend vrij zou zijn. Misschien zullen ze er genoeg mee nemen als ik beloof niet weg te gaan. Waarom komen ze niet? Waarom hoor ik niets over die afgetuigde ouderlingen? Het lijkt of de parelgrijze lucht het wachten moe is, of de lente nu ieder ogenblik kan beginnen want zelfs in mijn kamer kan ik het voorjaar ruiken. In de tuin heeft de merel van vijf tot zeven uur onafgebroken gezongen ondanks de beschadigingen van het nest, die door de stormwind zijn veroorzaakt en nu door het vrouwtje hersteld worden. Zo ver ik kijken kan zijn vogels bezig met het herstel van de beschadigde nesten en telkens schuiven vluchten spreeuwen en ganzen langs het grijs. Ik hoor mijn moeder rondlopen in de woonkamer, ik hoor haar zingen en dat verbaast me omdat haar stem niet ver draagt nu ze zo ziek is. Ze zingt: 'Dan ga ik op tot Gods altaren, tot God, mijn God, de bron van vreugd,' en zowel de tekst als die opeens weer klankrijke stem die dit keer hapert noch van de wijs raakt, schijnt een aankondiging in te houden van iets wat ik mij voorstellen kan noch wil. Ik daal de trap af, betreed de kamer en nog altijd zingt ze; haar geheugen faalt dit keer geen ogenblik en één moment geloof ik dat ze plotseling herstellende is. Dat moment is als een kortdurende lichtflits in een donkere nacht, die na die lichtflits een tijd lang nog veel donkerder is. Ze staat bij het raam, kijkt ook

naar die zo verre, grijze hemel. Het lijkt of ze mij niet ziet en niet hoort, ze zingt maar, zachter nu en opnieuw hetzelfde vers en als ze de woorden 'die na kortstondig ongeneugt mij eindeloos verheugt' heeft gezongen, loopt ze kalm naar het voor haar al zo lang geleden in de woonkamer geplaatste bed. Ze gaat op het bed liggen en herhaalt met onregelmatige tussenpozen die ouderwetse psalmregels, die plotseling een rijke betekenis en diepe inhoud schijnen te hebben, zelfs dat woord ongeneugt, daar toch alleen maar geplaatst ter wille van het rijm. Ik neem haar hand in mijn hand, ze kijkt wel naar me maar het lijkt of ze me niet herkent, hoewel ze haar hand gewillig in mijn hand laat rusten. 'Moeder,' zeg ik. Ze reageert niet, ze ligt daar maar met wijd open, glanzende ogen. Haar lippen bewegen soms maar er komen geen woorden meer. De zware hangklok aan de muur tikt met een wonderlijke gestadigheid. Boven het rietland gaat een vlucht zangvogels voorbij die even de hemel verduisteren, zoveel zijn het er. De parelgrijze lucht wordt langzaam donkerder in de loop van de middag. Ik kijk maar naar buiten en soms naar mijn moeder, ik zit doodstil naast mijn moeder en ik heb het gevoel dat dit altijd zo zal blijven, dat dit nu de eeuwigheid is. Ik zou misschien iemand moeten waarschuwen, een dokter bijvoorbeeld, of de verpleegster, maar ik kan er niet toe komen om op te staan of zelfs maar te gaan verzitten. Buiten noch binnen verandert er iets, behalve dan dat er telkens vluchten overkomen zodat ik niets anders doe dan met ingehouden adem kijken naar het donkerder worden van de grijze hemel waaronder alles zo nietig en ijl lijkt. Ik weet niet waarom ik steeds maar denken moet dat het donkerder opkleuren van het grijs en het vervluchtigen van het leven in het lichaam van mijn moeder gelijk opgaan zodat ze pas tegen de avond, als het geheel donker zal zijn, sterven zal. Misschien denk ik het om uitstel van het onvermijdelijke tot de avond te bewerkstelligen of misschien omdat ik hoop dat het pas zal gebeuren als het donker is zodat ik het niet goed zien kan. Ze ademt nog altijd, maar zo rustig dat haar borst nauwelijks beweegt. Aan het eind van de middag richt ze plotseling haar hoofd even op en twee korte zuchten ontsnappen haar en haar hoofd glijdt opzij en op hetzelfde moment zie ik een vlucht regenwulpen voorbij gaan boven het donkere riet. Regenwulpen zijn zo zeldzaam, zo bijzonder dat ik naar het raam toe wil rennen om ze beter te kunnen zien maar ik doe het niet, ik denk alleen

maar: ze is gestorven op het moment dat de regenwulpen over kwamen en die gedachte troost me, vreemd genoeg.

Zaterdag

Zo zou je kunnen denken: ik ben, zoals mijn moeder me zo vaak ongevraagd verteld heeft, op een grijze zaterdag geboren; zij is op een grijze zaterdag gestorven, nu is het weer zaterdag en opnieuw is de hemel bedekt met datzelfde transparante, bestendige, nergens lichter of donkerder grijs. Dus vandaag zal er ook iets bijzonders gebeuren met mij. Ik weet hoe potsierlijk bijgelovig zo'n gedachte is en toch staar ik naar de hemel en hoop ik dat de lucht zo lichtgrijs zal blijven. Het is alsof dat grijs zich garant stelt voor het weerzien van Martha. Maar het grijs alleen lijkt niet voldoende; ik moet ook die dingen nalaten die van na haar tijd zijn en die ik op zaterdag pleeg te doen. Zodoende kan ik niet in mijn tweede druivenkas werken, mijn privé-laboratorium dat ik in de loop der jaren heb kunnen opbouwen en outilleren met behulp van mijn belachelijk grote salaris. Die tweede druivenkas is voor altijd verbonden met een zin uit een roman van Vestdijk: 'Een mens moest een cel zijn, dacht hij, een klompje dat zich in tweeën splitst, dan zou er niets aan de hand zijn.' Vestdijk heeft toen hij het schreef, niet vermoed hoe dichtbij het al is, hoe het slechts een kwestie van minder dan een halve eeuw research is en het is zover – dan kun je een cel tot splitsing brengen en daaruit een individu opkweken dat een getrouwe kopie is van degenen uit wiens lichaam de cel afkomstig is. Maar vandaag kan ik niets doen om die mogelijkheid naderbij te brengen. Waarom zou ik zo vatbaar zijn voor dit naïeve bijgeloof? Ben ik, juist omdat ik zo'n strikt natuurwetenschappelijke opleiding heb gehad, vatbaarder dan anderen? In ieder geval kan ik er, hoe ridicuul het ook is, niet toe komen in de tweede druivenkas die handelingen te verrichten die eigenlijk noodzakelijk zijn voor het voortbestaan van mijn weefsel kweken. Morgen zal ik alles doen en alles in orde maken voor mijn afwezigheid. Nu moet ik mij de laatste kans niet laten ontgaan op het weerzien. Daarom vaar ik, zoals ik vroeger vaak deed voor ik naar school ging, in mijn roeiboot naar de rietlanden. Zelfs de route van mijn tocht stem ik af op wat ik mij van vroeger herinner en zo bereik ik eerst het, omwille van de grote aantallen die daar broedden, naar hen

genoemde Spotvogeleiland. Op het eiland is een plekje met in de zomer hoog, mals gras en wilgenbomen, waar de late middagzon juist tussen de stammen van oude bomen door schijnt. Als je daar op windstille dagen tussen het gras ging staan en uitkeek over een smalle sloot welke het eiland bijna in twee delen verdeelt, kon je de hele wereld in tweevoud zien met, door het donker tussen de stammen en het schaarse zonlicht, een zo bedrieglijk gevoel van verdubbeling in plaats van alleen maar weerspiegeling dat ik altijd dacht: nu bestaan er twee werelden en op die andere wereld gaat alles goed tussen Martha en mij. Ik vaar langs het Spotvogeleiland over het meer, dwars door uitgestrekte velden met plompenbladeren in de richting van een uitspringende bocht van het rietveld. Ik leg niet aan bij de bocht, ik vaar langs de enige plek in het rietland waar ik tweemaal een hop gezien heb en de zon breekt door de wolken, die het licht dof en geheimzinnig weerkaatsen. Nooit eerder maakte het doorbreken van de zon mij treurig, nu wel. Ik ben niet normaal, denk ik bitter. Na het bos verberg ik mijn roeiboot voor de blikken van vogels en mensen in een inspringende bocht van de vliet. Gelukkig dat er hier zo zelden mensen komen, hoogstens wat eenzame vissers die evenals ik vergunning hebben om in dit beschermd rietland te varen.

Ik loop over het land naar het eikenhakhout, naar de enkele berken waarvan de grijswitte stammen vreemd wit oplichten te midden van het donkere hout. Ik sta onder de bomen, ik denk: hier gebeurde het. Ik weet dag en uur nog, het was midden in de zomer en ik lag hier in het bos tussen manshoge brandnetels waarvan ik een deel had uitgetrokken in het midden van het brandnetelveld zodat ik beschermd werd door een ronde haag van stekend groen. Ik had dringend behoefte aan een zo groot mogelijke isolatie van de wereld, het was in de zomervakantie na de overgang van de vierde naar de vijfde klas van de HBS, ik was ongelukkiger dan ooit, zonder precies te weten waarom al hield het vanzelfsprekend verband met Martha en ik lag daar maar tegen de grond aangedrukt alsof ik een zwaar gewicht te dragen had. Tussen de brandnetels door kon ik uitkijken over het in het zonlicht schitterende water en de geduldig bewegende rietvelden. Over het water kwam een zeilboot zo geruisloos naderbij dat de stemmen der inzittenden duidelijk hoorbaar waren. Een jongen en een meisje; hij droeg alleen een

zwembroek, zij een tweedelig badpak. Ze legden aan bij het bos, niet op de plaats waar ik mijn roeiboot had verborgen maar zomaar tegen de walkant met bomen. Ik wilde opstaan en roepen: jullie mogen hier niet komen maar ik bleef liggen in het duister, ik keek naar de gebruikte huid van het meisje. Ze was slank en had lang, donker haar. Ze stapte als eerste aan wal, ze stond in het zonlicht, ik werd warm bij de aanblik van dat meisje. Ook de jongen kwam aan wal. Hij liep met een lang touw naar een wilg en sloeg het een paar maal om de boom. Toen stonden ze daar in het licht. Ik keek bijna recht tegen de zon in zodat ze zwart werden omdat mijn ogen zoveel licht niet verdragen konden. Ze liepen enkele meters waardoor ze beter zichtbaar werden.

‘Wat een heerlijk plekje,’ zei zij.

‘Ja,’ zei hij hees.

Ze stonden daar maar, op vrij grote afstand van elkaar, keken elkaar bedeesd en schuchter aan, twee onbeweeglijke figuren te midden van alles wat door de wind in beweging gehouden werd.

‘Mag ik... wil je...’ zei hij.

Maar hij durfde niet meer te zeggen. Ze had echter niet meer nodig, ze deed de bustehouder van haar bikini af, ze liet hem plompverloren vallen tussen het geel van de ratelaars en legde nog tijdens de val van het textiel haar twee handen op haar borsten. Maar toch had ik al gezien hoe klein en stevig ze waren. Ze liet haar hoofd naar één zijde overhellen zodat het lange haar loskwam en ze wiegde langzaam heen en weer. Op haar lichaam vertakten zich schaduwen. Ze wendde zich af zodat ik haar rug kon zien. Had ze moedervlekjes op haar rug? Waren het donkerbruine puistjes of alleen maar de schaduwen van kleine blaadjes? Maar ze stond alweer met haar gezicht in mijn richting gekeerd, ze zag mij niet; brandnetels en duisternis onder de bomen hielden me verborgen. Ze deed haar handen langzaam weg van haar borsten. Ik vond die kleine, ferme, zo volstrekt niet hangende borsten heel mooi, ik tuurde naar haar prachtige lichaam tot mijn ogen er pijn van deden.

‘En nu...’ zei hij schor.

‘Eerst jij,’ zei ze plagend.

Ze was minder nerveus dan hij. Met een ruk deed hij zijn zwembroek omlaag, ik kon hem niet goed zien, hij stond juist tussen mij en de zon in. Ik zag slechts een gebruind, behaard deel van zijn kuiten tussen de lichtgroene stelen van de brandnetels. Hij stond in hoog gras met koekoeksbloemen. Hij deed een stap in haar richting. Onmiddellijk deed zij een stap achterwaarts zodat er nog evenveel ruimte tussen hen in was.

‘Wil je dat ik ook mijn broekje uitdoe?’

‘Ja,’ zei hij zacht.

Langzaam deed ze haar broekje omlaag. Ik zag alleen maar een donkere vlek tussen haar benen en dat niet voor lang want ze liepen plotseling op elkaar toe en omarmden elkaar met hun bovenlichamen want naar hun voeten toe weken hun lichamen steeds verder uit elkaar. Maar bij elke kus werd de afstand tussen hun lichamen geringer en schuifelden hun voeten dicht naar elkaar toe zodat ze, toen ze elkaar misschien vijf- of zesmaal lang gekust hadden, dicht tegen elkaar aan stonden. Hij bewoog zijn handen behoedzamer over haar lichaam dan een reiger stapt in een ondiepe sloot en zij hield alleen maar haar handen gevouwen achter zijn hoofd. Ze praatten niet met elkaar. Bij het strelen kromden zijn vingers zich hoe langer hoe meer alsof hij eigenlijk iets wilde vastpakken in plaats van strelen en zij liet haar handen rustig omhoog komen zodat ze er opeens mee in zijn haar woelde. Toen lieten ze elkaar los en liepen ze enkele passen van elkaar af. Ze keken niet naar elkaar. Ze keken ieder in een andere richting over het water, ze stonden zoals kokmeeuwen kunnen staan, hun witte halzen naar elkaar toegewend, hun zwarte koppen met de snavel afgewend. Maar lang duurde het stilstaan niet. Ze renden plotseling door het gras naar elkaar toe, zij viel eerder dan hij in het hoge gras met de gele ratelaars, hij lag boven op haar en ik kon niet zien wat er gebeurde omdat zij achter mijn veilige haag van brandnetels lagen. Ik hoorde het gemurmel van hun stemmen en die stemmen klonken verdrietig en berustend alsof ze wisten dat ze niet meer terug konden hoewel ze het wilden.

‘Zullen we het doen?’ zei hij.

‘Nee,’ zei ze.

‘Waarom niet?’

‘Ik ben bang.’

‘Waarom?’

‘Het doet pijn de eerste keer.’

‘Ik zal erg voorzichtig zijn.’

‘Kinderen...’ zei ze.

‘Niet als je het de eerste keer doet.’

‘Ja?’

‘Ja.’

Ik hoorde haar zuchten. Mijn hart bonsde zo luid dat ik mijn hand op mijn borst legde om het lawaai ervan te dempen. Ik knaagde op een dode grashalm, ik hoorde geen andere geluiden dan het gekabbel van het water en het ruisen van het riet. Na enige tijd stonden ze op. Hij deed zijn zwembroek aan, zij haar bikini. Ze liepen naar de zeilboot.

‘Hoe vond je het?’ vroeg hij moeilijk.

‘Fijn,’ zei ze, ‘het deed helemaal geen pijn.’

‘Nee?’ vroeg hij verheugd.

‘Nee,’ zei ze.

Ze gingen op de rand van de zeilboot zitten met hun voeten in het water. De boot helde iets over. Ze zaten lang in het zonlicht, zo lang dat mijn ledematen begonnen te slapen en ik mij wel iets bewegen moest maar dat veroorzaakte niet meer gerucht dan een meerkoet maakt in het hakhout. Ze zaten hand in hand met gebogen hoofd op de boot waarvan de zeilen opgerold waren. Eindelijk voeren ze weg en terwijl ik mijn slapende benen masseerde wist ik dat ik niets liever zou willen dan ook met een meisje in het zomerzonlicht over het water varen naar een verborgen ruimte onder de bomen, waar ik ook zo zou kunnen handelen als de jongen. Nu zou ik voortaan dit alles kunnen inpassen bij mijn verlangen naar Martha want zo was het goed, zo was het anders dan de koeien en paarden in het weiland. En waar ik mij het meest over verheugde was die onmiskenbare ondertoon van verdriet bij alles wat ze gedaan hadden – vooral het verdriet maakte het aanvaardbaar, meer nog dan hun beschroomdheid of hun aarzelings.

Ik rijd op de fiets over het jaagpad. Ik wil niet met de auto naar school gaan, dat zou niet passen bij een mogelijk weerzien. Als ik niet zou fietsen, zou ik mijn kans op weerzien verkleinen. Vroeger heb ik haar ook altijd na een

lange fietstocht gezien. Zo zal het nu ook zijn. Maar de roodgloeiende wolken boven de dichtgegroeide sloten en plassen in de weilanden, een soort avondschemering midden op de dag, voorspellen niet veel goeds. Waarom is de lucht gebroken? Waarom heeft het grijs plaats moeten maken voor dit onnatuurlijke rood? Nadat ik ruim een halfuur langs het water heb gefietst bereik ik plotseling een buitenwijk met flatgebouwen waartussen overal jeugdige gezinnen – zij met de kinderwagen waarin je de tweede soms kan zien liggen, soms kan horen, hij met het eerste kind aan de hand, een kind dat jengelt en telkens probeert om allerlei vuil van straat op te rapen zodat het meestentijds meegesleurd wordt als een hond – rondstappen. Als er geen kinderwagens zijn, zijn er in ieder geval boodschappentassen. Nooit doe ik boodschappen, nooit. De bakker legt elke dag brood in de bijkeuken. In mijn moestuin verbouw ik wat aardappels en groente. Bovendien staan er fruitbomen. Melk, boter en kaas betrek ik van mijn naaste buurman, een keuterboer.

De aanblik van deze zo zorgelijk bedrijvige en winkelende mensen maakt me opgewekter dan ik in lange tijd ben geweest. Wat een genadeloze beslommeringen, wat een lot om elke zaterdagmiddag met zulke tassen of zulke wagens over brede stoepen te moeten wandelen, al zal het nu, in dit matte oktoberzonlicht, misschien minder erg zijn dan als het miezert of koud is. Naarmate ik de binnenstad nader neemt de bedrijvigheid af en de ouderdom van de winkelende mensen toe. Van kinderwagens is nog slechts sprake bij oversteekplaatsen waar ze lang op het groene voetgangerslicht wachten. De kinderteelt vindt toch voornamelijk plaats in flatgebouwen waarin jonge echtparen meestal hoog boven de grond wonen.

Voor de school zijn tientallen auto's geparkeerd. De schoolbel luidt. Mensen lopen gehaast over het schoolplein naar de ingang. Ook ik haast me, nadat ik mijn fiets tegen een dood maar nog altijd met een paal gestut kastanjeboompje heb gezet, naar de ingang van de school. Ik wil haar door de ruiten zien aankomen, als vroeger. Ik sta naast een groot aquarium in de hal waarin vroeger tropische vissen verkommerden en nu nerveuze rijstvogeltjes regelmatig tegen het glas vliegen.

‘Dag Maarten.’

Ik ken de man niet. Hij heeft dofrood haar en sproeten. Hij praat onbekommerd tegen mij zonder zich te ergeren aan mijn korte antwoorden en mijn starende blik die onafgebroken gericht is op binnenkomende reünisten. Een derde man voegt zich bij ons: ‘Dag Theo, dag Maarten.’

Theo, dat is Theo, juist hij! Wat een goed voorteken! Bij hem is alles begonnen! Zou ze dan toch echt komen? Natuurlijk komt ze niet. Vroeger was ze immers ook nooit op schoolfeesten die ik alleen maar bezocht om haar te zien. Ze besteedde al haar vrije tijd aan pianostudie. Nee, natuurlijk komt ze niet. Ze heeft nu ook nog kinderen. Waarom ben ik hier? Waarom moet ik weer naar dat bord kijken met die triviale mededelingen: B5 vierde uur Jansen, waarom die conciërge weer zien met zijn kleine stekende ogen? Waarom moet ik luisteren naar de vragen van de derde man die ik ook al niet herken?

‘Nog altijd in de biologie? Nou, ik heb het opgegeven. Ik ben drie maanden in Delft geweest, toen had ik het wel gezien. Wat doe je nu? Zeker voor de klas ergens op een kakschool in de provincie? Of ben je nog niet afgestudeerd? En nog altijd net zo zwijgzaam?’

Ze komt niet, denk ik, ze komt niet. Tegen de ruiten van het aquarium vliegen de rijstvogeltjes zich kapot, het is zo druk in de hal dat ze geen ogenblik rust meer hebben. Kon ik maar iemand waarschuwen. Waarom heeft geen mens hier aan de rijstvogeltjes gedacht? Waarom staan de rozenstruiken er zo slecht en ongesnoeid bij daar langs die brede tegels van de ingang? Waarom is ze er niet? Waarom komt ze niet? Ik zou haar zo graag nog één keer willen zien. Ik heb immers nog maar twaalf dagen te leven. Het is nu al tien over twee. Ik kan maar beter weggaan. Nee, ik zal wachten totdat om halfdrie de lessen beginnen van oud-leraren voor oud-leerlingen. Dat zal ze toch niet willen missen? Opnieuw word ik begroet door oude bekenden die vreemden voor mij zijn. Waarom kent iedereen mij wel en ik niemand meer? Misschien is ze wel langs me gelopen zonder dat ik haar herkende? Nee, dat kan niet, dat is onmogelijk. Ik herken al die anderen alleen maar niet omdat ik slechts op haar sta te wachten en geen enkele aandacht kan opbrengen voor al die zo treurig verouderde gezichten. Waarom is ze er niet? Ik zie plotseling dat ik mijn overjas nog draag. Zou de garderobe nog altijd achter in de kelder zijn? Ik daal de trappen af naar

de kelder, zie in het voorbijgaan dat ook in de kantine veel mensen aanwezig zijn, begin plotseling te hollen omdat ik mij realiseer dat ze daar misschien is en ik al mijn tijd verprutst heb in de hal. Zo snel mogelijk loop ik terug uit de kelder als ik mijn jas heb opgehangen. Ik sta voor de zwaai deur die ik moet openduwen om de kantine binnen te gaan. Mijn voeten drukken zwaar op de van zwarte, ronde open cirkels gemaakte rubberen mat. Waarom durf ik de deur niet open te duwen? Angst voor de teleurstelling dat ze ook daar niet zal zijn? Angst voor zoveel mensen in een kleine ruimte? Achter mij is een oude man die ook de kantine wil binnengaan, ik moet de zwaai deur wel openduwen.

Daar staat ze.

Ik zie haar onmiddellijk hoewel ze in een duistere hoek, half achter de gordijnen verborgen, tussen veel mensen in staat. Maar mijn blik heeft haar zonder dralen gevonden. Wat is ze veranderd! Wat is ze hetzelfde gebleven! Nog altijd dat brede, serene gezicht, hoezeer nu ook door het veel slukere, langs het hoofd vallende haar gecamoufleerd. Vreemd dat het veel minder pijnlijk is dat zij er zo anders uitziet dan dat haar zusje zo op haar leek, meer op haar leek dan zij op haar vroegere zelf lijkt. Trouwens: hoezeer ze ook veranderd is: haar profiel is nog altijd hetzelfde en ze lacht nog altijd op dezelfde wijze: een glimlach waarin iets weemoedigs gemengd is met een serene, onverstoorbare vreugde. En terwijl ik naar haar kijk, is het alsof al mijn problemen, en niet alleen al mijn problemen maar zelfs alle problemen op deze wereld, opgelost zouden worden als wij samen verder zouden gaan. Ze praat met een kleine vrouw, een meisje uit haar klas. Nog altijd gebaart ze zo onnadrukkelijk en rustig alsof het leven in de omgeving waarin zij verkeert trager verloopt, alsof alles dromerig wordt, alsof de tijd zelf de pas voor haar inhoudt. Ze kijkt op, ze ziet me, ze herkent me, ik wend mijn hoofd af en loop als een blinde recht door de kantine, tegen tafels botsend, mensen in de rug lopend. Ik loop dwars door die pratende menigte zonder iets of iemand te ontzien en ik verbaas mij erover dat ik, gelukkiger nu dan ik in misschien wel twaalf jaar geweest ben, het liefst ergens zou willen gaan huilen. Maar daar staat Johan Koster, de enige jongen op de HBS waarmee ik bevriend ben geweest. Hij praat met zijn vrouw, ook een meisje uit haar

klas. Hij ziet mij, hij groet en zegt vrolijk: ‘Dag Maarten, ik heb een leuk meisje gezien.’

‘Ja,’ zeg ik, ‘ik ook.’

‘Ik herkende haar niet, ze is zo veranderd.’

‘Ze is niet veranderd.’

‘Ze kwam naar me toe, ze zei: “Dag Johan” en ik dacht: wat een aardig meisje en ze praatte tegen me en ik wist niet wie ze was en ik zei tegen haar: niet zeggen wie je bent, laat het me raden en ik kon het toch niet raden, ik kon alleen maar tegen haar zeggen: je bent vroeger vast het aardigste meisje uit je klas geweest.’

Hij heeft met haar gepraat! Waarom moet ik nu de nagels in mijn handpalmen drukken om een schreeuw te voorkomen? Waarom ben ik nu jaloers op een jongen die altijd zo bijzonder vriendelijk tegen me is geweest? Met mij wil ze natuurlijk niet praten. Waarom zou ze? Ik loop terug door de kantine, ik wil een goed plekje vinden om haar ongezien te kunnen observeren. Ze draagt een zwart tuniekpak, het staat haar heel goed. Maar wat staat haar eigenlijk niet, ze kan alles dragen. Ze rookt! Dat heeft ze vroeger nooit gedaan. Ik durf niet goed naar haar te kijken, hoeveel vreugde dat ook veroorzaakt. Wat zal ze het vervelend vinden dat ik maar steeds naar haar wil kijken, voor niets anders gekomen ben dan dat. Ik sta achter een gordijn bij een raam. Ze is nu alleen. Wat zou eenvoudiger zijn dan naar haar toe te wandelen en te zeggen: ‘Dag Martha.’

Maar ik durf niet. Een reünist duwt mij, onopzettelijk, in de rug. Ik moet enkele passen in haar richting doen. Ze kijkt me plotseling aan, ze glimlacht. Ze komt snel naar mij toegewandeld en zegt: ‘Jou wil ik ook even de hand drukken.’

Voor de eerste maal in mijn leven druk ik haar hand. Om de toppen van haar middelvinger en haar ringvinger draagt ze pleistertjes. Tegen de nicotinevlekken? Een kleine, koele, prettige hand. Vreemd gelukkig voel ik mij nu ik haar hand druk, vreemd ontroerd en mijn starre, onbuigzame houding die zoveel mensen van me vervreemdt, verdwijnt in één ogenblik. Ik ben een gewoon mens, net als alle andere mensen.

‘Je bent al professor,’ zegt ze bewonderend.

‘Ja,’ zeg ik, ‘maar jij hebt al twee kinderen.’

‘Ja,’ zegt ze, ‘jij bent nog niet getrouwd?’

‘Nee. Jij hebt op het conservatorium gezeten na het eindexamen?’

‘Ja, maar ik ben ermee opgehouden.’

‘Eer je ook met piano als hoofdvak iets bereikt,’ zeg ik, ‘als violist kun je altijd nog in een orkest, maar als pianist moet je of solist worden en dan moet je uitzonderlijk goed zijn of je moet gaan lesgeven.’

‘Maar dat was het niet,’ zegt ze, ‘misschien had ik wel iets kunnen bereiken, maar ik was toch al zo in mezelf gekeerd en als ik dan ook nog dagelijks zoveel uur achter de piano had moeten zitten zou ik me helemaal in mezelf hebben opgesloten.’

Zoveel woorden heb ik al met haar gewisseld, méér dan alles wat ik vroeger met haar gepraat heb. Ik praat met haar, ik praat heel gewoon met haar en wat we zeggen is niets bijzonders maar toch krijgen de dertig jaar van mijn leven plotseling glans en kleur.

‘Ik hoop,’ zegt ze, ‘dat Jannie en Tinie ook komen. Zij hebben wat gepresteerd, ze wonen in Amsterdam, ze hebben daar gestudeerd. Zal ik je eens wat vertellen: ik ben nog nooit in Amsterdam geweest. Verschrikkelijk, vind je niet?’

Ik denk: als je met mij getrouwd was zou je nu wel in Amsterdam geweest zijn, je zou overal op de wereld geweest zijn, waar je maar heen had gewild. Ik zeg: ‘Amsterdam is niet zo leuk, Londen is leuk, is mooi, daar zijn alle pleinen tuinen.’

Ze begrijpt het niet, ze kan het niet begrijpen, ze is niet bang voor lege pleinen. Ze heeft haar ogen iets opgemaakt, ze is een hoofd kleiner dan ik. Dat verbaast me. Ik heb altijd gedacht dat ze net zo groot was als ik. Waarom weet ik nu niets meer te zeggen? Zij zegt: ‘Ik ga even verder kijken.’

Dat het nog zo ongeschonden aanwezig blijkt te zijn, zo volledig intact geconserveerd, een gevoel dat toch immaterieel en vluchtig is en waarvoor niet eens woorden bestaan doch dat hoogstens muzikaal geuit kan worden, zoals in de aria ‘Non sò più’ van Mozart en in het adagio van de zesde van Bruckner en daarin ook slechts bij benadering, tonen die het eerder oproepen dan vertolken. Ik ben er verbaasd en tegelijkertijd opgetogen over – het is het enige waar het om gaat, denk ik tijdens de biologies bij mijn

oud-leraar, het enige wat het bestaan zin geeft. Al het andere is niet eens bijkomstig maar overbodig. Peinzend en somber en gelukkig denk ik aan haar terwijl de anderen lachen om grapjes die aan mij voorbijgaan. Bij de tweede les, van de leraar Nederlands, staat ze in hetzelfde lokaal tegen een muur geleund omdat alle banken bezet zijn; ik moet mijzelf ertoe dwingen niet voortdurend naar haar te kijken. Maar ik wil geen enkele gelaatsuitdrukking missen, ik wil elke beweging van de rimpels om de mondhoeken en ogen registreren, elke glimlach vastleggen, elk optrekken van de wenkbrauwen in me opnemen om dat alles voor altijd beschikbaar te hebben als een verzameling om verdrietig te koesteren. Ik weet wel dat ik die verzameling nooit actief tot mijn beschikking zal hebben want ik heb mij haar gezicht nog nooit voor ogen kunnen halen, maar ik zal haar soms zien, in een droom of bij de overgang van waken naar slapen of omgekeerd, en hoe meer ik nu verzamel, des te meer kans is er misschien dat die schaarse momenten welke even aan ontoegankelijke herinneringen kunnen ontglippen, zich zullen voordoen.

De leraar Nederlands roept mij voor de klas.

‘Wat is het beste boek van Simon Vestdijk?’

Nu gaat het erom dat ik een grappig antwoord geef net zoals mijn voorgangers die een beurt kregen. Ik sta recht tegenover Martha, ik kijk naar haar en zeg: *‘De laatste kans.’*

De anderen lachen vrolijk. Het doet er niet toe dat het antwoord grappig noch onzinnig is, de sfeer van jolig plezier om niets is toch al in ruime mate voorhanden. Maar ik voel het bloed in mijn wangen en ik kijk maar naar haar, ik kan niet anders en ze glimlacht en slaat de ogen even neer en gelukkig is er het volgende ogenblik een fotograaf aanwezig die tussen mij en haar in gaat staan en een foto van haar groepje neemt. Die foto moet ik hebben, koste wat het kost. En het negatief. Ik zal de foto duizend maal laten afdrukken, laten vergroten, ik zal hem ophangen in de woonkamer, in mijn studeerkamer, in de tweede druivenkas. Het is net of ik de foto al zie terwijl ik naar haar kijk en wanhopig probeer vrolijke antwoorden te geven op vragen die geestige antwoorden willen uitlokken. Ik mag gaan zitten en ze kijkt naar me, rustig, vriendelijk, zonder verwijt of afkeer.

Na de lessen loop ik door de gangen van het gebouw, ik ontmoet haar niet. Ik ga naar de kantine. Ze staat bij Johan Koster, ze praat met zijn vrouw. Ik ga naast Johan staan en als hij koffie gaat halen en zijn vrouw wegloopt naar het toilet ben ik opnieuw met haar alleen. Om iets te zeggen vraag ik: 'Heb je een piano nu?'

'Nee, maar hij komt, we hebben er een gekocht, we zijn nu zo'n beetje uit de schulden.'

'Wat voor een piano?'

'Een oude Duitse piano, zo'n grote zwarte, we gaan hem wit schilderen.'

'Maar een witte piano kun je toch niet zo gemakkelijk verkopen?'

'We verkopen hem niet, we kopen hem,' zegt ze lachend, 'het is een tweedehands, je moet niet denken dat we een nieuwe zouden kunnen nemen. Speel je ook iets?'

'Nee,' zeg ik, 'ik draai alleen maar platen.'

'Klassiek zeker?'

'Ja.'

'Dat hele klassieke, daar moet je vanaf, popmuziek kan zo leuk zijn.'

'Wat ga je spelen op die Duitse piano?'

'Mendelssohn en Mozart en Brahms. Brahms is zo heerlijk weemoedig. Maar... ik heb een foto bij me van mijn kinderen. Als je even mijn tas wilt vasthouden zal ik hem eruit pakken. Kijk, hier zijn ze.'

Ik zie een kleine jongen en een klein meisje. Ze lijken niet op hun moeder. Martha zit achter de jongen en het meisje. Wat is ze anders op deze foto. Het is net alsof iemand haar heeft willen tekenen die niet goed wist hoe ze eruitziet. Johan en zijn vrouw zijn inmiddels teruggekeerd, ze bewonderen de kinderen.

'Wat een leuke kinderen, Martha!'

'Vind je?'

'Heb je ook een foto van je man? Ik heb je man nog nooit gezien.'

'Jij wel,' zegt Johan, 'nietwaar Maarten?'

'Ja,' zeg ik effen.

Ik zie de zwaargebouwde, donkere, zo trefzeker besnorde man voor me. Hoe gemakkelijk kan ik die man voor me halen terwijl ik hem toch maar eenmaal gezien heb. Gelukkig heeft ze geen foto van haar man. Ze vraagt

aan me of ik koffie voor haar wil halen en wat broodjes voor haar mee wil brengen. Maar de broodjes blijken bijna op te zijn; ik vind slechts één broodje ham en ik geef het haar.

‘Ik zal het broodje met je delen,’ zegt ze, ‘omdat je zo goed voor me zorgt. Als ik dit broodje op heb, ga ik naar huis, ik kan mijn kinderen niet zó lang alleen laten.’

Ik heb zelfs gelegenheid te bestuderen hoe ze eet. Ze kijkt naar me op, wijs en sereen glimlachend. Zou ze nu weten wat er in mij omgaat?

‘Tot kijk, Maarten.’

‘Tot ziens, Martha.’

Hoe belachelijk om zo nadrukkelijk elkaars naam te noemen maar ik weet dat ook dat iets zal zijn waarop ik later weemoedig vrolijk kan terugkijken en voor de tweede maal in mijn leven druk in haar hand en kijk ik even zonder gêne in haar ogen. Haar glimlach heeft iets vriendelijk spottends maar er is ook medelijden in haar ogen die mij nog eenmaal vorsend opnemen.

Voorjaar

De lente was reeds zover dat de stelen van groot hoefblad doorbogen onder het gewicht van hun pluimen. Sommige stelen waren al geknakt, dan lag de pluim op het jaagpad en kon ik hem nauwelijks ontwijken. Vreemd: zo'n bloeiwijze die zijn eigen vernietiging bewerkstelligde en vervolgens camoufleerde met reusachtige bladeren. Het was een voorjaar van veel nevels op het water met alleen daar schaars zonlicht waar de nesten der futen dreven, een voorjaar dat zo sterk rook dat je ver voorbij de huizen aan het eind van het jaagpad die bijna koortsig makende tinteling nog voelde bij het opsnuiven van de frisse geur. Maar op die morgen had ik zoveel wind in de rug dat de geur zelfs tot op het schoolplein aanwezig bleef en diezelfde wind zorgde ervoor dat ik daar veel te vroeg arriveerde zodat ik, omdat ik niet op het lege schoolplein wilde lopen, mij al naar de gang begaf op de eerste verdieping. Voor ons leslokaal stond Theo achter het op het vrij lege plein uitziende gangraam en de zwakke weerspiegeling van het glas lichtte alleen zijn sproeten en zijn rode haar uit. Waarom stond hij daar? Wat maakte dat hij zo gespannen over het plein staarde? Ik ging schuin achter hem staan en volgde de richting van zijn blik. Wachtte hij soms op iemand? Hij woelde met de handen in zijn broekzakken, schuifelde onophoudelijk met zijn voeten. Om de hoek van het gebouw verschenen telkens fietsers die schuin over het plein reden en die hij niet volgde met de ogen. Voorzover ik zien kon fixeerde hij de hoek en dat bleek inderdaad het geval te zijn want pas op het moment dat twee meisjes de hoek rondden, kwam er beweging in zijn hoofd. De twee meisjes stapten, anders dan de meeste anderen, dadelijk af zoals dat was voorgeschreven en liepen over het plein naar de ingang, beide handen aan het stuur, hoe onnodig dat ook was. Maar zo lopen meisjes nu eenmaal meestal met een fiets.

‘Daar is ze,’ riep Theo luid.

‘Wie?’ vroeg ik.

‘Martha, daar, dat meisje in die blauwe mantel. Ik heb bij haar in de klas gezeten, vroeger op school.’

De twee meisjes werden aan weerszijden voortdurend gepasseerd door fietsers die het verbod trotseerden en daardoor leek het of zij opvallend langzaam voortliepen in een snelle stroom. Ik keek aandachtig naar het meisje in de blauwe mantel. De wind die mij zo snel naar school had gevoerd en waar zij misschien tegenin had moeten trappen, moest voor die hoogrode blos op de wangen hebben gezorgd en had stellig ook dat krulhaar zo in de war gemaakt. Toen ze op de schuine helling liep, de kelder in, haar lichaam iets achterovergebogen, kon ik precies boven op die krullen kijken.

‘Zo meteen komt ze langs,’ zei Theo, ‘ze zitten het eerste uur naast ons. Ze is van onze kerk.’

Waartoe die overbodige mededeling? Ik zei niets, we stonden zwijgend op de gang.

Telkens passeerden ons jongens en meisjes die in het schuin binnenvallende zonlicht, dat zoveel stof onthulde, lange schaduwen voor zich uit leken te bewegen. Haar schaduw naderde zo rustig dat ik pas naar haarzelf keek toen ze vlakbij was. Ze droeg een rode jurk met korte, onderbroken witte streepjes die bij elke stap rustig verschoven. In haar rechterhand klemde ze een zware tas en haar dankzij het nog altijd verwarde krulhaar zo groot lijkende hoofd hield ze schuin opzij aan de linkerzijde van haar lichaam als om te compenseren voor het gewicht van de tas. Ze leek langer en slanker dan zo-even. Ze wandelde rustig, bijna bewegingloos door de sluiers van stof. De rode blos was nog altijd op haar wangen aanwezig en leidde haast de aandacht af van haar donkere ogen achter donkere wimpers. Maar zodra ik die ogen, waarmee ze meer bij zichzelf naar binnen keek dan naar iets wat zich buiten afspeelde, had gezien, vergat ik die rode blos en was het of alles één ogenblik stilstond en ik beklemd staarde naar een foto waar ik mijn blik niet vanaf kon houden. Toch realiseerde ik mij dat ik haar nakeek en dat moeiteloze, rustige, zwevende lopen aan die foto kon toevoegen omdat blos noch ogen mij nu nog konden afleiden.

‘Een aardig meisje, vind je niet?’ zei Theo.

‘Ja,’ zei ik.

‘Een verdomd aardig meisje.’

Zo werd het haar voorjaar, dat zo direct aanwezig was langs het jaagpad waar het fluitenkruid het groot hoefblad trachtte te verdringen maar dat verdween tussen de huizen waar slechts hier en daar klein kruiskruid, dat het gehele jaar door bloeit, tussen de straatstenen stond zodat zij de lente was op het schoolplein, elke dag opnieuw als ik op de eerste verdieping achter de ramen stond om haar te zien binnenrijden. Ik ging vroeger van huis om die altijd zo hoogrode blos te zien, die wonderlijke bloeiwijze van wangen. Ik zag haar naderen in de gang, soms alleen, soms omgeven door klasgenoten met schelle stemmen en veel gelach waaraan ze nooit iets bijdroeg omdat ze op zijn hoogst even glimlachte op dezelfde wijze als waarop ze liep, zweefde. Ze was bijna een droombeeld. Als je naar haar keek, kon je haast niet geloven dat je wakker was en in de gang stond. Slechts de rode gloed op haar wangen leek zich los te maken van dat onwerkelijke, al te moeiteloze wandelen.

Vanaf die eerste dag was ik niet in staat haar gezicht in gedachten voor mij te halen. Wat was dat voor een vreemde kwelling? Alle gezichten van alle klasgenoten kon ik zonder enige moeite in gedachten oproepen en zelfs van het meisje waarmee ze altijd optrok kon ik me ogenblikkelijk het gezicht scherp herinneren als ik dat wilde. Waarom dan niet van haar? Pas toen haar voorjaar voorbij was en ik tijdens de zomervakantie, waarin ik haar vanzelfsprekend niet zag, vroeg in de morgen tomaten plukte in de nog koele warenhuizen, kon het soms gebeuren dat ik, als ik enige tijd niet aan haar had gedacht, haar plotseling heel even voor mij zag, vaak juist op het moment dat ik uitkeek naar het vale groenachtige oranje van de volgende plukrijpe tomaat. En waarom was dat telkens zo bijna angstig ontroerend? Waarom kon ik haar nooit vasthouden, fixeren? Ik wreef altijd van ergernis over mijn voorhoofd zodat mijn gezicht groen werd. Ik staarde tussen de tomatenplanten door naar de rietlanden achter het warenhuis. Soms schudde ik snel mijn hoofd om mij los te maken van die dwang tot bestendiging van haar trekken. Na het plukken ontbeten we, en elke dag opnieuw stelde ik vast dat mijn moeder precies zo glimlachte als zij zonder dat mij dat hielp om haar beeld op te roepen.

Als ik 's middags om vier uur, als het werk in de tuin gedaan was, met mijn roeiboot naar de rietlanden voer om elke dag weer vast te stellen dat de wulpen nog niet vertrokken waren, peinsde ik over dat eigenaardige onvermogen. Ik kon haar zien lopen in de gangen, ik kon het beeld voor mij halen van die eerste foto in de gang, duizelingwekkend scherp, maar zonder haar gezicht. Ik was wel gelukkig, die zomer, want het leek of ik iets groots kon verwachten, iets wat de komende maanden zijn beslag zou krijgen maar tegelijkertijd werd die verwachting gekleurd door de sombere dreiging van de lange, zwarte schaduwen aan het einde van de middag, de enige periode van de dag waarop alle vogels angstig zwegen en ik mij voorzichtig over het water liet glijden, de roeispanten nauwelijks bewegend, omdat ik in die door het zonlicht verstarde wereld bijna geen bewegingen durfde te maken.

Najaar

In september stond ik op dezelfde plaats achter het raam in de gang waar ik haar voor de eerste maal gezien had. Ik moest mij ertoe zetten om te blijven staan, om niet in het schoollokaal te gaan zitten en de handen voor de ogen te slaan. Ze rondde de hoek op dezelfde wijze als vroeger maar ze droeg een donkergroen jak en een bruine rok die haar voorkomen jeugdiger maakten. Het weerzien op afstand en achter glas maakte het niet onmogelijk de hoogrode blos op de wangen te zien.

Een maand later vroeg de leraar Nederlands mij voor de redactie van de schoolkrant omdat ik, zoals hij zei, zulke goede opstellen schreef en voor ik kon protesteren en weigeren noemde hij de namen van de andere door hem gevraagde redactieleden en haar naam was er ook bij. Zo zat ik op een middag in een vrijwel geheel ledige schoolklas waar de eerste vergadering van de nieuwe redactie zou worden gehouden. Nu zou ik zo dadelijk met haar in één ruimte zijn – het leek zo'n buitengewoon grote stap voorwaarts dat ik niet kon geloven dat ze echt zou komen. Maar ze kwam wel, schuchter blozend en ze zei: 'Dag allemaal.'

Voor de eerste keer hoorde ik haar stem die lager was dan ik had gedacht. Ze ging zitten in een bank bij het raam, recht voor mij, zodat ik alleen maar het herfstzonlicht op het donkere, krullende haar kon zien. Ze zat bewegingloos en vredig in de bank, haar handen voor zich op het blad. Ze luisterde naar het voorlezen van de bijdragen en maakte me diep gelukkig door zacht en kalm te lachen om een grapje in mijn opstel. Maar ze las zelf niets voor, ze verontschuldigde zich: 'Ik kan niet schrijven.'

We praatten lang over het al dan niet plaatsnemen van de verschillende bijdragen maar zij zweeg, hoewel ze zich half had omgewend, en de staande rimpels bij de neuswortel werden hoe langer hoe dieper. Haar kalme gezicht drukte zoveel ergernis uit dat ik zei: 'Opschieten.'

Ze knikte met haar hoofd, het bloed steeg naar mijn wangen.

Toen we het lokaal verlieten schemerde het al; ze liep voor mij uit naar de meisjesgarderobe en de hoofdredacteur wandelde naast haar en hielp

haar in haar rode mantel. Waarom was ik zelf niet op het idee gekomen dat zoiets zou kunnen? Ze daalde de trap af naar de fietsenkelder, zei, naar ons opkijkend vanuit die al duistere ruimte: 'Het had veel sneller kunnen gaan als er niet zo gezeurd was.'

Ik keek naar haar, die zoveel lager stond dan ik, tien traptreden lager en dat gaf me de moed om te vragen: 'Heb ik ook gezeurd, Martha?'

Vooraf het zo luidop uitspreken van haar naam deed mijn hart bonzen, meer nog dan het feit dat ik zo stoutmoedig iets aan haar durfde te vragen wat op mijzelf betrekking had. Ze hief haar hoofd wat omhoog, schuin naar de plaats waar ik stond, zonder mij evenwel in het gezicht te zien. Ze stond roerloos in haar rode mantel in de beginnende duisternis. Ze werd een beetje rood in het gezicht.

'Och,' zei ze, 'och...'

Ze liep plotseling snel weg door de achter haar dichtklappende deuren. Haar voetstappen waren al spoedig niet meer van hun echo te onderscheiden.

Na de derde les werden wij 's morgens twintig minuten gelucht op het plein. Wie zich onttrok aan het luchten werd berispt of bestraft. Niettemin liep ik altijd na de derde les naar de wc en wachtte ik totdat de conrector, wiens zware stap zo herkenbaar was, gecontroleerd had of de lokalen en gangen leeg waren en ging ik achter het raam op de eerste verdieping staan. Daar had ik het beste uitzicht over het plein, kon ik zien wie er wandelden zonder dat ik er zelf hoefde te lopen. Ze wandelde elke dag met dezelfde vriendin, groter dan zij en die haar vaak een pas voor was, omdat zij zo kalm wandelde, zo onmetelijk rustig. Soms lachte ze en dan boog ze zich voorover om het lachen te verbergen. Ze balde een enkele keer haar handen tot kleine vuisten en ze hield haar armen schuin omhoog. Ze was zo nietig als ik haar vanaf de eerste verdieping zag maar ze domineerde het plein, ze was een vast punt. Rondom haar cirkelde het plein traag rond. Zij stond stil, ik volgde haar stilstand met mijn ogen, haar stilstand die elke dag elf cirkels telde.

Maar niet altijd lukte het om in de gang te blijven. Soms werd ik gedwongen om over het plein te wandelen als de conrector of een leraar mij

in de gang ontdekte. Maar op het plein kon ik mijzelf geen houding geven, ik liep alleen rond en iemand die alleen loopt kan niet slenteren, moet wel snel lopen want de eenzame wandelaar heeft altijd een doel. Ik liep dan ook snel, in de aan haar richting tegenovergestelde cirkelgang, om haar zo vaak mogelijk te kunnen ontmoeten. Toch was snel lopen alleen niet voldoende; ik kon haar vaker ontmoeten als ik een ingewikkelde curve beschreef over het plein waardoor ik haar driemaal ontmoette per ronde. Drieëndertig ontmoetingen! Misschien zou ik haar nog vaker kunnen zien als ik sneller liep maar zo was het voldoende, zo had ik juist genoeg tijd voor het verwerken van de ontroering bij een schuwe blik op haar gezicht, dat zo verbazend veel kleine rimpels bleek te kunnen bevatten bij een glimlach. Vreemder dan dat vredige glimlachen en het ballen van haar vuisten, dat zich zelden voordeed, was dat ze altijd met haar handen op haar rug samengevouwen liep. Geen enkel ander meisje liep zo. Soms ontmoette ik Theo als ik, noodgedwongen, over het plein liep en steeds vaker kwam hij naast mij lopen, aanvankelijk verbaasd over mijn grillige, voor hem onvoorspelbare wandeltocht over het plein. Maar al spoedig begreep hij waarom ik zo liep en tijdens een van die afgedwongen wandeltochten zei hij opeens: 'Je bent verliefd.'

Ik antwoordde niet. Ik wist al lang dat dit woord eens komen zou, dit woord dat niets omschreef en ook in het geheel niet van toepassing was. Maar hij hield aan, hij herhaalde: 'Je bent verliefd.'

'Nee,' zei ik.

Hij verliet me en ik cirkelde weer alleen rond in doelbewuste bogen en met van tevoren berekende wendingen. Wat was verliefd? Was dat zo weids en vreemd en diep als dit gevoel? Ik was nooit eerder verliefd geweest maar had wel gezien wat er gebeurde als anderen verliefd heetten te zijn. Ze probeerden op te vallen, zochten een voorwendsel om met het meisje te kunnen praten, bleven soms zelfs een ronde lang bij het meisje of, als het aan was, een pauze lang, dagen achtereen en dan ging het weer uit. Maar dat wilde ik niet, ik wilde niet opvallen, niets laten merken. Ik wilde haar alleen maar zien, haar telkens ontmoeten. Theo vertelde de jongens uit mijn klas over mijn wandelingen en ze lachten mij uit. Eén jongen zei: 'Dat kind

is gek. Welk meisje loopt er nu met haar handen op haar rug? Ze is niet goed snik.'

'En verwaand,' zei een ander.

'Nee, het is wel een leuk grietje.'

'Ach, kom, het is een gereformeerde trut.'

'Anders best een lekker stuk.'

Ze hadden al zo lang moeten aanzien dat ik hogere cijfers haalde dan een van hen dat ze al jaren zonnen op mogelijkheden om wraak te nemen. Eindelijk was het zover en ze lieten geen gelegenheid voorbijgaan om me te sarren. Maar ik deed mijn reputatie gestand, ik bleef nors en zwijgzaam voor mij uit staren als ze mij pestten totdat een van de jongens in de middagpauze tussen de lessen zei: 'Grote lul, versier haar nu eens. Dat kun je niet, hè, en ze zou je ook niet willen, reken maar!'

Ik sloeg hem eenmaal hard tegen zijn arm, niet uit woede, maar om hem tot zwijgen te brengen. Maar hij omklemde mij onmiddellijk, het leek of hij jaren op deze kans had gewacht en de anderen stonden dadelijk in een kring om ons heen en riepen: 'Geef hem op zijn donder!'

Hij probeerde mij omver te werpen en nog altijd was ik niet kwaad en verdedigde ik mij niet maar probeerde ik mij te bevrijden uit zijn omklemming. Het lukte mij gemakkelijk en ik wilde weglopen, draaide hem de rug toe en toen sloeg hij me hard op mijn rug. De woede kolkte in me omhoog en ik wendde me met één ruk om en sloeg hem recht op zijn gezicht met mijn vlakke hand. Volgeladen lorries had ik voortgeduwd door de tuin van mijn vader; loodzware veilingkisten had ik op de schuit geladen – dat alles, zo leek het nu, ter voorbereiding van dit treffen dat zo snel afgelopen was en eindigde met een kreunende, bloedende jongen onder mij in kortgeschoren gras en met het wegsterven van aanmoedigingen en met ontsteltenis in de ogen van de andere jongens.

'Niet doen,' zei een van de jongens.

Hij trok mij weg en ik liet mij wegtrekken, ik was moe en we liepen naast elkaar over het gras. Ik moest heel krachtig mijn tanden op elkaar klemmen om te voorkomen dat ik zou gaan huilen.

'Wat was jij kwaad,' zei hij.

'Laat hij zijn mond houden,' zei ik.

We wandelden over het plein, niet alleen op die dag, ook later. We zaten in de kantine en hij leerde mij schaken. Voor de eerste maal in mijn leven deed ik een spel met iemand en ik was hem er zo dankbaar voor dat ik mij niet verzette tegen zijn zachtaardige bemoeizucht. Maar het lukte hem niet mij ertoe over te halen, haar aan te spreken.

‘Je moet gewoon naar haar toegaan en zeggen: heb je zin om een keer met mij naar de film te gaan.’

‘Nee, Johan,’ zei ik, ‘dat kan niet.’

‘Maar waarom dan niet?’

‘Je kunt toch niet zomaar op een wildvreemd meisje afstappen en haar zoiets vragen, je moet haar toch eerst een beetje kennen.’

‘Kom dan bij ons in de schoolbibliotheek werken op dinsdagmiddag. Ze haalt vaak boeken, je kunt haar helpen en met haar praten. Je kunt toch niet zo blijven rondlopen?’

Ik aarzelde, ik wilde niet. Ze liet zich nooit meer zien op de redactievergaderingen van de schoolkrant. Om mij? Zou ik in de bibliotheek niet ook van diezelfde onnozele vragen stellen als na die eerste redactievergadering? Maar Johan Koster was vasthoudend, hij hield net zo lang aan tot ik bijna toestemde. Kort voor de kerstvakantie begon, liep ik met Johan in de pauze over de gang na het uitreiken van de rapporten. Ze wandelde voor ons uit, beklom de trap naar de meisjesgarderobe.

‘Hoe was je rapport, Martha?’ vroeg Johan.

‘Goed,’ zei ze rustig en zich omwendend, ‘goed.’

Ze stond daar op de trap, legde haar vinger in de holte tussen neusvleugel en wang en keek naar Johan, klom alweer omhoog en ik zei heel nadrukkelijk, heel krachtig: ‘Natuurlijk.’

Ze deed nog twee passen, wendde zich om, keek naar me. Zo had ze nog nooit eerder naar me gekeken. Met zulke grote ogen. Ze stond doodstil op de bovenste trede en de gehele ruimte om haar leek leeg en was zonniger dan ik ooit zag. Haar hand legde ze op de trapleuning en die gloeide in de zon, evenals haar grijze trui. De zon viel schuin over haar groene broek. Ze glimlachte, heel even, niet onvriendelijk, wel wat verbaasd. Ik zag in haar ogen dat ze het niet begreep maar ook niet boos was. En weer was er datzelfde gevoel van vroeger: dat ik naar een stilstaand beeld keek, naar een

foto, en dat dat beeld, wat er verder ook zou gebeuren in mijn leven, nooit meer uitgewist zou worden. Ze wandelde naar de garderobe, hulde zich in haar rode mantel en ik stond daar maar, bewoog mij nog altijd niet, verweet mezelf dat ik zo nadrukkelijk ‘natuurlijk’ had gezegd. Wat zou zij nu denken? Zou zij nu ook dat woord gebruiken dat niet van toepassing was? Maar in ieder geval was ze niet boos en daarom leek het niet onvoorwaardelijk verkeerd om na de kerstvakantie in de bibliotheek te gaan werken.

In de kerstvakantie voer ik door de rietlanden die vergeefs op vorst lagen te wachten. Al vroeg in de middagen scheen de zon rood over het water en werd de angstige stilte slechts zo nu en dan onderbroken door de schreeuw van een dwaalgast. Het broze, dode riet ritselde soms in de krachteloos koele zon. Ik roeide over het bedauwde water en dacht maar steeds: zou het zo beginnen, de liefde tussen man en vrouw? Na het roeien zat ik in de kamer met mijn moeder want wat er in de tuin te doen was kon mijn vader gemakkelijk alleen af. Het witte gezicht van mijn moeder lichtte op in het duistere vertrek waarin alleen het theelichtje brandde.

‘Hoe is het begonnen tussen vader en jou?’

Ze glimlachte maar rammelde toch plotseling met de theekopjes.

‘Waarom wil je dat weten?’

Ik zweeg want ik hoorde de kreten van rond de schoorsteen cirkelende kraaien. Ik keek niet naar mijn moeder omdat ik de droefheid in haar ogen niet wilde zien.

‘We zagen elkaar in de kerk,’ zei ze, ‘na de dienst gingen mijn vader en moeder, wat jammer toch dat je ze niet gekend hebt, bij zijn ouders koffie drinken. Op een dag zei je vader: zal ik je de tuin laten zien? Ik wandelde met hem door de tuin, ik vond het maar een vreemde jongen, hij was zo stil.’

Ze lachte zacht voor zich heen, ze staaarde uit het raam.

‘Telkens gingen we in de tuin wandelen. Hij liep naast me, hij zei niets. Toen dacht ik dat hij niets durfde te zeggen omdat hij verliefd was, ik wist niet dat hij nooit praat. Hij heeft nooit gepraat. Als ik dat had geweten...’

Geschrokken zweeg ze, ze schonk thee in blauwe kopjes en zei: 'Later ben ik toch veel van hem gaan houden, uit medelijden denk ik. Op een dag in de zomer waren we 's avonds bij zijn ouders op bezoek. Er waren ook anderen, zijn vader was jarig, geloof ik, ja dat was het, ook al zo'n vreemde man, die vader, maar niet zo zwijgzaam, wel erg driftig, jij lijkt een beetje op die vader maar je bent toch ook wel erg een kind van mij, dat wel, en er was ook een andere buurjongen en een vriendin van mij. Die buurjongen was zo aardig. Pikzwart haar en zo vrolijk, zo leuk. Hij kon zo grappig zijn, ja... We liepen door de tuin, je vader en ik, de buurjongen en mijn vriendin. We gingen de druivenkas binnen, de buurjongen zei: kom laten we een spelletje doen. Welk spelletje? vroeg ik. Ik zal het je vertellen, zei hij, je moet een druif tussen je tanden nemen, tussen je lippen mag ook en dan moet een ander proberen de helft van de druif af te bijten, het is erg moeilijk maar wel erg leuk. Zullen we dat eens doen? Hij plukte een druif. Niet doen, zei je vader, dat zijn onze druiven, je verknoeit de trossen. Dan doen we wat anders, zei de jongen. Nee, zei je vader, ze is mijn meisje. Zo, zei de jongen, is dat waar? En hij keek me kwaad aan. Toen heb ik ja geknikt, Maarten, en hij was woedend. Hij ging naar mijn vriendin, legde een arm om haar rug en trok haar zomaar tegen de grond en zoende haar. Wat hebben die twee gevrijd! En je vader heeft toen ook een arm om mijn rug gelegd en we hebben stil in de hoek van de kas gezeten en hij deed niets, hij zei niets, hij kuste me niet. Ja, zo is het gegaan.'

'Was je verliefd?'

'Verliefd? Ik had medelijden met hem, hij was zo stil, zo onbeholpen. Verliefd? Wat is dat? Ben jij verliefd?'

'Ik,' zei ik verontwaardigd, 'nee, natuurlijk niet.'

'Het lijkt allemaal zo mooi als je jong bent, maar later...'

Ze stond op en liep naar de knop van het lamplicht, ze draaide het licht op en zei ruw. 'Allemaal onzin is het, Maarten, verliefdheid bestaat niet.'

Bibliotheek

Zo roeide ik op onze vrije dinsdagmiddag niet meer in de rietlanden maar liep ik over meestentijds lege gangen, de armen vol boeken die ik ophaalde uit de lokalen. Op dinsdagmiddag had slechts haar klas nog een lesuur zodat we, Johan en ik, voordat die les begon het lokaal moesten binnengaan om daar de teruggebrachte boeken te verzamelen. Met Johan ging ik de eerste dinsdag na de vakantie het lokaal binnen en ik probeerde niet te kijken naar de tweede bank, rechts in het lokaal, bij de deur. Terwijl ik de boeken opstapelde die in de vensterbank lagen hoorde ik de meisjes achter mij zingen maar ik luisterde niet.

‘Weet je waarom ze zingen?’ vroeg Johan.

‘Nee,’ zei ik.

‘Omdat jij hier loopt.’

Ik luisterde naar de schrille meisjesstemmen, kon niet horen wat ze zongen daar elke individuele stem vroeg of laat smoorde in een proestlach, verderop weer inviel maar zodoende toch woorden miste. Ik hoorde wel het woord ‘lieveling’ en de uitdrukking ‘houden van’ en de boeken vielen uit mijn plotseling krachteloze handen en dat veranderde het gezang in een wild gelach dat al spoedig in ademnood raakte. Ik liep weg zonder de boeken, zo snel als ik kon, maar zag niettemin hoe Martha, met gevouwen handen en strak kijkend naar het grijze blad van haar bank, haar hoofd nog dieper boog toen ik langs haar liep, als wilde zij het hoogrood van haar wangen dat ditmaal niet door de wind was veroorzaakt zo goed mogelijk verbergen.

Op die middag verscheen ze niet in de bibliotheek en ik verwachtte niet dat ze, na zulk gezang, nog ooit zou verschijnen. Maar een week later opende ze toch timide de deur en ze praatte met Johan en verkeerde met mij in één ruimte waarin ik alleen nog maar doelloos en droefgelukkig kon ronddwalen, boeken in kasten verschuivend die daardoor op een verkeerde plaats terechtkwamen. Niets kon ik meer doen waarbij concentratie nodig was, niet alleen daar tussen de boeken, maar ook tijdens de lessen zodat ik

plotseling slechte cijfers haalde. Maar waarom was het nodig dat de leraren zich daar zo bezorgd over maakten, er met elkaar over praatten en zelfs tot de conclusie kwamen dat zij er iets aan moesten doen? De leraar Nederlands nodigde haar onder een voorwendsel bij hem thuis en later hoorde ik wat zij gezegd had en niet het feit dat ze me omschreven had met de woorden 'afschuwelijke jongen' was vernederend (dat wist ik immers al lang, dat wist ik beter dan wie ook en ik kon haar alleen maar prijzen om dat inzicht) maar het feit dat ze zo hadden ingegrepen, en ik hoorde nauwelijks wat hij als conclusie van dat gesprek meedeelde: 'Ja, dat meisje heeft beslist karakter, ze durft wel te zeggen wat ze denkt. Maar ze wil niets met je te maken hebben. Zet haar toch uit je hoofd. Het is jammer dat ze niet wil. Als jullie één week verkering zouden hebben, zou jij het uitmaken. Jullie passen absoluut niet bij elkaar.'

Ze begrepen er niets van. Waarom konden ze daarna niets anders bedenken dan haar belasteren – 'Ze is hooghartig, lastig en verwaand; ze is dom; ze is door en door verwend; ze is ziekelijk verstrooid en vergeetachtig' – om mij van haar te vervreemden? Want dat alles deed er immers niets toe; hoe ze was stond los van het gelukzalige, weemoedige, smartelijke gevoel dat naar haar kijken in mij opriep en dat het enige leek te zijn waar het op aankwam, het enige wat alles van glans en warmte voorzag, zoals in mijn vroegste jeugd het kammen van het haar van mijn moeder het enige was geweest waarnaar ik dag na dag had uitgezien. Ze was als de zon in het rietland; zonder haar was alles bedekt met een grauwe nevel. De harde spanning die mijn tweede natuur was, mijn beschermende laag tegen alle mensen behalve mijn moeder, maakte dankzij haar plaats voor verwarring en zwaarmoedige vrolijkheid. Waarom zou ik met haar verkering moeten hebben? O, zeker, ik zou zielsgelukkig zijn geweest als ik naast haar had mogen wandelen en met haar had mogen praten maar elke toenadering zou immers de mogelijkheid van afwijzing inhouden en ik wilde het recht om haar te zien en naar haar te verlangen niet opofferen voor de zekerheid van afwijzing. Haar aanwezigheid was genoeg. In herfst en winter kon je soms intens verlangen naar de roep van een wulp zonder dat naderbij te kunnen brengen. Zo was het ook met haar en daarom probeerde ik zelfs niet eens om met haar te praten in de bibliotheek, werkte ik alleen maar hard om het

onvermogen tot concentratie tegen te gaan en dat lukte mij na verloop van tijd. Want ik wilde haar niet onwaardig zijn; meer dan ooit werd van mij geëist dat ik goede cijfers zou halen. Maar al die tien bleken zonder waarde toen ik in het rietland tussen de brandnetels door het vrijen van een jongen en een meisje aanschouwde. Daarna vormde zich een zo sterk en schrijnend besef van gemis dat ik mij kapot werkte in de tuin van mijn vader. Voor het eerst begreep ik waarom hij, altijd lijdend aan hoofdpijn, soms zei: 'Er is maar één manier om die ellendige hoofdpijn even te vergeten: met een hamer zo hard op je duim slaan dat die pijn erger is dan je hoofdpijn.' Ik werkte alleen maar om rugpijn op te doen om het doffe, knagende verdriet te overstemmen. Maar ik had heel veel rugpijn nodig om haar even te vergeten. Ik kon aan niets en niemand anders denken. Als ik over het water voer stelde ik mij voor dat ze tegenover me zat en een enkele keer betrapte ik mezelf erop dat ik tegen haar praatte, hoewel ze er niet was, en het was altijd hetzelfde wat ik zei: 'Ik vaar nu al twaalf jaar door de rietlanden en nog nooit heb ik een ijsvogel gezien. Kun je begrijpen dat ik soms bijna gek word van verlangen naar zo'n prachtige blauwe vogel.' Ik probeerde mij voor te stellen hoe het zou zijn om samen in het voorjaar de balts van de futen te bescieden, om samen de koddige sprongen van de balderende kemphanen te bekijken, om samen naar het weemoedige gefluit van de wulp te luisteren. Maar het mooist was nog om me voor te stellen hoe we, later op de avond, als het heerlijk koel zou zijn, voor het huis tussen het riet langs het water zouden kunnen zitten tot het bijna donker zou zijn en ik kon onze zacht over het water weerklinkende stemmen al bijna horen en de grote, witte rookwolken die opstegen uit de vuilnishoop in de tuin al bijna zien. Als het helemaal donker was, zouden we het huis ingaan en ik zou haar mijn zelfgetekende kaart van het rietland kunnen laten zien waarop ik elke dag mijn waarnemingen noteerde: de nestelplaatsen van wulpen, roerdompen en rietzangers, het voorbijgaan van dwaalgasten en wintergasten. Ik stelde mij dat alles voor zonder enige hoop op verwezenlijking van mijn droom. Afschuwelijke jongen, had ze gezegd. Nooit eerder had ik opletend in een spiegel gekeken naar mijn uiterlijk maar nu zag ik, als ik in de spiegel van mijn moeder aan de schoorsteen keek, een bruinverbrand, boers uiterlijk met blauwgrijze, diepliggende ogen,

een knobbelig voorhoofd, een grote neus met sproeten. En de spiegel onthulde niet eens het ergste: de hoge rug die ik van mijn vader geërfd had.

Later, in het nieuwe schooljaar, gebeurde er iets wat mij nog duidelijker deed beseffen hoe lelijk mijn lichaam was. Haar klas had voor onze klas les gehad in het gymnastieklokaal, wij moesten op de gang wachten tot de meisjes klaar waren in de kleedkamer. Ze gingen via een andere deur dan die waarvoor wij stonden te wachten naar buiten. Toen wij binnen waren, deed ik snel mijn kleren uit en schoot ik het zwarte sportbroekje aan. De deur werd geopend, de gymnastieklerares verscheen: 'Is hier de tas van Martha nog?'

We keken rond in het kleedlokaal.

'Ja, ligt hier.'

'Zou een van jullie hem even willen brengen?'

'Dat moet jij doen, Maarten,' riepen ze allemaal.

Maar ik wilde niet en geen van de anderen deed het.

'Niemand? Dan wacht ze wel even,' zei de lerares geërgerd.

De anderen hadden zich allemaal omgekleed. De kleedruimte was leeg. Ik nam haar tas op en voorzichtig opende ik de deur. Ze stond in de hal voor het grote raam, keek uit over het lege plein. Ze wendde zich om toen ze het geluid van de deur hoorde.

'Is dit je tas, Martha?'

Ze kwam naderbij. Ze droeg een donkerblauwe rok waarin gouden cirkels geweven waren. De zon scheen op het goud dat bij elke stap bewoog.

'Ja, dit is mijn tas, dankjewel.'

Ze keek niet naar me. Er was geen spot in haar ogen, geen afkeer; niets anders dan een vriendelijke, welwillende blik. Even wachtte ik nog voordat ik haar de tas gaf, ik kon er zo moeilijk afstand van doen, ik had dan toch maar haar tas in handen, haar tas! Ik zag mijzelf in de spiegelruit van een tussendeur naar de gang. Wat was ik vreemd klein, kleiner dan zij leek het, hoewel dat niet waar was. Maar ik stond voorovergebogen als plukte ik tomaten. Het leek wel of ik een bochel had. Mijn onnatuurlijke bleke huid, begroeid met lang, spookachtig zwart haar, contrasteerde met mijn bruinverbrande gezicht. En het ergst waren misschien nog die lange, stakerig witte benen die met datzelfde zwarte haar begroeid waren. Ik gaf

haar de tas. Heel even raakten mijn handen haar handen. Ik liep snel weg van mijn spiegelbeeld. Mijn handen tintelden op de plaatsen waar ze haar handen geraakt hadden. Niemand had mij gemist. We deden oefeningen aan de rekstokken waarbij we meestentijds op de houten banken langs de muur moesten zitten. Ik zat daar, ik keek aandachtig naar mijn borst, mijn benen, naar dat afschuwelijke, zwarte haar op een witte huid. De meeste jongens hadden glanzend bruine ruggen, ze hadden de zomervakantie doorgebracht op het strand of aan zee. Ik had in de tuin gewerkt en mijn vader had me niet toegestaan dat ik het bovenlijf ontblootte omdat dat zondig was. Maar erger nog dan die groeiende afkeer van mijn eigen lichaam was dat ik met niemand zo over Martha kon praten dat me dat het gevoel gaf dat ik ook maar enigszins begrepen werd. Zelfs Johan begreep er niets van en ook al die boeken over Boerhaave, Keppler, Pascal, Gauss, die me vroeger zo getroost hadden omdat ze handelden over mensen, althans in één opzicht aan mij gelijk, al hadden ze dan echt talent of waren ze echt begaafd, namelijk dat ze altijd van kind af aan geïsoleerd waren geweest, repten niet over dit vreemde, knagende verdriet, dat alles kleurde, elk uur van waken maar ook elke droom. Meer dan ooit leek het of ik helemaal alleen stond; vroeger waren er tenminste nog kinderen geweest die een zonedans uitvoerden of specie wegkrabden tussen de stenen of stiekem waterden en ik had die kinderen verafschuwd maar ik had ook geweten dat ik niet de enige was.

Maar via haar leerde ik iemand anders kennen die het begrepen had, die ook moest hebben geweten wat het was. Omdat zij altijd boeken uit de bibliotheek leende over muziek, las ik die boeken ook als zij ze terug bracht en ik las niet alleen maar ik luisterde thuis, in dat stille uur waarin mijn moeder thee schonk, naar muziek op de radio en zelfs later op de avond wist ik hoe langer hoe meer te horen te krijgen ondanks de protesten van mijn vader die over zondig, werelds gedoe praatte, omdat mijn moeder plotseling een compagnon bleek te zijn. Ze had, vertelde ze me, vroeger als kind bij tantes gelogeed die ook veel naar muziek luisterden en sindsdien had ze er altijd naar verlangd er meer van te kunnen horen maar aan mijn vader was te wijten dat er niets van was gekomen. Nu vormden we een kleine meerderheid in de huiskamer en bijna elke avond glansde het groene

oog van de radio op en overstemden vreemde klanken het geluid van merels en ruisend riet. Want vreemde klanken waren het; ik kon er in het begin niets bijzonders in ontdekken maar dat veranderde allengs en ik bemerkte dat je, als je iets maar herhaald beluisterde, soms plotseling ontroerd kon worden zonder dat je in staat was die ontroering anders dan via wat vochtige ogen te uiten. Maar vreemd was toch dat ik voor die ene componist geen herhaling nodig bleek te hebben, dat ik het ogenblikkelijk en bij het eerste horen vaststelde: hij heeft het ook meegemaakt. Al bij de eerste maten van de *Unvollendete* wist ik het en het vervolg bevestigde alles: dat was het, niet meedeelbaar via het woord, niet te begrijpen, niet te verwerken, slechts te dulden. Ik hoorde het ook in de andere werken van Schubert maar minder duidelijk dan in die ene symfonie waarin het zo geconcentreerd was vastgelegd en waarin de klank der instrumenten het zelfs bijna aanvaardbaar maakte. Dat was dus haar wereld want zij zelf speelde ook Schubert, hoorde ik via Johan van een meisje uit haar klas. Maar op een van de schoolavonden waarop leerlingen muziek uitvoerden, speelde ze Haydn. Voor het eerst zag ik dat ze ook nerveus kon zijn, dat haar handen zelfs een beetje trilden. En haar wangen waren diep rood gekleurd, roder dan de wind ze ooit gemaakt had. Ze ging zitten achter de vleugel. Ze speelde de achtste sonate van Haydn in As, zoals ze zelf heel zacht meedeelde. Vooral in het tweede deel ervan was zij zelf aanwezig. Het was alsof die plechtige, magisch rustige muziek alleen maar was gecomponeerd om haar karakter te beschrijven.

Na afloop van die avond fietste ik weg in de donkere nacht, geheel alleen. Bij de eerste bocht van de weg zag ik haar staan bij een bushalte. Ook zij was alleen. Ze stond daar op hoge hakken en ik wist zeker dat ze die nog nooit eerder had gedragen. Ze had de kraag van haar blauwe mantel opgezet tegen de koude nachtwind.

Ik ging langzamer rijden. Toen ik bijna bij de bushalte was zei ze luid en vrolijk: 'Dag Maarten.'

'Dag Martha,' zei ik, 'je hebt erg mooi gespeeld, ik vond het prachtig, vooral het tweede deel.'

'Vond je? Ik heb anders wel een paar fouten gemaakt.'

'Ik heb ze niet gehoord.'

‘Gelukkig maar, tot ziens.’

‘Ja, tot ziens.’

Ik voelde mij zo licht in het hoofd. De tegenwind woelde door mijn haar maar toch leek het alsof ik vooruit vloog. Ik ging staan op de trappers, stuwde mijn lichaam tegen de wind in, wist dat niemand mij zou kunnen inhalen zodat ook niemand met gepraat die tomeloze vreugde zou kunnen inperken. Ik was zo ontzettend gelukkig dat ik wel moest zingen en ik galmde een psalm door de duisternis omdat ik niets anders kende.

Het korte gesprek had gevolgen. Toen ze de eerstvolgende dinsdag in de bibliotheek kwam vroeg ze: ‘Maarten, wil jij een boek over Haydn voor me opzoeken?’

Zo ontstond een simpel contact, spraken we enkele zinnen tegen elkaar, week na week, zinnen die iedere keer opnieuw diezelfde tomeloze vreugde veroorzaakten al was er dan niet altijd genoeg wind om mijn geluk na afloop tegen in te zetten als op die avond.

Op een van die middagen zei ik tegen Johan: ‘Zo dadelijk komt Martha en vertelt ze dat ze een spreekbeurt over Nijhoff moet houden in de literatuurles.’

‘Hoe weet je dat?’

‘Ik weet het niet maar ik denk het, ik heb soms voorgevoelens, ze komen meestal wel uit.’

‘Onzin,’ zei hij maar ik zocht alvast wat boeken van en over Nijhoff bij elkaar.

Een ogenblik later kwam ze binnen, ze stond, als altijd, dicht bij de deur, het hoofd wat opzij gebogen.

‘Ik ga... ik moet een spreekbeurt houden,’ zei ze.

‘Over wie?’ vroeg Johan.

‘Over Martinus Nijhoff,’ zei ze.

Johan keek verbaasd, eerst naar mij, daarna naar Martha. Ik legde een aantal boeken voor haar op tafel.

‘Hier zijn boeken over Nijhoff,’ zei ik, ‘ik had ze al voor je uitgezocht.’

‘Voor mij? Hoe wist jij...?’

‘Ik wist het niet, ik dacht het.’

‘Maar...’

Ze keek naar me, rimpels in haar voorhoofd, het leek of ze bang en boos tegelijk was. Maar ik deed of ik haar angst niet zag, ik sloeg de *Geschiedenis der Nederlandse letterkunde* voor haar open, ik wees haar de bladzijden over Nijhoff. Ik bladerde in het boek, zij las een paar zinnen, haar vinger bij de woorden. Er was iets van een plezierige vertrouwdheid. Ze nam de boeken op en verliet de bibliotheek. Later op de middag ontdekte ik dat in *Gestalten tegenover mij* van Vestdijk een lang stuk over Nijhoff stond; ik liep met het boek door de gangen van het schoolgebouw maar zij was al weg. Ik nam het boek mee naar huis om te lezen over Nijhoff. Nu zij over die dichter moest praten, wilde ik ook alles over hem weten.

Een week later kwam ze opnieuw in de bibliotheek.

‘Morgen moet ik die spreekbeurt houden,’ zei ze, ‘hebben jullie ook *Gestalten tegenover mij* van Vestdijk, daar schijnt ook een stuk over Nijhoff in te staan.’

‘Ik heb het thuis,’ zei ik verschrikt.

‘Heb jij het?’

‘Ja, zal ik het vanavond even bij jou thuis brengen?’

‘Dat is heen en terug minstens anderhalf uur fietsen,’ zei Johan spottend.

‘Zal ik het brengen?’ vroeg ik.

‘Och,’ zei ze, ‘och, nee hoor, zo dringend is het niet, dat hoeft niet.’

Ze bloosde, ze opende de deur van de bibliotheek.

‘Nee,’ herhaalde ze op de drempel, ‘dat is niet nodig.’ Ze sloot de deur.

‘Waarom zei je dat?’ vroeg ik aan Johan.

‘Ja stom van me, maar ze had toch nee gezegd.’

‘Denk je?’

‘Ik weet het wel zeker.’

Ze kwam daarna nooit meer in de bibliotheek.

Eindexamen en kerkgang

Hoewel wij, een maand eerder dan zij, al eindexamen deden, kwam ik, samen met Johan, nog eenmaal terug op een woensdagmiddag in juni. Op die dag werden de uitslagen van de examens van haar klas bekend gemaakt. Met Johan reed ik onder een grijze, treurende hemel naar school. Eenmaal bij de school wilde Johan in de motregen blijven staan.

‘Waarom zouden we nu eigenlijk weer naar school gaan?’ vroeg hij. ‘Straks ben je geweldig treurig. Wat heeft het voor zin? Het is toch niet nodig?’

Ik werd bijna boos van die vreemde deernis. Ik liep bruusk naar de ingang van de school en hij volgde, nog altijd protesterend. De eerste die wij zagen was degeen bij wie alles was begonnen.

‘Waarom was je er niet?’ vroeg Theo me, ‘je had Martha kunnen feliciteren.’

Op hetzelfde moment liep ze, samen met haar moeder, een oudere zus en drie jongere zusjes langs me. Ze waren op weg naar de voordeur, een hele processie van meisjes en vrouwen die allemaal op haar leken zodat er voor het eerst niet zo’n pijnlijk contrast was tussen haar en andere meisjes. Waar had ik anders heen moeten gaan dan naar de beslagen ruit? Met de mouw van mijn trui veegde ik een deel van de ruit schoon. Daar liepen ze, schuin over het plein, en vrij haastig. Ze bereikten de bloeiende rozenstruiken en gingen daar veel rustiger lopen. Ik kon alleen hun bovenlichamen nog zien en ze zweefden, dankzij hun rustige, onzichtbare stappen, boven de struiken waarbij de kleine moeder die een groen hoedje droeg het middelpunt vormde. Plotseling begon Martha te rennen. Waarom? Ze had nog nooit gerend, ze liep altijd zo rustig. Wilde ze de bus halen? Maar waarom renden die anderen dan niet? Wist ze dat ik daar achter de ruiten stond en haar nakeek? Zou ze nu werkelijk hollend uit mijn leven verdwijnen? Ze was al ver vooruit op haar moeder en haar zusters. Ze stak de straat over, rende langs een grachtje waarin het water grauw was van donkergroene alg. Ze verdween achter de huizen. Lang keek ik naar de straat waarin haar moeder

en haar zusters rustig voortliepen als enig bewijs van haar aanwezigheid verderop. Hoe lang zou ik haar gezicht nog kunnen zien? Ik kon het nog duidelijk voor me halen; ik zag de rimpels om de ogen, ik zag de wonderlijke glimlach en ik hoorde haar klankrijke, rustige stem en terwijl de ruit weer besloeg leek het of ik haar nog zag wandelen boven de bloeiende rozen.

In de zomervakantie werkte ik als een bezetene in de tuin van mijn vader. Telkens floot ik een klein stukje uit de *Unvollendete* van Schubert om te aanvaarden dat ik haar niet kon vergeten. Vergeefs probeerde ik haar gezicht voor mij te halen. Ik duwde de zware lorries zo snel voort over de rails, dat mijn vader mij aanmaande het kalmer aan te doen; ik plukte razend vlug tomaten, twee manden in de tijd waarin mijn vader één mand vol plukte. Ik sneed spinazie en mijn vader staarde verbaasd naar het koortsachtige tempo waarmee ik de bakken vulde. Ik boste peen, ik plukte sperziebonen, het laatste zelfs sneller dan mijn moeder die in haar jeugd zoveel wedstrijden sperziebonen plukken had gewonnen. We zaten samen, mijn moeder en ik, tussen de sperziebonen op de vochtige aarde gehurkt, mijn moeder klaagde over de bruine naaktslakken die zo veel bladeren van de planten van grote, bruingerande gaten voorzagen. Ik wilde haar vertellen over Martha maar ik kon er niet toe komen en daarom trapte ik op de bruine slakken tot er een grijsbruine puree van overbleef. Zelfs mijn laatste troost, het rietland, was niet in staat mij Martha te doen vergeten. Toch was juist die zomer luisterrijk, ik verzamelde meer gegevens over de vogels dan in veel voorgaande jaren. Elke dag na het avondeten voer ik uit, ook als het regende, eenmaal zelfs tijdens een hevig onweer en mijn vader verbood mij uit te varen maar ik ging toch. Mijn vader wilde het mij beletten, hij stond in de deuropening van de woonkamer na het eten maar ik veegde hem achteloos opzij en mijn moeder riep: 'Maarten, niet doen.'

Maar zelfs haar kon ik niet meer gehoorzamen. Ik voer over het nog rimpelloze water. De donderkoppen hingen dreigend in de avondlucht. De vogels zwegen. Plotseling gierden windvlagen over het water en zweepten het op zodat ik mijn boot recht tegen de wind in over de schuimkoppen moest voortroeien. Ik zag de eerste bliksemflitsen die zigzaggend uit het

wolkendek omlaag schoten. Ik was niet bang. De snel op elkaar volgende ontladingen verlichtten een kort ogenblik het hevig woelende riet en het golvende water. Ik miste slechts de nooit ontbrekende woorden van mijn moeder bij de eerste donderslag: 'De stem van God.'

Bij een van de zwaarste donderslagen vergat ik opeens even te roeien zodat de boot bijna omsloeg. Waarom had ik daar niet eerder aan gedacht? Ik kon haar immers terugzien, niet op school maar in de kerk, Theo had toch verteld dat zij van dezelfde kerk was als hij. En Theo was gereformeerd-vrijgemaakt. Als ik zondag naar de enige gereformeerd-vrijgemaakte kerk in haar stad zou fietsen, zou ik haar stellig weerzien want vrijgemaakten waren trouwe kerkgangers. De regen kletterde omlaag en doorweekte me. Tussen het riet zag ik op de golven dansende futen die niet voor mij wegdoeken. Ik rechtte mijn rug, ik was het hoogste punt in het rietland want om mij heen was slechts water en laag riet. Toch zou de bliksem mij niet treffen omdat ik nu wist hoe ik haar moest terugzien.

Jaren geleden had mijn vader een slot gekocht om mij te beletten op zondag uit te varen met de roeiboot. Hij had de roeiboot vastgelegd aan een ijzeren ring met het slot. Ik had de ring met blok en al uit de grond gerukt. Sindsdien had hij volstaan met het uiten van bijbelse vervloekingen als ik uitvoer. Mijn moeder had het roeien op zondag zuchtend geaccepteerd. Ik had haar verteld dat ik de vogels elke dag moest waarnemen als ik een goed beeld wilde krijgen van hun activiteiten. Maar wat zouden ze nu zeggen? Ik zou moeten vertellen dat ik naar een andere kerk wilde, een kerk zo ver weg dat ik wel gedwongen was om te gaan fietsen. Zouden ze dat ooit kunnen accepteren? Ik zat aan tafel, mijn moeder borstelde haar lange haar, mijn vader dronk zwijgend thee en ik zei: 'Ik wil wel eens een andere dominee horen, ik ga naar een andere kerk.'

De borstel bleef plotseling onbeweeglijk in het haar hangen, het theekopje van mijn vader stond stil in de lucht en meer dan ooit leek zijn gezicht op een bewerkt stuk boomschors.

'Moeder,' zei hij, 'in die jongen is de duivel gevaren. Van de week dat onweer, nu naar een andere kerk.'

Hij zette het kopje met grote kracht neer op tafel en sloeg met zijn vuist op het harde hout.

‘Voor de donder, ik wil het niet hebben,’ zei hij.

‘Man toch,’ zei mijn moeder.

‘Altijd houd jij dat jong de hand boven het hoofd. Waarom? Je laat hem maar altijd zijn eigen zin doen, dat kreng, maar ik wil het niet hebben, ik sla hem rot.’

‘Man toch,’ zei mijn moeder weer.

Haar woorden deden zijn woede heviger opvlammen. Onder het uitstoten van vreemde klanken rukte hij me van mijn stoel en sloeg hij me op mijn rug.

‘Zo,’ zei ik, ‘wou je weer hard slaan en schoppen, net als vroeger?’

Vaak had hij me door de kamer geschopt en getrapt waarbij hij schreeuwde: ‘Ik schop je dood.’

Mijn moeder stond dan achter hem, omklemde hem, trachtte hem weg te trekken en ik gilde: ‘Vader, vader, ik zal het nooit meer doen.’

Het waren altijd simpele vergrijpen. Ik had een peentje uitgetrokken en opgegeten, ik had met de lorrie gereden, ik had het handvat van de tomatensorteerder op en neer bewogen. Nu was er zelfs niet eens meer sprake van een vergrijp, slechts van een voornemen. Hij stond voor me met groene, toegeknepen ogen, met bij de slapen blauw kloppende aderen. Hij wilde me slaan maar ik omklemde zijn handen en deed zijn armen omlaag. Zijn gezicht werd donkerrood, hij worstelde om zich te bevrijden uit mijn greep maar al zijn moeite was vergeefs. Mijn moeder omklemde mijn bovenlichaam, probeerde me weg te trekken en daarom liet ik zijn handen maar los. Hijgend stond hij voor me. Hij slikte een paar maal. Toen liep hij naar de deur van de kamer, verdween naar buiten en sloeg de deur dreunend achter zich dicht. Mijn moeder draaide rond mijn lichaam terwijl ze me bleef omklemmen en niet zonder reden want het liefst was ik hem gevolgd en had ik hem teruggeslagen. Haar gezicht was dicht bij mijn gezicht, haar lange, zwarte haar rustte op mijn schouder. Ze glimlachte droevig, ze zei: ‘Gaat zij daar naar de kerk?’

‘Zij,’ zei ik woedend, ‘wat weet jij...?’

‘Ik weet niets,’ zei ze, ‘ik denk dat... ik zal er niet met je over praten, dat wil je niet. Ga maar gerust naar die kerk.’

Ik drukte mijn gezicht tegen het zwarte haar van mijn moeder. Zo had ik nog nooit mijn moeder omhelsd. Het haar had een wonderlijke geur, we stonden dicht tegen elkaar aangedrukt, ze streelde over mijn haar.

‘Ik ben ook wel eens verliefd geweest,’ zei ze, ‘wat ben je al een echte man geworden! Zo groot en sterk! Sterker dan je vader. Ik denk wel dat ze je aardig zal vinden.’

‘Nee,’ zei ik, ‘ze vindt me niet aardig.’

‘Ik dacht het al, je was zo stil de laatste tijd, je werkte zo hard. Ach, het gebeurt zo vaak dat het niet wederzijds is, dat is heel gewoon. Maar ik denk wel eens dat het alleen dan echt is. Al het andere is spel en het is toch altijd zo dat het maar van één kant echt kan zijn. De ander is gevlod omdat er iemand op hem of haar verliefd is geworden. Nou, en dan trouw je maar met elkaar omdat die ander zo dol op jou is. En als je eenmaal getrouwd bent, verdwijnt de verliefdheid snel genoeg en als je geluk hebt, als het toevallig goed uitpakt, voel je wat genegenheid voor elkaar en soms wordt die zelfs een beetje sterker, zoals je ook een steeds sterkere genegenheid voelt voor je huis en je tuin omdat je daar nu eenmaal in woont en in werkt. Je raakt aan elkaar gehecht. Maar met liefde heeft dat helemaal niets te maken. Liefde dat is alleen maar dat jij bij de ander wil zijn, elk moment van je bestaan.’

‘Ik ga,’ zei ik nors.

Voor de kerk was een klein betegeld plein, breed genoeg evenwel voor groepsvorming. Voordat de kerkgangers binnen gingen, praatten ze op het pleintje met elkaar en stonden ze in het zonlicht, vrouwen met witte tasjes in fletsblauwe jurken, mannen in lichtgrijze zomerkostuums. Ze lachten vrolijk. Martha was er niet bij. Misschien was ze die koele ruimte al binnengegaan, die vreemde hal waar de geur van pepermunt en eau de cologne nog aarzelde. In de kerk zelf was de geur oppermachtig aanwezig evenals de samenklank van zachte stemmen van al in de banken zittende mensen, een soort droefgeestig gemurmur dat gewoon praten verbeeldde en misschien alleen daarom zo klonk omdat ik Martha niet zag. Maar ik zag

wel het groene hoedje van haar moeder en twee van haar drie jongere zusjes en daaruit maakte ik op dat ze er zeker ook zou zijn, alleen niet daar maar elders, buiten nog of op een onontdekte plaats in de kerk. Terwijl ik terugliep in het gangpad, zag ik opeens dat er ook een gaanderij was en ik haastte mij terug naar de hal en ontdekte een wenteltrap naar boven. Buiten adem bereikte ik de gaanderij maar ik zag haar toch dadelijk. Ze zat geheel alleen, bij het raam en ik durfde haar niet dichterbij te naderen dan op een afstand van twee banken. Omdat ik niet naar haar wilde kijken – want ik was bang dat ze zich zou omwenden en mij dan recht in het gezicht zou zien en hevig zou schrikken – richtte ik mijn blik op de schuine ramen. En ik wilde ook niet kijken omdat ze het haar had opgestoken waardoor ze er zo heel anders uitzag dan vroeger. Wat had ze een smal gezicht! En wat een vreemd, scherp profiel! Of was dat slechts bedrieglijke vertekening door de zon die zo vreemd binnenviel door die schuine ramen? Ik kon mijn ogen toch niet van haar afhouden, en daarom gebeurde wat ik had voorzien. Ze keek om, ze zag mij en daar was het rood al op haar wangen. Ze stond op en struikelde bijna toen ze snel wegliep door de bank. Ik hoorde haar schoenen duidelijk tikken op de houten trappen. Ik voelde mij schuldig en verdrietig: ze was bang voor mij. Waarom? Ik wilde haar immers alleen maar zien. Ik hoorde nog altijd het geluid van haar voetstappen, ver weg nu, maar het was onmiskenbaar haar ritme en ik kon zelfs vaststellen dat ze de kerk verliet en toen was het geluid van die voetstappen weg maar het keerde een ogenblik later terug, kwam weer nabij en ik verbaasde mij erover en voelde mij minder schuldig totdat ze binnenkwam naast een forse, zwartharige, besnorde man die mij niet eens aankeek doch voor haar uit liep naar diezelfde plaats bij het raam waar ze zo-even had gezeten. Eerst zat ik alleen in stomme verwondering naar die woesteling te staren die zo dicht tegen haar aan zat maar toen zij, tijdens de preek, haar hoofd op zijn schouder liet rusten, leek het of ik hem al jarenlang gehaat had en was het ook alsof dat gevoel van haat het enige was wat nog ontbrak aan dat smartelijke, gelukzalige gevoel om haar aanwezigheid. De haat completeerde al het voorafgaande. De zon verschoof tijdens de dienst zodat ze in de schaduw zat toen we het laatste psalmvers zongen. Maar bij het uitspreken van de zegenbede rees ze, net als alle anderen op, en daardoor

kon het zonlicht nog eenmaal haar gezicht verlichten. Ik keek nog even naar haar en ik ging al lopen voordat de andere kerkgangers wegschuifelden omdat ik wilde voorkomen dat we elkaar nogmaals in het gezicht zouden zien en ik nogmaals die schrik in haar ogen zou moeten waarnemen. In een donker gangetje naast het kerkgebouw wachtte ik tot ze naar buiten kwam. Ze was er eerder dan hij, maar hij liep snel weg terwijl zij een bruine hoofddoek om het haar plooide en op die tot plein verbrede stoep napraatte met keurig geklede en gekapte meisjes. Hij keerde terug met een scooter en ze nam plaats achterop, beide benen naar één zijde gekeerd. Ze reden snel weg en eenmaal nog keek ze om aan het einde van de straat. Ze zag mij gelukkig niet omdat ik schuilging tussen de kerkgangers. Toen ze om de bocht verdwenen waren, rende ik naar mijn eigen fiets en ik volgde ze. Maar ik zag ze natuurlijk niet meer, ik reed door de straten van de stad, eerst hopen dat ik haar bij toeval nog eenmaal zou terugzien, allengs echter hoe langer hoe wanhopiger ondanks het gouden waas van het septemberzonlicht dat vooral buiten de stad, op het jaagpad, weilanden en bomen van een ongekende schittering voorzag. Terwijl ik voortreed dacht ik even: ik kan toch gewoon in het water rijden maar die gedachte luchtte me niet op want het was alsof die eigenaardige beklemming op mijn borst, die al bijna leek op de ademnood van een drenkeling, zelfs zou blijven voortbestaan als ik verdronk. Ik verbaasde mij erover dat de doffe pijn in mijn borst zo erg was dat ik ertoe kwam aan zelfmoord te denken en dat diezelfde pijn de gedachte eraan tegelijkertijd ophief. Maar de verbazing daarover maakte het ook mogelijk verbaasd, ja verbijsterd te zijn over het feit dat ik mij haar gezicht nog steeds scherp voor mij kon halen, niet het gezicht echter van vroeger, maar dat van zo-even met die in de herinnering steeds maar groter wordende schrik in de ogen. En ik zag ook nog heel scherp voor me hoe ze bijna struikelde omdat ze zo snel wegliep, zij die altijd zo rustig wandelde. Voortrijdend in dat gouden waas van zonlicht onder de zeldzaam rustig aan de hemel voortdrijvende wolken, voelde ik mij hoe langer hoe schuldiger. Eens had ze gezegd dat ik een afschuwelijke jongen was en dat waren begrijpelijke woorden geweest maar anders was het om die woorden plotseling in de vorm van een vlucht gematerialiseerd te zien. Ik had haar bang gemaakt met mijn aanwezigheid en mijn geluksgevoel om haar

aanwezigheid woog daar niet tegen op en kon trouwens geen geluksgevoel zijn als zij een zo duidelijke afkeer van mij had en daarom zou ik haar in die kerk nooit meer kunnen terugzien. Maar waar dan wel? Nergens? Zou ik haar dan echt nooit meer zien, slechts weten dat zij bestond, voor altijd onbereikbaar, niet vanwege die man met de scooter want die was slechts bijkomstig, maar vanwege iets wat mijzelf betrof, iets wat haar schrik en haar struikeling had veroorzaakt en dat moeilijker te verwerken was dan haar op die vreemde schouder rustende hoofd.

Kerkgang

Later zou het heel gewoon worden, een gedachte om bij de hand te hebben in een moeilijk ogenblik – ‘ik kan er toch op elk gewenst moment een einde aan maken’ – maar die eerste gedachte aan zelfmoord, fietsend op het zo vertrouwde jaagpad, was als een bliksemflits van een naderend onweer geweest. Het was of ik tot op dat moment al die jaren geslapen had en gewekt was uit een droom als de man uit de winterreis van Schubert. Nooit zou ik, net als die dromer, haar in mijn armen houden; net als hij had ik de door vorst op de ruiten getekende bloemen voor echte bloemen gehouden. Ik had toch altijd geloofd dat er eenmaal iets zou gebeuren tussen Martha en mij wat ons bij elkaar zou brengen. Maar haar schrik en haar struikeling hadden dat geloof geschokt en schokten daarmee ook een ander geloof. Want dat vooral was het resultaat van die kerkgang: plotseling begon ik nog sterker te twijfelen aan het Evangelie dan ik daarvoor al deed, daar de blijde boodschap juist voor deze teleurstelling niets achter de hand bleek te hebben. Wat kon het voor nut hebben verlost te worden door Christus en na je dood naar de hemel te gaan als zij toch alleen maar bang voor je was en voor je wegvlochtte. Je zou tot in eeuwigheid in de hemel zijn, ofwel tot in eeuwigheid die pijn voelen om haar die onbereikbaar was. Het was een primitieve, vreemde, beangstigende gedachte maar toch zo reëel dat ik haar wilde vergeten om het geloof te behouden. En daarom zat ik avond aan avond op het zolderkamertje bij mijn oom en tante over theologische werken gebogen. Ik verdiepte mij in donkere dogmatische studies die de studentendominiee mij niet alleen aanbeval maar zelfs leende. Wanneer het zo belangrijk was om het verschil te ontdekken tussen de hand en de vinger Gods, als bleek uit de dogmatische studie over de voorzienigheid, moest het geloof wel op waarheid berusten. Maar toch kon ik steeds minder goed het idee van mij afzetten dat al die theologen zich juist daarom zo druk maakten over dat soort subtiele problemen om de enige vraag uit de weg te gaan waar het op aankwam: was Jezus inderdaad de zoon van een bestaande God? In het kerkblad van mijn oom en tante las ik dat de schrijver van de

mosgroene banden in een kerkje in een naburig dorp zou spreken en ik nam mij dadelijk voor erheen te gaan. Ik wilde die man ontmoeten; misschien zou ik dan weten of hij inderdaad de vraag waar het op aankwam ontweek.

Zo reed ik op een lenteavond in maart door de morsige buitenwijk van de universiteitsstad naar een dorp dat via een landelijk weggetje met prikkeldraad overging in een ander dorp dat kilometers lang beslag legde op de duinrand. Ik wist niet goed waar het kerkje was maar ik vertrouwde erop dat ik het, hier en daar de weg vragend, wel zou kunnen vinden, hoe schemerig het ook al was. Naarmate ik het dorp naderde werd het snel donkerder, niet omdat de hemel zwart werd, maar omdat de bomen dichter en hoger oprezen. Tussen de bomen door zag ik verlichte vensters van herenhuizen en bijna elke villa droeg een antenne waarop een merel zijn avondlied floot. Ze schenen elkaar tussen de bomen door toe te roepen met soms melodieuze, soms schrille geluiden die niet zelden, als ze opvlogen, in dat bij vroege voorjaarsavonden behorende schrille geschetter overgingen. Juist dat geschetter, hier zo overvloedig, in het rietland schaarser, maakte heimwee naar huis wakker. Ik had dat gevoel bij mijn oom en tante heel goed leren kennen. Dag aan dag zag ik uit naar het weekend omdat ik dan naar huis kon fietsen, naar het flakkerende theelichtje van mijn moeder en de kans op een ijsvogel in het rietland. Ik wist nu ook wat ik voor Martha had gevoeld; ook dat was een soort heimwee geweest, een heimwee zonder de mogelijkheid van thuiskomst.

Het fietsen deed mij goed, deels omdat het als beweging al zo sterk geassocieerd was met de lange fietstocht naar huis, deels vanwege de beweging zelf die je uitvoerde zonder hulp van anderen en welke je tegelijkertijd vooruit bracht en overeind hield.

Maar nu werd het toch tijd om de goede route te ontdekken. Het was het stille uur van de avond waarop slechts diegenen hun huizen verlieten die hun hond moesten laten wateren. Ik passeerde een oude dame met een witte hazewind, een norske heer met een bouvier, een jonge vrouw met vier teckels aan vier lijnen die ieder een andere kant uit wilden en ik sprak hen niet aan want ik had geen ervaring met hondenbezitters en wantrouwde hen daarom. In het rietland had ik zulke mensen nooit ontmoet. Tot mijn opluchting zag ik ook een jongeman, zonder hond, die toen ik hem naderde

in de dankzij veel geboomte al zo duistere laan, een lege mand bleek te dragen en daarom aarzelde ik even voor ik hem aansprak maar ik vermande mij en ik vroeg: 'Weet u misschien de Bloemcamplaan?'

'Dat is nog een knap eind fietsen hiervandaan, maar wel gemakkelijk te vinden. Voorlopig alsmaar rechtdoor, bij de stoplichten rechtsaf, dan de eerste, nee, tweede straat linksaf, dat is de Bloemcamplaan.'

Terwijl hij praatte, kwam een diertje naderbij dat nauwelijks een hond mocht heten, de man zette het mandje op het trottoir en het dwergachtige diertje sprong erin. De mand werd opgeheven en de man stak de straat over. Aan de andere zijde werd de mand weer neergezet en het hondje sprong eruit en draafde naar de volgende straathoek waar het met korte kefjes op zijn volgende luchtreis wachtte. Ik reed verder en zag steeds weer andere hondenbezitters met uitsluitend aangeliijnde honden (een politieverordening?) zodat de man met mand en hondje bij elke volgende hond aan een riem méér in overtreding leek. Maar hij had mij goed verteld hoe ik rijden moest want ik bereikte al spoedig de Bloemcamplaan, fietste er echter over zonder een kerk te kunnen ontdekken en moest wel een dame in een bontjas met een slaafse herder aanspreken: 'Mevrouw, weet u misschien de Bloemcampkerk hier?'

'Gunst, is hier een kerk? Ik zou het niet weten. Weet jij hier een kerk?'

Ze richtte die laatste woorden tot een man die naderde met een lijn waaraan helemaal geen hond vastzat.

'Een kerk, hier? Ja, ik heb gehoord dat er hier zoiets moet zijn maar ik weet gelukkig niet waar; alle ellende op de wereld is aan kerken te danken.'

Om een straathoek naderde een jankend hondje van onbestemd ras die een lange lijn achter zich aan sleepte. Pas toen man en hond heel veel verder waren bleek dat beide lijnen met elkaar verbonden waren. Het duister slokte ze op, ik zag slechts een lijn voorbijgaan.

De laan bleek verrassend lang en telkens doemden nieuwe wandelaars met honden op maar ik durfde ze niets meer te vragen, ik reed heen en weer, in de hoop toch plotseling het kerkgebouw te zullen ontdekken. Opeens doemde uit het duister een steenklomp op die ik al drie of vier keer voorbij was gereden, maar nu niet meer over het hoofd kon zien omdat de vensters plotseling feestelijk licht uitstraalden. Ik zette mijn fiets tegen het

hek; het was kwart voor acht. Om acht uur zou het beginnen, het leek me beter om nog niet naar binnen te gaan en daarom wandelde ik om de kerk heen. Toen ik mijn eerste ronde had gemaakt en voor de tweede maal om het gebouw drentelde, zag ik in het donker een meisje, zonder hond leek het, dat rustig op mij toewandelde. Ze droeg een witte plastic regenjas, zwarte kousen en had zwart, sluijk haar waarvan een boogvormig uitgeknipt deel het voorhoofd bedekte. Ze leek in niets op Martha en toch stokte mijn adem toen ik haar zag en ik wist niet waarom tot ik haar passeerde en ik opeens het idee had wat het was en mij daarom omwendde om te zien of ik gelijk had. Ze liep op diezelfde rustige, zwevende wijze als Martha en het leek plotseling alsof het alleen dat lopen was geweest dat mij zo mateloos in haar had bekoord. Ik herinnerde mij zelfs dat ik dat eenmaal tegen Johan had gezegd en dat die mij toen had uitgelachen. Ik keek het meisje in wit en zwart na, tegelijkertijd toch ook nog lopend en zij keek om naar mij op precies hetzelfde moment dat ik omkeek en haar rustige wandeling vertraagde tot een aarzelende pas en in haar ogen zag ik, hoe donker het ook was, iets van een schelmse, vrolijke vastberadenheid en ik merkte dat mijn adem niet meer rustig in en uit ging maar dat er onderbrekingen waren die mijn keel toeschroefden. Ik keek weer voor me, wandelde drie, vier passen verder, keek nogmaals om en zag dat ze daar nog altijd stond, of op zijn hoogst heel langzaam bewoog, en omkeek en dat haar witte jas, die haar handen verborg in zijn zakken, aan één kant omhoog kwam alsof de hand in de zak aan die zijde er eigenlijk uit wilde om mij te wenken maar nu bij wijze van compromis met het witte plastic en al omhoog was gegaan. Haastig stapte ik door, met knikkende knieën, bevend over mijn hele lichaam, en nog altijd met bijna hoorbaar fluitende adem. Ik rondde een hoek, nog een hoek, en daar was ze weer, net als zo-even op mij toewandelend met de zwevende gang van Martha. Terwijl we elkaar passeerden keken we elkaar aan, zij met het hoofd iets voorovergebogen alsof ze zo juist nog naar iets had gekeken wat op straat lag maar nu de ogen opsloeg en weer was er die blik die een belofte inhield van met de armen om elkaar geslagen in het duister wandelen, van meer, van alles waar je heimelijk naar verlangd had, al vanaf de eerste, bewuste ogenblikken van je bestaan, zonder te weten wat het was. Maar ik durfde niets tegen haar te

zeggen, ik keek alleen maar om, nu eerder dan bij de eerste ontmoeting, en zij keek ook om, op precies hetzelfde ogenblik, met een uitdagende blik in de ogen die getemperd werd door haar droevige glimlach. Het leek of mijn hart al buiten mijn lichaam bondsde, of mijn benen ieder ogenblik onder mij in elkaar zouden kunnen klappen en toch bleef ik lopen, zo langzaam als maar mogelijk was en voortdurend omkijkend naar het omkijken van de ander, tot aan de hoek waar ze uit het zicht verdween en ik plotseling, zo snel als mijn benen mij dragen konden, twee hoeken rondde van het driehoekige perk waarbinnen de steenklomp zwart maar met verlichte vensters oprees. Bij de derde ontmoeting fluisterde ik hees: ‘Dag,’ en zij fluisterde op dezelfde wijze, maar trager ‘Dag’ terug en ik liep een paar passen verder en stond daar en keek om, net als zij, en op dat ogenblik reed een zwarte auto dwars tussen ons door de oprijlaan van de kerk op en daar schrokken we beiden zo van dat zij snel wegwandelde en ik, zonder mij te realiseren wat ik deed, haastig de openstaande deur van de kerk binnenliep waar zo overdadig veel licht door naar buiten straalde. Pas toen ik in een kerkbank zat en veel verbaasde gezichten van meestal kaalhoofdige, bebrilde, vierkante koppen van oudere mannen op mij gericht zag, wist ik dat ik een van de grootste fouten in mijn leven maakte. Of nee, ik wist dat toen nog niet, ik bevroedde het alleen, maar toen ik, omdat ik mij zo onbehaaglijk voelde onder al die verbaasde blikken, mij niet meer durfde te bewegen en daar maar bleef zitten, ook toen het eerste psalmvers opklonk en ik zelfs gewoontegetrouw en omdat ik het vers kende, meezong: ‘Dit is de dag, de roem der dagen.’

Toen het stil werd omdat een van die granieten koppen voor zou gaan in gebed, leek het wel of ik haar stap buiten de kerk kon horen, of ze nog altijd rondcirkelde om het gebouw. Die stappen werden later dreunende mokerslagen toen de man van de mosgroene banden – een bijna witharige, bebrilde vijftiger – een betoog hield over ‘de onwrikbare zekerheid des geloofs’ en telkens mijn kant uitkeek, misschien omdat ik de enige jongen was in een gezelschap van uitsluitend mannelijke vijftigers die voor een deel zelfs gekleed waren in streepjesbroek en zwart jasje. Toen eindelijk die bezielde dreun ophield, die mijn toch al wankele geloof nog verder ondergroef, omdat ik meer gehad zou hebben aan één enkel moment van

twijfel dan aan die afschuwelijke zekerheid, bleef er nog slechts één ding te hopen over: dat zij nog altijd buiten zou zijn. Ik keek naar het orgel; ik hoopte vurig dat de organist een stukje Bach zou laten horen maar hij speelde zo'n feestelijk leeg werk van Händel en ik haastte mij naar buiten en rende om de kerk. Ze was er niet meer. Ik bleef om de kerk cirkelen totdat de ramen al lang donker geworden waren, doolde nog rond in de straten in de omgeving, waarbij ik bijna gek werd van alles wat ik mijzelf verweet, en ten slotte fietste ik in de duisternis terug. Terwijl die gelijkmatige beweging mij toch weer enigszins rustig maakte, wist ik dat er iets onherstelbaars gebeurd was, ik had krampachtig geprobeerd het geloof te behouden en het bezoek aan die kerk was bedoeld als bezegeling daarvan en nu zou mij niets meer resten dan krampachtig proberen het geloof te verliezen.

Drie weken lang fietste ik elke avond naar de Bloemcampaan om het meisje in wit en zwart terug te zien maar ik zag haar niet één keer meer. Misschien zou ik er nog altijd heen fietsen als ik niet op een avond in de derde week een lekke band had gekregen. Toen ik terug wandelde, met de fiets aan de hand, had een regenbui met de allure van een wolkbreuk mij doorweekt. Ik vatte kou en moest daarna twee weken lang koortsig het bed houden en Jakob bracht mij de werken van Nietzsche, die mij niet alleen steunde bij mijn pogingen om het geloof te verliezen maar ook hielp om mijn isolement te aanvaarden. Toen ik weer beter was, reed ik nog een paar keer naar de Bloemcampaan maar het werd zomer, de avonden geurden kruidig, zeker daar in de duinrand, en waren te licht voor het geheimzinnig zwart en wit van de wandelaarster. Niettemin maakte zij die verdwenen was een zo sterk verlangen wakker naar een meisje dat ik op straat ging wandelen in de hoop nog eens zo'n ontmoeting te beleven. Verder dan een paar klappen op mijn gezicht kwam ik evenwel niet.

Vooravond

Windstil weer en de geur van herfst in de lucht. Plaatst me plotseling buiten de tijd, brengt me terug naar de dagen van mijn jeugd, naar windstille herfstmorgens met roerloos water in glanzende sloten. Als ik bij de vuilnishoop sta en uitkijk over de polders kan ik ze zien tussen de hoger gelegen weilanden waarop niet één vogel te ontdekken is die zich voorbereidt op de trek. Zelfs de vogels delen in die geheimzinnige zondagsrust van de natuur, die slaap met open ogen, terwijl ze zich gisteren nog zo druk verzamelden. Hoe vaak zal ik deze vochtige herfstgeur nog opsnuiven? Waarom verlang ik juist nu zo sterk naar verder leven, naar heel lang leven? Vreemd dat deze eerste geur van herfst na de zomer me bijna helemaal losmaakt van mijn verleden. Het lijkt of er nooit kinderen waren die zonder mij met elkaar speelden, of ik nooit zonder vrienden en vriendinnen ben geweest of dat het, als het wel zo was, in wezen niet belangrijk is – kleine golven in oppervlaktewater – maar onder die golven is een bestendige, onverbiddelijke kalmte aanwezig die soms boven alles uitstijgt als de eerste geur van herfst in de lucht is, als de eerste merels op donkere avonden in de vroege lente roepen, als bij het ontwaken de eerste, nog ongerept gebleven sneeuw gevallen blijkt te zijn. Slechts dan een kort ogenblik de illusie te begrijpen wat leven is, een vluchtig begrip waarvoor woorden ontbreken.

Minder dan ooit is dit een dag om aan reizen te denken. Zelfs de vogels schorten hun trek op. Waarom zou ik dan pakken? Waarom zou ik eigenlijk nog weggaan? Ik heb immers nog maar een paar dagen te leven. Vreemd dat ik zelfs nu niet in staat ben om die gedachte van mij af te zetten. Deze dag van inkeer van de natuur is immers geen dag om aan sterven te denken. Maar misschien dat het naderend vertrek mijn hersenschim oproept. Misschien is die hersenschim wel niets anders dan de angst om te vertrekken. Zonder dwang van buiten zou ik stellig nooit op reis gaan. Niets is treuriger dan de dag voorafgaande aan een verre reis. Het lijkt of je nooit meer terug zult keren; je loopt door het huis, door de tuin, je denkt: ik ben

hier nu voor de laatste maal, ik zal dit alles nooit terugzien. Ik kan werkelijk niet begrijpen dat er zoveel mensen zijn die graag reizen. Zouden zij de peilloze melancholie van de vooravonden dan niet kennen? Ik moet nu wel gaan, wil ik de aansluiting met de ontwikkelingen op mijn vakgebied niet verliezen. Dientengevolge wandel ik doelloos door huis en tuin en is alles mij dierbaarder dan ooit. Slechts de wetenschap dat ik morgen, als ik de eerste honderd kilometer achter mij heb liggen, plotseling niet alleen bevrijd zal zijn van die vooravondmelancholie maar zelfs opgetogen zal voortrijden over onbekende wegen, weerhoudt me ervan niet te pakken. Maar ik weet ook dat ik, na die aanvankelijke opgetogenheid, hoe langer hoe meer heimwee zal hebben. En toch verleent juist heimwee, mits in draaglijke vorm aanwezig, op reis aan alles reliëf en kleurt het alle gebeurtenissen tot onvergetelijke herinneringen, alsof heimwee net zoiets is als de harmonisatie in de muziek van Schubert. Nog zie ik voor me hoe ik in Engeland, een land voor mensen zoals ik, één grote tuin, zelfs de grote pleinen in Londen met veel bloemen en bomen, bij een collega in de buitenwijken van Londen heb gelogeed. Op de vierde dag al was dat rampzalige tellen begonnen: nog zes nachten slapen, dan mag je naar huis. Eerst telde je nog in dagen en stelde je, halverwege je verblijf, even somber als tevreden vast: nu ben ik al op de helft, nu nog precies zoveel tijd tot de dag van terugkeer als ik al weggeweest ben maar gaandeweg deelde je de tijd niet meer op in dagen maar in uren: nu nog tweeënzeventig uur, dan mag ik terug. En elk volgend uur leek langer te duren, ging trager voorbij en 's nacht kon je niet meer slapen en lag je ongeduldig te luisteren naar een verre torenklok die weer een uur afdeed van de tijd die je nog restte tot je terugkeer. Dan herhaalde je maar steeds in gedachten de beroemde woorden: het leven is kort maar de uren zijn lang.

Na een van die doorwaakte nachten met een nauwelijks hoorbare torenklok was ik in de vroege morgen het huis van mijn collega uitgeslopen en tussen grijze huizen door naar een soort landweggetje in een park gewandeld waarin een onmetelijk koor zangvogels de gedachte aan terugkeer even op de achtergrond drong. En daar had ik toen een zanglijster niet alleen raadselachtig mooi horen zingen maar had ik, elke keer als hij vier gelijke strofen zong, alvast zacht voor mijzelf heen de volgende strofe

geneuried en de lijster had die door mij geanticipeerde strofe inderdaad dan viermaal herhaald alsof ik hem voorzong. Tot zesmaal toe had ik kunnen voorspellen wat hij zou gaan zingen, terwijl toch elke zanglijster altijd weer andere geluiden voortbrengt en slechts te herkennen is aan zijn dwangmatige herhaling. Het was een van de vreemdste ervaringen van mijn leven geweest, en alleen maar denkbaar tegen de achtergrond van slapeloosheid en knagend heimwee.

Een paar dagen later was, als altijd aan de vooravond van de dag van terugkeer, opeens het heimwee verdwenen (en dat gaf dan net zo'n gevoel als het verdwijnen van een drukkende hoofdpijn) en had ik, aan het begin van die avond, na de laatste vermoeiende congresdag, achter het raam van mijn kamer op de tweede verdieping gestaan en uitgekeken over de achtertuinen van tientallen huizen. In al die achtertuinen liepen echtparen en hun kinderen rond, meestentijds bezig met het uittrekken en verzamelen van onkruid dat dan achter in de tuin op een hoop werd gegooid. Daarna hadden bijna alle tuiniers in het beginnende avondduister de bossen onkruid aangestoken zodat overal witte wolken omhoog gingen in de windstille avondlucht, witte wolken die niet wegdreven maar oplosten in het donkerblauw. Zo was bijna spelenderwijs mijn jeugd vermenigvuldigd tot een heel aantal rokende tuinen en leek het alsof niet alleen ik, maar vele anderen achter ramen stonden te kijken naar het leven waaraan zij geen deel hadden, zodat ik mij tegelijkertijd niet meer alleen maar des te sterker van alles buitengesloten voelde, want met al die andere kijkers kon ik, omdat ze net zo waren als ik, geen contact maken.

Ik heb nu mijn koffer en tas gepakt en in de bagageruimte van de auto opgeborgen. Ik heb nog even in het rietland gevaren, vreemd genoeg juist nu sterker dan ooit verlangend naar een ijsvogel die er op deze dag zonder trek toch werkelijk niet zijn kon, ik heb het laatste brood, op een paar sneden na voor morgenochtend, opgegeten, ik heb geprobeerd of ik aan mijn voordracht die ik in Bern moet geven kon werken maar dat lukte niet en nu zit ik in de al duistere kamer na te denken over wat ik nog vergeten kan zijn. Mijn weefselkweken heb ik verzorgd, dat is het belangrijkste. Ik heb zelfs wat boeken opgezocht voor op reis die ik wel niet zal lezen, de brieven van Spinoza over zijn scheikundige experimenten, de autobiografie

van John Stuart Mill omdat dat zo'n troostrijk boek is (hij werd ook helemaal alleen grootgebracht). Nu rest mij niets anders meer dan naar muziek luisteren. Ook dat hoort bij de zwartgallige stemmingen van de vooravonden: naar de muziek willen luisteren waarvan je op dat moment het meeste houdt en daarom zit ik in het donker te luisteren naar het zingen van de spelende kinderen in het begin van *Schoppenvrouw*, naar de *Winterreise* van Schubert, naar het slot van *Wozzeck* en ten slotte naar het *Requiem* van Verdi. Als ik van het laatste werk bijna ademloos die machtige slotmaten met het gestamel van de sopraan en het nog tweemaal zacht herhaalde 'Libera me, Domine' heb beluisterd, kan ik er niet toe komen de draaiende plaat van de draaitafel af te nemen. Ik kijk maar naar die kleine lichtjes van de versterker en ik herhaal, bijna mechanisch, 'Libera me, Domine, Libera me, Domine' alsof het voldoende is om die woorden uit te spreken ook al geloof je niet meer.

Waterspreeuw

Terwijl de heuvels hoger werden en dat accentueerden met geboomte waarvan het blad door nachtvorst rood gekleurd was, had ik steeds sterker het gevoel dat Jakob naast me in de auto zat en het werd bijna zekerheid toen ik uitriep: ‘Een rode wouw!’ Tegen wie anders had ik dat moeten roepen? We keken naar de diep gevorkte staart van de eenzame vogel hoog aan de hemel die zo traag rondcirkelde. Ik was nu diep in Zuid-Duitsland en ik had de figuur naast me, die dan eindelijk Jakob was geworden, precies verteld hoe het zaterdag tijdens de reünie was gegaan en ik hoorde zijn zware stem met een ondertoon van spot zeggen: ‘Dat was ook niet veel bijzonders! Een volstrekt oninteressant gesprek, allemaal nietszeggende mededelingen. Nou ja, taal dient niet voor overdracht van informatie, praten is net als het elkaar vlooien van apen, babbelgeluiden ter wederzijdse geruststelling.’

Maar ik stoorde mij niet aan zijn gemakkelijke vergelijkingen tussen dieren en mensen, ik zei, en kon dat ook zeggen omdat hij niet echt naast me zat: ‘Gek, nu pas besef ik waarom het net lijkt alsof een last van twaalf jaar van me afgevallen is; ze schrok niet toen ze me zag, ze struikelde niet, nee, ze kwam op me af, ze zei: “Jou wil ik ook nog even de hand drukken.”’

‘Het is werkelijk het meest onzinnige wat ik ooit gehoord heb,’ zei hij, ‘wie blijft er nu twaalf jaar trouw aan een meisje dat je niet eens hebt proberen te veroveren, waar je in feite geen enkele moeite voor hebt gedaan. Weet je wat ik denk? Die trouw is alleen maar een verschansing, een afweermiddel tegen andere vrouwen, want je vindt het maar wat prettig om zo alleen te zijn, je koestert je isolement, en die trouw is een muur om je vesting.’

‘Het maakt me anders behoorlijk kwetsbaar. Elke keer als ik een meisje zie dat op haar lijkt dan...’

‘Ach, kom, dat bevestigt de trouw alleen maar, het is misschien de achillespees van je trouw, maar de aanwezigheid ervan bewijst dan ook dat je haar trouw bent. Hoe sterker je ontroerd wordt door iemand die een

beetje op haar lijkt, hoe zekerder het is dat zij en niemand anders de enige voor je is. Maar het is in feite allemaal door en door neurotisch. Zal ik je eens wat zeggen? Je hebt, al zit je dan niet in het vak zoals ik, ook gehoord over dierproeven met aapjes die ze, helemaal alleen, bij kunstmoeders groot laten worden. Die kunnen later geen contact maken met anderen, geen seksuele relatie aangaan. Hebben ze wel een echte moeder maar geen speelmakkertjes dan wordt het later ook grote ellende. Spelgedrag is net zo belangrijk voor jonge zoogdieren als goede voeding. Jij bent als jong zoogdier helemaal op je eentje groot geworden, geen broers of zusters, geen vriendjes, niks. Daardoor ben je net zo contactgestoord als die aapjes, je kunt geen relaties maken. Maar je hebt van de nood een deugd gemaakt, je hebt jezelf een romantische liefde aangemeten om je onvermogens op dit gebied te camoufleren, om te verbergen dat je net zo bent als alle anderen die ook allemaal als beren willen neuken.'

Hoe plezierig klonk mij dat allemaal in de oren! Ik had het al vaker gehoord, meestal samen met hem in de roeiboet varend. Het leek wel of hij meende dat hij met zijn gepraat een klein vuurtje kon uitblazen maar in werkelijkheid wakkerde dat het vuur juist aan. Het deed er niet toe dat hij misschien gelijk had en dat hij, met zijn eeuwige neiging alles tot dierlijke proporties terug te brengen, het banaliseerde want het veranderde niets. Voor rationeel klinkende overwegingen is nog nooit een emotie gezwicht. Als je zei: genoeg dieren waarvan de jongen helemaal alleen opgroeien, waarom die niet ter vergelijking uitgekozen, kwam hij met antropologische argumenten aanzetten: 'In de meeste culturen bestaat het verschijnsel verliefdheid niet eens.'

'Dat bewijst toch niets. In de meeste culturen geloven ze niet in Jezus – daarmee is het geloof in Jezus nog niet afgedaan als onmogelijk of onzinnig.'

Maar daar praatte ik snel overheen, dat was te gevaarlijk, herinnerde me te veel aan mijn moeder en ik zei: 'Als dat nu eens echt waar was van die beren, dan zou ik het toch allang gedaan hebben – voor een onbeduidende geldsom kun je de mooiste vrouwen kopen.'

'Je wilt me toch niet wijsmaken dat je nog nooit...'

Hij was er opeens niet meer, de plaats naast me was leeg en ik kon tegen niemand roepen: ‘Kijk, nog een rode wouw,’ zomin als ik, daar bij de ingang van een Duits stadje (want ik had de autobaan verlaten, ik wilde hier in een klein dorpje in het Zwarte Woud overnachten) iemand kon wijzen op de merkwaardige vogel die ik in een snelstromende beek zag scharrelen. Ik was al over de brug van de beek voor ik iets meer dan een glimp van hem opving en daarom parkeerde ik de auto zodra zich daartoe een gelegenheid voordeed. Ik sloot de auto niet af, rende haastig terug, beangst dat de vogel al weg zou zijn. Het was toch vreemd dat je jaren lang kon uitzien naar één bepaalde vogel. Hoe zou Jakob dat, via de omweg van het diergedrag, willen verklaren? Zou het hem zijn? Terwijl ik zo rende dacht ik: je mag deze vogel één keer zien voor je doodgaat. Ik schudde mijn hoofd om die hinderlijke hersenschim uit mijn geest te verwijderen en het lukte enigszins, ik vergat het bijna, want daar was hij, de vogel waarover ik zoveel had gelezen maar die ik nog nooit eerder had gezien – de enige waterminnende zangvogel, solitair tot zelfs in de vogelsystematiek toe waarbinnen hij met enkele nauwe verwanten een aparte familie vormt. Hij vloog vlak boven het water als een groot, grommend insect. Dicht bij de brug streek hij neer op een brok steen dat van alle kanten omspoeld werd door wit schuim. Het deerde de vogel niet, hij boog door zijn vreemd flexibele pootjes alsof hij buigingen maakte tegen het water. Ik kon nu goed zien dat hij op een uitvergroete winterkoning leek en zelfs de zang had iets van dat scherpe, hoge geluid van die vogel, dat zo mooi blijkt te zijn als je het opneemt en vertraagd afdraait. Want de waterspreeuw zong en knipperde met zijn witte oogleden zodat het telkens leek alsof kleine lampjes aangingen op de kop. Daarna begaf hij zich te water, rustig voortlopend tegen de stroom in, de kop meestentijds onder zodat alleen een stukje rug te zien was. Veel verderop kwam hij weer boven water uit, vloog een klein stukje, dook opnieuw en dat alles met dat eigenwijze omhoog staande staartje dat toenadering leek af te weren. Ik liep terug naar mijn auto. In dit dorpje wilde ik blijven. Ik had opeens een heel sterk verlangen naar uitgebreide kennis van het vogeltje, naar een gedetailleerd verslag van zijn doen en laten van uur tot uur want zoals hij daar gelopen en gevlogen had, was hij een toonbeeld geweest van volstrekt vanzelfsprekende en gelukkige

eenzaamheid. Vreemd dat ik de natuur altijd wilde rijmen met mijn leven, dat ik mij onderweg herhaaldelijk geërgerd had aan die altijd samen optrekkende duivenparen, die elkaar als jaloerse echtgenoten geen moment uit het oog verloren, en mij had verheugd over die eenzame rode wouwen. Maar de eenzaamheid van de waterspreeuw leek nog authentieker, onaantastbaarder; een vogel, op eigen kracht thuis in alle elementen.

Het schemerde al toen ik terugwandelde naar de beek want het had opmerkelijk veel moeite gekost om een kamer te vinden. Ik was ten slotte in een Gasthof terechtgekomen waarvan de hotelhouder koppig Engels sprak hoewel ik Duits praatte. Wilde hij laten zien dat hij Engels kende? Best, ik zou laten zien dat ik mij in het Duits kon redden. Bij de beek snorde de waterspreeuw nog met dezelfde vastberadenheid van daarstraks boven het schuim maar toen ik aankwam verdween hij opeens onder de brug. Was daar een nestkastje aangebracht? Het leek me niet onwaarschijnlijk; alleen dat, wist ik, kon de waterspreeuw misschien nog redden in Europa.

Terwijl ik op de brug stond, hoorde ik het getoeter van een fanfareorkest. Plotseling begreep ik wat de hotelhouder had bedoeld met het woord 'Fest'. Dat was een Duits tussendoortje geweest in een Engelse zin, wellicht omdat hij het Engelse woord voor feest niet bij de hand had. Was het daarom zo moeilijk geweest een kamer te vinden? Teruglopend zag ik mij steeds meer omringd door feestgangers die vrolijk pratend het dorp in gingen. Waarom vierden ze hier een feest? Ik was er niet nieuwsgierig naar, wilde alleen maar wat eten en zocht naar een rustige gelegenheid. Maar alle restaurants en cafés waren bezet met luidruchtig tafelende feestgangers. Zelfs op de terrassen was, ondanks de avondkoelte, geen plaats meer vrij. Vermoeid en hongerig sjokte ik door wat de hoofdstraat van het dorp leek, te midden van vele voorbijgangers die elkaar telkens opgewonden groetten of die vanaf de terrassen gegroet werden. Eerst aarzelend maar allengs driester liep ik in diverse gelegenheden naar binnen en vroeg naar een plaats: 'Alles belegt.'

'Alles belegt, Entschuldigung.'

'Besetzt, wiedersehn.'

'Heute Abend alles belegt.'

'Kommen sie später.'

Niets anders bleek mogelijk dan wachten totdat de feestgangers zich tegoed hadden gedaan. Ik dwaalde door de zijstraten, bereikte langs een duister paadje plotseling het eigenlijke feestterrein waarop de fanfare dapper stond te blazen, ondanks het schallende gelach en het gegons van vele stemmen waarin hier, veel meer dan op de brug daarstraks, het geluid van al dat mat glinsterende koper verdronk. Nergens zag ik eenzaam wandelende mensen als ik. Iedereen was voorzien van één of meerdere metgezellen. Maar niemand stoorde zich aan mijn aanwezigheid, niemand keek ook naar me. Als ik op een gewone avond daar zou hebben gelopen, zou stellig één of andere voorbijganger mij opmerkzaam hebben opgenomen. Nu iedereen echter, mede dankzij alcohol – het was vooral op de rode wangen van mannen te zien en aan het kirrende gelach van vrouwen te horen – in feestroes was, werd ik eenvoudigweg over het hoofd gezien. Ik had daar evengoed niet kunnen lopen. Ik was doorzichtig als in een vaak gedroomde droom uit mijn jeugd. Dan liep ik op een plein vol mensen en was ik onzichtbaar omdat ik uit glas bestond. Die droom had ik altijd beangstigend gevonden, nu leek de vervulling ervan een geluksgevoel – dat op zichzelf weliswaar ook beangstigend was – te bewerkstelligen dat ver uitsteeg boven de aanleiding ervan. Ik liep daar maar en soms botsten dronken mensen tegen mij aan die dat niet eens schenen op te merken. Het was vrij koel, de lucht scheen de eerste tinteling van winterkou te bevatten en soms rilde ik maar het wandelen verwarmde mijn ziel. Ik kreeg ook hoe langer hoe meer honger, honger die gaandeweg overging in een luchtig, vrolijk gevoel: ik ben ik, ik zou nog meer ik zijn als ik deze kleren niet droeg, die horen strikt genomen niet bij mijn ik, schermen het een beetje af. Ik voelde mij volledig onkwetsbaar; zelfs mijn dwangmatige metgezel, mijn hersenschim, vermocht me geen angst meer aan te jagen want als ik zou sterven zou ik niet verdwijnen maar zou de wereld ophouden te bestaan. Het ik was onaantastbaar, het enig werkelijke – al het andere was slechts schijn, werd slechts in stand gehouden omdat ik het wilde, ik zou het op elk gewenst moment kunnen vernietigen. Daar stonden de gebouwen, daar liepen de mensen maar het was allemaal anders, volledig anders, het had geen deel aan mijn bestaan dat in zichzelf besloten was en door niet tot het

ik behorende kleren werd omgeven. Er was maar één tegenstelling: al het andere en ik.

Nadat ik ruim anderhalf uur tussen de mensen had gelopen, die niet één moment mijn aanwezigheid opmerkten, vond ik een leeg tafeltje op een terras waar ik stoutmoedig aan plaatsnam. Bediend werd ik vooralsnog niet; er liepen wel kelners over het terras maar ze schenen mij eenvoudigweg niet te zien. Ik deed ook niets om hun aandacht te trekken, ik voelde mij geheel opgesloten binnen mijn onzichtbaarheid. Zo lang ik leefde was ik nog nooit zo nadrukkelijk alleen geweest en dat zorgde voor die vreemde, ver van iedere gedachte aan depressiviteit verwijderde stemming waarin je evengoed zou kunnen huilen van geluk als lachen om je verdriet, evengoed jezelf diep gelukkig zou kunnen voelen als volstrekt wanhopig – die stemming waarin de uiterste mogelijkheden in je gemoed elkaar onverwacht raakten. Toen dan eindelijk de kelner kwam om mijn bestelling op te nemen, kon ik er niet toe komen hem aan te spreken en daarom wees ik op het menu een hoofdgerecht en een fles witte wijn aan en hij knikte alleen maar alsof hij in het complot zat, wist dat woorden te veel waren, dat mij aanspreken die breekbare, gelukzalig transparante helderheid in mijn gemoed zou hebben vertroebeld en ik was hem er dankbaar voor dat hij, toen hij het gevraagde bracht, dat eveneens zonder woorden voor mij neerzette. Ik dronk eerst van de wijn om de stemming te verdiepen en te profileren want alcohol is als het aangaan van het licht in een duistere kamer, het verandert niets aan het interieur, laat alleen maar zien hoe alles erbij staat. Vlak langs mij liepen steeds luidruchtiger feestgangers en terwijl ik door een gevuld glas naar hen probeerde te kijken, voelde ik mij zielsgelukkig want er was niemand die mij kende, niemand die mij zou aanspreken, niemand die van mij verwachtte dat ik zou deelnemen aan iets waartoe geen enkel dier zich ooit zou verwaardigen het te doen.

Wolken

Bij de beek snorde de volgende morgen in alle vroegte niet alleen de waterspreeuw boven het haastige schuim maar liep ook een schuchtere groenpootruiter tussen het al geel geworden riet op de oever. Hij zag me en snelde op zijn lange, bleekgroene poten naar de rietzoom. Toen ik onbeweeglijk wachtte, keerde hij al spoedig terug en hij stapte voorzichtig door de kleine, stilstaande plasjes die vroeger door een hogere stand van de beek moesten zijn achtergelaten. Met zijn snavel lepelde hij in het water. ‘Daar is toch niets te vinden,’ sprak ik hem zacht toe en het leek of hij mij verstond want opnieuw trok hij zich terug in het riet. Eenmaal nog keek ik naar de verbijsterende bedrijvigheid van de waterspreeuw, toen startte ik de auto en reed weg in de richting van een land waar ik nog nooit was geweest maar veel slechts over had gehoord.

‘Eén groot hotel.’

‘Inhalige, op geld beluste inwoners.’

‘Land van bankiers en kassa’s.’

‘Alle meren stampvol munitie in waterdichte kisten.’

‘Helemaal door toeristen verpest.’

Ik had dat soort uitspraken al zo vaak gehoord dat ze van onpersoonlijke stemmen afkomstig leken, stemmen die vrijwel dadelijk na het passeren van de grens tot zwijgen kwamen. Wat was er zo bijzonder aan dit land? Wat onderscheidde het van Duitsland? Ik kon het zo aanstonds nog niet ontdekken maar had het gevoel dat ik een kamer waarin stevig gerookt was had verlaten en plotseling in een grote hal stond. Vanwaar die krachtige ruimtelijke werking van dit landschap dat toch sterk geleek op het Zwarte Woud? De heuvels waren hoger en toch was dat het niet, toch duurde het nog ruim een uur voor ik wist wat er zo bijzonder was in dit land dat hogere heuvels en bredere dalen kende dan ik ooit had gezien. Het gevoel van ruimtelijkheid, van vrij kunnen ademen moest voornamelijk te danken zijn aan het ontbreken van morsige, kleine schuurtjes, van tot de afmetingen van grote zakdoeken verkavelde gronden – iets wat zo uitermate typerend

was voor het Hollandse en in mindere mate toch ook voor het Duitse landschap. Kijk in Nederlandse polders om je heen: je treft het slecht als je niet een op instorten staand schuurtje ziet, een rommelig erfje, een scheefgewaaid bosje, een windmolentje met verbogen wieken, een verzakt hek waar de planken voor een deel uit zijn. Van dit alles hier geen spoor; hier had men de strijd tegen de rommel, het verval, vooralsnog weten te winnen en naarmate ik dieper in het land doordrong vermeerderde mijn respect voor de bewoners ervan. Maar waar bleven nu die veel geroemde bergen? Tot aan Bern toe zag ik alleen maar zonnige dalen met wijngaarden tussen de heuvels die door een balletdanseres leken aangelegd. In Bern parkeerde ik, zoals mij door de congresleider in een brief was aanbevolen, mijn auto boven het station. Het was niet moeilijk om de parkeergarage daar te vinden, niet eenvoudig echter om, toen ik de auto had verlaten, de uitgang ervan te voet te ontdekken. Ik dwaalde tussen auto's en bereikte ten slotte, met anderen meelopend, twee liftdeuren. In de lift daalde ik eerst omlaag, kwam uit op de onderaardse krochten van het station waar ik al helemaal geen uitgang in vermocht te ontdekken, zodat ik met dezelfde lift, ingebed tussen een onverstaanbaar, zangerig Duits sprekend volkje, maar weer omhoog ging. De lift zette ons neer bij een trap die aan het einde een streep daglicht bloot gaf. Vreemd dat je in zo'n geval denkt dat je problemen opgelost zullen zijn als je maar eerst het daglicht bereikt hebt. Ik beklom de trap en kwam uit op een betegeld dakterras dat ongemerkt overging in een plantsoen waarachter lichtbruine gebouwen oprezen. Ik liep over het ruime dakterras tot naar de rand waar een brede balustrade was aangebracht die door velen als zitbank werd gebruikt. In de diepte lag de stad met veel kleine torens, veel groen, een glimp van de snelstromende Aare. Zou daar mijn hotel zijn? Hoe zou ik er moeten komen? Veel verderweg zag ik onbeweeglijke wolken oprijzen aan de horizon. Dáár moet het volledig windstil zijn, dacht ik verbaasd, want op het dakterras bewogen rokken en bomen in de wind. Er was iets vreemds met die wolken, de zon gloeide erop als vuur en naarmate ik langer keek, leek het of ze steeds onbeweeglijker werden, of ze daar altijd al geweest waren. Ik sloot mijn ogen even, probeerde naar iets anders te kijken, maar kon niet loskomen van die adembenemende starheid aan de horizon. Zulke wolken had ik, zelfs in

het rietland kort voor het uitbreken van een onweer, nooit gezien. Deze wolken waren te wit voor donderkoppen en bovendien vreemd puntig. Ik legde mijn beide handen op de balustrade, ik keek maar naar die wolken, naar de zon erop, naar de dreiging die uitging van die schitterende puntigheid en van die haast lugubere, volmaakte stilstand. Naast mij namen een jongen en een meisje plaats op de balustrade. Het meisje verschikte haar schoudertas en zei: 'Schön, das Gebirge.'

De wolken bewogen in opwellende tranen. Dat waren dus de bergen! Dat waren dus de bergen! Ik staaarde naar die opeens zoveel minder beangstigend lijkende spitsen, verbaasde me erover dat ik dat zelf niet had bedacht, dat het zelfs geen ogenblik bij me was opgekomen, maar ik had ze nog nooit eerder gezien, behalve dan op ansichtkaarten en dat leek in niets op de gekartelde, verheven dreiging aan de horizon. En vreemder nog dan het feit dat ik niet dadelijk zelf had beseft dat dat de bergen waren, was dat ik mijn ogen er niet meer vanaf kon houden en dat ik mij schaamde voor het kijken, zoals ik mij vroeger geschaamd had omdat ik mijn ogen niet van Martha kon afhouden. Een enkele keer lukte het mij wel even om naar die collectie torenspitsen onder mij te kijken maar dan dwongen de bergen weer alle aandacht af.

'Martin!'

Verschrikt keek ik om. De guitige, donkere ogen van Adrienne Ponchard, een Frans-Zwitserse celbiologe, waren op mij gevestigd. Ik had haar eerder ontmoet op congressen, in Londen voor de laatste maal.

'Adrienne! Hoe maak je het?'

'Goed, ben je allang hier?'

'Nee, ik sta hier net.'

We drukten elkaar de hand. Het korte, krullende zwarte haar danste rond haar scherpe profiel, de jongen op de balustrade keek naar haar en ik zag aan die zich even tot spleetjes vernauwende ogen dat hij onder de indruk was van de schoonheid van de vrouw die toch al zoveel ouder was dan het meisje met de schoudertas naast hem en zijn blik schonk me een gevoel van trots, maakte haar nog eens zo mooi.

'Had je de bergen al eens eerder gezien?' vroeg ze.

'Nee, nog nooit, ik dacht dat het wolken waren.'

‘Wat vind je ervan?’

‘Ik weet niet wat ik ervan moet vinden, het is zo... zo overweldigend.’

‘Als het zo’n weer blijft moeten we zeker een tochtje maken naar de bergen, het is heel bijzonder als het zo helder en onbewolkt is.’

Het werd steeds drukker bij de balustrade. Adrienne en ik stonden tussen tientallen uit de stad omhoog gerezen kijkers die allen de vergrijsing van de bergen aanschouwden. Ook nu zouden het wolken kunnen zijn, nu de zon was ondergegaan, regenwolken, en we stonden daar maar en zij keek met haar koolzwarte ogen naar de langzaam oplossende karteling in de verte.

‘Je kunt er nooit genoeg van krijgen,’ zei ze, ‘maar we moeten nu toch maar eens gaan.’

‘Hoe?’ vroeg ik, ‘ik heb al een paar maal geprobeerd om hieruit te komen.’

‘Ik weet de weg, ik ben al zo vaak in Bern geweest. Ga maar met mij mee. Waar logeer je?’

‘Ze hebben in hotel Mövenpick een kamer voor me gereserveerd.’

‘Dat is recht tegenover het station, jij treft het!’

Ze nam haar koffer op en één ogenblik was er iets van paniek in haar prachtige ogen en ik nam mijn koffer en tas met één greep in mijn linkerhand en zei: ‘Laat mij je koffer dragen.’

‘Maar jij hebt al een koffer en een tas.’

‘Die wegen niets, in de ene zit alleen maar m’n voordracht, in de andere alleen maar een scheerapparaat en een tandenborstel.’

Ik tilde haar koffer op met de zwierigheid van iemand die een wijnglas heft en zij staarde een ogenblik sprakeloos naar de moeiteloosheid waarmee ik de inderdaad nogal zware koffer over het dakterras droeg. Toen volgde ze me en even later liep ze naast me en er was iets in het ferme getik van haar hoge hakken op het steen dat me het gevoel gaf of ik champagne gedronken had, een gevoel van grote overmoed, van in stilte behaalde overwinningen welke in de lift nog groter leken want een grimmige man staarde bepaald jaloers naar Adrienne en mij. Wat was de onderaardse weg van lift naar uitgang lang! Ik droeg mijn lichte koffer en tas en haar zware koffer met een mij gaandeweg moeilijker vallend gemak. Maar elke vorsende, nijldige,

bewonderende blik van een van de vele mannen, altijd eerst op Adrienne, dan op mij, maakte het mij mogelijk de koffers schijnbaar moeiteloos een stukje verder tot aan de roltrap te dragen die ons niet alleen omhoog voerde maar mij bovendien de gelegenheid gaf haar koffer even neer te zetten.

‘Hier is Mövenpick,’ zei ze toen we boven waren.

‘Waar logeer jij?’

‘In een hotel bij de berenkuil, ik denk dat ik maar een taxi neem.’

‘Is dat ver van hier?’

‘Niet zo erg ver, maar ik kan het onmogelijk lopen met die koffer.’

‘Als ik je er straks nu eens heen breng en we eerst hier iets eten?’

Ik luisterde tamelijk verbaasd naar mijn eigen stem. Het was dezelfde stem die het zusje van Martha had uitgenodigd en die zodoende nu al minder moeite bleek te hebben met het uiten van dergelijke, onschuldige klinkende zinnen.

‘Ja, ben ik voor, ik heb honger gekregen van de reis, mag mijn koffer dan zolang op jouw kamer staan?’

Ik bracht de bagage naar de voor mij gereserveerde kamer, verbaasde mij er, terugkerend over de met rood tapijt belegde trappen en gangen, over dat ik zelfs aan het feit dat haar koffer op mijn kamer stond zoveel vreugde ontleende, verbaasde mij ook over mijzelf. Wat gebeurde er met mij? Waarom liep ik daarna zo opgetogen naast haar over straat, eerder luisterend naar het driftige getik van haar hakken dan naar haar stem, eerder verrukt over al die mannen die naar haar keken dan geërgerd over zoveel belangstelling. Maar de wandeling duurde slechts even, te kort. Ze wees naar binnen bij hotel Schweizerhof.

‘Zullen we hier eten? Ik heb hier eerder gegeten, het was heel goed.’

‘Best,’ zei ik, ‘ik ken hier niets, ik verlaat me geheel op jou.’

Toen we tegenover elkaar zaten, miste ik vooral het getik van haar hakken en daardoor lukte het aanvankelijk niet om de juiste toon voor het gesprek te vinden, maar een glas Pendant veranderde mijn stijfheid allengs in een al te gulle mededeelzaamheid en ik vertelde haar over de waterspreeuw en de groenpootruiter en zij zei: ‘Waarom ben je geen ornitholoog geworden? Je hebt schrikbarend veel belangstelling voor vogels.’

‘Ik zag meer mogelijkheden in en met celbiologie, met weefselkweek vooral, meer perspectief ook voor de toekomst. Weefsels kweken is eigenlijk kunstmatig kankergezwellen kweken. Misschien, dacht ik vroeger, kun je via weefselkweek iets bereiken op het gebied van kankerbestrijding.’

Ik meende oprecht wat ik zei, ik loog werkelijk niet en toch was er geen woord van waar.

‘Geloof je dan nu niet meer dat er een kans is dat je, via de omweg van weefselkweek, de oorzaak of oorzaken van kanker op het spoor kunt komen?’

‘O, dat wel, maar ik houd me er nu niet meer mee bezig omwille van kankerbestrijding.’

‘Waarom niet?’

‘Omdat onze congressen worden platgelopen door artsen die het verband tussen weefselkweek en kankerbestrijding óók zien. Laat hen gerust werken aan kankerbestrijding, mijn ideaal is het niet meer.’

‘Dat begrijp ik niet. Kun je idealen dan niet delen?’

‘Ik niet, nee, een ideaal is voor mij net zoiets als een mooie vrouw, je kunt haar alleen trouw zijn als zij geen allemansvriend is.’

‘O, o, jullie zijn toch echt gek.’

‘Wie jullie?’

‘Jullie mannen.’

‘Hoezo?’

‘Jullie hebben altijd van die jongensdromen, van die al in je jeugd opgedane idealen, ja, ontken het maar niet, ik heb het vaak genoeg gehoord, meestal diep in de nacht, avant ou après l’amour. Is het jouw ervaring ook dat mensen dan pas hun ziel voor je blootleggen? Of ben jij ook zo’n man die dan alleen maar kan praten, geen moment in staat is tot luisteren?’

Ik slikte mijn verwarring weg met een grote teug Pendant, prees me gelukkig dat er zoveel te eten en te drinken was om mijn verlegenheid mee te maskeren en voelde tegelijkertijd een bitter verdriet – allerlei mannen hadden naast haar gelegen en ze praatte daar luchtig over alsof het vanzelf sprak en veronderstelde zonder een spoor van twijfel dat ik ook naast meisjes gelegen zou hebben en dat ik dan niet in staat zou zijn tot luisteren, ik die nog nooit een vrouw had aangeraakt, en ik moest antwoorden maar

deed het niet, kon het niet en ze praatte trouwens gelukkig door: 'Ik geloof dat het toch heel typerend is voor jongens, die idealistische, en vooral ook ambitieuze dromen, want de keerzijde van een ideaal is altijd eerzucht, waar of niet?'

'Daar kon je wel eens gelijk in hebben.'

Zo, dat was tenminste een zin, hoe banaal ook, en nu dronk zij en rustte op mij de verplichting er iets minder banaals aan toe te voegen.

'Misschien ben ik niet meer zo idealistisch omdat ik al zoveel bereikt heb, of misschien ook omdat alles waar je op hoopt in je jeugd en waar je naar verlangt toch altijd, als het al in vervulling gaat, heel anders in vervulling gaat dan je denkt en je dan achterlaat met een gevoel van leegte en gemis.'

'Ik geloof nooit dat vrouwen dat zo na kunnen voelen.'

'Waarom ben jij dan celbioloog geworden?'

'Omdat mijn oudere broer chemie studeerde en mijn vader altijd zei: dat is niets voor meisjes. Ik wilde bewijzen dat ik óók chemie kon studeren, laten zien dat ik het óók ver kon brengen, het kon me niet schelen waarin en toen bleek dat ik heel precies en handig was, en best wel erg slim, kwam ik via de chemie in de biochemie terecht waarin je erg precies moet werken. En via de biochemie ten slotte bij de celbiologie. Maar een ideaal heb ik nooit gehad. Of je zou het feit dat ik koste wat het kost iets wilde doen wat evenwaardig was aan het werk van mannen een ideaal moeten noemen.'

'Heb je dat nu nog?'

'Ja, nog steeds, ik kan het eigenlijk niet goed hebben dat ik nu tegenover een man zit die het verder heeft gebracht dan ik.'

'Ik heb geluk gehad, anders niet.'

'Nee, niet alleen, vast en zeker ook rust om al je tijd aan je werk te besteden, maar ik was ook nog zo onverstandig om te trouwen, ik wilde ook nog kinderen hebben en dat is onverenigbaar met wetenschappelijk werk want daar moet je je voor honderd procent voor inzetten en dat kun je wel als je als man getrouwd bent en kinderen hebt, maar niet als vrouw.'

'In ieder geval was je dus ook eerzuchtig.'

'Ja, maar dat was een heel ander soort eerzucht dan de eerzucht van de jongens die ik kende. Zij waren eerzuchtig voor zichzelf, zij wilden laten

zien dat zij, ieder individueel, steengoed waren en bij de meesten mislukte dat, onder anderen bij mijn exman, en daarom wilde hij niet dat ik het ver zou brengen, maar ik was eerzuchtig omdat ik wilde laten zien dat een vrouw – het deed er niet toe welke vrouw – ook kon schitteren op het gebied van wetenschap, mijn eerzucht was de eerzucht van een sekse, niet van een individu. Maar zeg eens: jij bent niet getrouwd?’

‘Nee, nog nooit tijd voor gehad. Tenminste... de enige die in aanmerking kwam voor me nam een ander.’

Ze dronk elegant van haar wijn, ik keek aandachtig naar haar gebaren en ik verbaasde mij erover dat je gebaren en gelaatsuitdrukkingen kon beleven als een strijkkwartet van Haydn maar ik wist ook dat mijn ontvankelijkheid voor al die bekoorlijke gracieusheid slechts te danken was aan het weerzien van Martha. Zoals ik twee dagen eerder naar Martha had gekeken, zo keek ik nu naar Adrienne, niet omdat ze op Martha leek, maar omdat ze óók een vrouw was, behoorde tot de sekse van Martha, en dat ik mij daar nu van bewust werd, was te danken aan haar eigen woorden over de eerzucht van een sekse. Zo kon ik mij ook te weer stellen tegen mijn aandacht voor haar want die aandacht riep gevoelens en verlangens wakker die mij vreemd onrustig maakten en ik dacht opeens aan mijn cynische vriend, aan Jakob, en ik hoorde hem zeggen: ‘Je denkt dat er eerst gevoelens zijn en dat die tot uitdrukking komen in gedrag maar dat is niet waar, het gedrag is niet eens de expressie van het gevoel op het moment zelf, het gevoel is geen voorloper maar naloper. Probeer maar – speel maar dat je verliefd bent door gulzig naar een meisje te kijken en je wordt het! Handelingen kunnen niet huichelen.’

‘Zo, zo,’ zei ze, toen ze haar glas langzaam had gelegegd, ‘een ongelukkige liefde dus.’

En ik, die mij er al zo vaak over had verbaasd dat mensen bij onbekenden vaak veel gemakkelijker hun hart uitstorten dan bij naaste vrienden of familieleden, hoorde mijzelf zeggen (en ik wist dat ik het ook zei omdat ik haar oordeel wilde horen): ‘Ik heb een paar dagen geleden haar zusje ontmoet en ben, geloof ik, een beetje verliefd op haar geworden.’

‘Wat grappig! Straks trouw je nog met haar, net zoals Mozart en Dvořak trouwden met de zuster van hun aangebedenen.’

En daarmee kwam het gesprek opeens op muziek, waarbij bleek dat zij mateloos veel hield van die, voor mij tenminste, al te erotische muziek van Mozart, die muziek die vitaliteit en leven ademt tot in al haar uithoeken, die muziek die anders dan de over het leven mediterende muziek van Haydn, er geen afstand van neemt maar het onvoorwaardelijk aanvaardt, en dan vooral de erotiek aanvaardt als het meest wezenlijke onderdeel van het leven – iets wat ik niet volgen kon omdat het zover afstond van de gedachte dat de mens een cel moest zijn, een klompje dat zich in tweeën splitste. Maar het nam niet weg dat we elkaar toch heel goed konden vinden op het gebied van muziek zodat er, vrij onverwacht, sprake was van een eenzijdige toenadering die daarmee andere vormen van toenadering voorkwam of vrijdelde. Na de maaltijd wandelde ik naast haar, haar koffer dragend alsof het een veertje was, iets wat mij meer moeite kostte dan het dragen van de koffer zelf, en tweemaal verbaasde ze zich erover, zei ze: ‘Je moet wel ongelofelijk sterk zijn.’

Bij haar hotel wist ik niet wat ik doen moest. Ik plaatste haar koffer in de hal en zij noemde haar naam en kreeg haar kamernummer te horen. Moest ik nu weggaan? Nee, dat kon niet, ik moest in ieder geval nog afscheid nemen. Of zou ik nog voorstellen haar koffer naar haar kamer te dragen? Maar een hotelbediende snelde al toe en ik kon alleen nog maar ‘Dag, Adrienne’ zeggen en ze keek even naar me, juist voordat de liftdeur zich sloot en toen kon ik haar weg volgen aan het opflikkeren van de lichtjes naast de liftdeur. Ze ging langs de eerste, de tweede, de derde, de vierde verdieping. Bij de vijfde verdieping stond de lift stil. Nu ging ze naar buiten, liep ze achter de hotelbediende aan en toen wist ik niet meer wat ze deed, nog lopen of al stilstaan voor haar kamerdeur, en weer kwam die laatste, uitdrukingsloze blik van haar mij in gedachten, die blik voordat de liftdeur zich sloot. Het was of ze op dat moment alle belangstelling voor mij opeens had verloren. Ik stond daar maar, de hotelhouder keek naar me met gefronste wenkbrauwen en daarom ging ik. En weer hoorde ik die paar Franse woorden, te midden van al het Engels dat we gesproken hadden, *avant ou après l’amour*, en ik verbaasde me erover dat enkele eenvoudige woorden zoveel pijn konden doen. Het was alsof ik een splinter in mijn

vinger had opgedaan toen ze het had gezegd, een splinter die nu pas echt pijnlijk begon te steken en binnen niet al te lange tijd zou gaan zweren.

Tijd

Ik wandelde terug onder de Laubengänge. Bij avond was de sfeer van deze stad niet anders dan die van andere steden. Brandende straatlantaarns. Voorbijgangers als donkere schimmen. Vreemde schaduwen in nauwe steegjes. Toch ontbrak er iets. Pas in de Junkerngasse besepte ik, ook omdat ik zo zelden 's avonds in Nederlandse steden had gewandeld, wat het was. Er waren geen snackbars met opgeschoten jongens en meisjes. Waarom miste ik die jonge, langharige meisjes, die je in Nederland in elke snackbar kon zien en die misschien al even simpel verkregen en geconsumeerd konden worden als patates frites? Waarom vermoedde ik, als ik zulke meisjes zag, dat alles goed zou zijn gegaan met mij als ik ook een jaar of drie in zulke gelegenheden zou hebben rondgehangen? Nee, misschien was dat toch niet nodig geweest maar had ik wel met steeds weer andere meisjes op duistere of door de lentezon verlichte landweggetjes moeten wandelen. Ik zou dat nu nooit meer kunnen doen. Het was onherroepelijk en onontkoombaar voorbij, een voor altijd gemiste kans. Maar ik was er ook trots op dat ik het niet had gedaan en die trots werd bezegeld door een dwergachtige toren die bijna midden op straat voor mij oprees en onder zijn wijd overhangend, glooiend dak een wijzerplaat toonde welke eerder op een menselijk gezicht dan op een uurwerk leek. Ik herkende de toren omdat ik hem eens had gezien in een boek over Einstein. Hier had hij in de tram gezeten, zich van de toren afbewegend, en zich voorstellend – dat verbeeldde ik mij tenminste – dat de tram met de snelheid van het licht reed en je de reusachtige wijzerplaat toch kon blijven zien, de wijzerplaat waarop de wijzers stil zouden staan als je er met de snelheid van het licht van verwijderde. Dat was pas een ontdekking geweest, een ontdekking groter nog dan die van James Watt bij zijn moeder in de keuken – ontdekkingen altijd afkomstig van in zichzelf gekeerde, eenzame mensen (maar het was helaas niet omkeerbaar, als je was zoals ik garandeerde dat nog niet dat je zulke ontdekkingen deed), de enigen die de wereld vooruit hadden gebracht, die cholera en tyfus en pest hadden uitgebannen, de enigen die

vondsten hadden gedaan welke zich lieten omzetten in bruikbare vormen van beheersing van materie en leven.

Ik wandelde door de Kramgasse terug in de richting van de berenkuil, sloeg rechtsaf omdat ik een toren, die ik telkens weer zag, van dichtbij wilde bekijken. Ik liep een eindweegs door het Münstergässchen en was niet voorbereid op de plotselinge aanblik van een niet eens zo groot maar wel totaal verlaten plein waarop zelfs geen auto geparkeerd stond. Er groeiden geen bomen, geen planten, niets. Het was zo verschrikkelijk leeg, ook omdat die reusachtige toren daar als een grenssteen stond, een vinger Gods aan het eind van de leegte, dat ik mijn slapen voelde bonzen. Het leek of ik weer terug was op het plein van mijn jeugd, het plein dat ik voor het eerst had gezien toen mijn amandelen geknipt waren en veel later 's avonds zag als ik eenmaal in de week naar catechisatie ging. Hoewel ik toen al dertien jaar oud was geweest, had ik toch altijd in het donker doodstil staan kijken naar de op het plein spelende kinderen. Ze deden 'bute', zo noemden ze dat. Eén ging er met het hoofd tegen een blinde muur staan en sloot de ogen, legde zelfs beide handen op de ogen en telde: tien, twintig, dertig, veertig, vijftig, zestig, zeventig, tachtig, negentig, honderd, honderdtien, wie niet weg is, is gezien. Dan rende hij rond over het plein om de anderen die zich verstopt hadden op te zoeken en soms waren ze vlugger dan hij en bereikten ze eerder de plek waar hij tegen de muur had gestaan en die ze de butepaal noemden, dan moesten ze de butepaal aantikken en waren ze vrij en stonden daar rustig te wachten totdat ze allemaal gevonden waren. Soms verborg ik mij ook en dan vonden ze me en altijd zeiden ze: 'Jij doet niet mee,' en altijd weer hoorde ik hun stemmen in de avondlucht, ook later in de consistorie van de kerk waarin wij catechisatie hadden en de antwoorden opdreunden van de Heidelbergse Catechismus, altijd die schelle, maar door ramen gedempte stemmen op het plein, die een onweerstaanbaar en diep verlangen in me deden ontstaan om ook met die kinderen te spelen. Ik was al te oud, ik had mijn kans voorbij laten gaan, maar het verlangen bleef en de lokkende stemmen van de kinderen waren buiten en drongen binnen door de glas-in-loodramen in het lokaal en ik zat daar, tussen al die andere jongens (want de meisjes hadden vanzelfsprekend op een andere avond catechisatie) die wat verveeld voor zich uit keken en niet luisterden naar de

eentonige stem van de dominee en nog minder luisterden naar de stemmen van buiten, want dat lag achter hen, dat hadden ze allemaal gedaan, vroeger, spelletjes op een plein in de avondschemering, voetbal, tolleren, bute, en bij al die spelletjes hadden ze vrolijk geroepen, hadden hun stemmen telkens tweemaal weerklonken, omdat pleinen, als ze leeg waren, er echo's aan toevoegden.

Lang stond ik op het plein, schuin tegenover de toren en nog net niet tegen een muur aangedrukt en ik keek naar wat er niet gebeurde. Soms ging een enkele, gehaaste wandelaar voorbij. Het kostte mij moeite om het plein te verlaten maar ten slotte liep ik, via een nauwe steeg, naar een straat die Gerechtigkeitsgasse bleek te heten. Hadden ze de straat zo genoemd om de illusie in stand te houden dat er een plaats was waar gerechtigheid bestond? Ik liep naar de Nydeggbrücke en zag diep onder me het donkergroene water kolkend voorbijstromen tussen de hoog oprijzende oevers die rijk geboomte droegen en waartussen overal kleine lichtjes opgloeiden. De nachtwind blies langs mijn gloeiende gezicht, leek alleen daar hoog boven de Aare te waaien. Het geruis van het stromende water schiep een gevoel van tevreden vermoeidheid, schiep ook leven in een dode stad. Maar zo doods bleek Bern toch niet te zijn want toen ik terug wandelde door de Postgasse, langs het raadhuis, zag ik eenzame vrouwen onder de Lauben staan, die de voorbijkomende wandelaars niet aanspraken maar wel werden aangesproken vanuit auto's en soms instapten en in de richting van de Brunnen verdwenen.

Nadat ik op de Kornhausbrücke opnieuw de Aare-wind had gebruikt om mijn gezicht te koelen, ondertussen kijkend naar de auto's die zo merkwaardig langzaam over de schuine weggetjes tussen het groen langs de oevers omhoog rezen, overdacht ik plotseling hoe gemakkelijk en eenvoudig het zou zijn om hier de brugleuning te beklimmen en naar beneden te springen om je te laten meevoeren door het levende water. Maar mijn voorhoofd was nu koel genoeg; niettemin lokte de stroom. Hoe godzalig snel zou dat water je afvoeren – niemand zou ooit meer van je horen. Maar achter mij ratelde dreigend een tram, op de bestuurder na leeg, voorbij. Ik deed enkele passen terug en liep in de richting van de binnenstad.

In mijn hotelkamer klonken zoveel geluiden van buiten dat ik niet kon slapen. Ik stond op uit het bed, opende de gordijnen en keek in de Neuengasse. Midden in de straat stond een reusachtige, gele hijsarm welke zware voorwerpen tilde. Waarom deed men dat hier 's nachts? Om het verkeer overdag niet te storen? Maar hoefde men hier dan niet te slapen? Had men andere dingen te doen? Onder mijn raam drentelden twee vrouwen langzaam heen en weer. Aan de overkant van de straat liepen twee jonge, langharige meisjes. In de Genfergasse verscheen een donkere auto. Een oude man stapte uit. Hij wees naar de auto. Eén van de twee jonge meisjes – en ik kon nu pas zien hoe jong en mooi ze was – knikte. Een tweede man, in een zwart uniform, stapte uit en hield het portier open voor het meisje dat nog enkele woorden wisselde met haar partner.

Ik ging terug naar bed maar ik kon niet slapen. In de Neuengasse sloeg men met staal op staal. Ik liep weer naar het raam. Ook het andere meisje was nu weg maar de twee oude vrouwen drentelden nog altijd op het trottoir. Een man passeerde, praatte even met een van de vrouwen, kuste haar vluchtig en beiden gingen weg, evenwel in tegenovergestelde richting. Zou zij al die tijd hebben staan wachten op die enkele vluchtige kus? Waarom voelde ik mij nu zo prettig? Was het omwille van die oude man en zijn chauffeur in onopzichtig livrei? Ze hadden mij laten zien dat met geld alles mogelijk was. Onder mij wandelde nog altijd de enige overgebleven vrouw. Ik boog mij voorover uit het raam om haar beter te kunnen zien. Ze wankelde meer dan ze liep op haar hoge hakken. Ze keek op, zag mij, glimlachte naar me en mompelde iets wat ik niet verstaan kon. Beschaamd sloot ik het venster en ik ging liggen op het bed dat mij eerst ver na middernacht een sluimer met waakzame dromen van vogelvluchten boven rietland schonk.

Roltrappen

De volgende morgen werd ik al om zes uur gewekt door een onverwacht grote bedrijvigheid in de stegen rondom het hotel. De roltrappen van het station brachten onophoudelijk mensen omhoog die zich de stad in haastten alsof ze nog maar nauwelijks, waar dan ook, op tijd konden komen. Ik probeerde wat te werken aan mijn voordracht maar het geluid van zoveel voetstappen maakte dat onmogelijk. Ik ontbeet en verliet het hotel, wilde nogmaals op die bruggen staan voordat ik mijn voordracht zou houden. Maar al van ver zag ik zoveel gehaaste voorbijgangers over de bruggen lopen dat ik besloot liever af te dalen naar de oevers van de Aare. Ik bereikte de zonverlichte nevelsluiers boven het van dichterbij veel lichtgroener lijkende water spoedig en wandelde met een lichte, vredige tred in stroomopwaartse richting. Aan de overkant van het water rees een muur van groen op; ik hoorde een enkele roodborst en zo nu en dan een winterkoning. De Aarewind koelde opnieuw mijn voorhoofd dat zweette van slaapgebrek. Waarom had ik, zo lang ik nu al hier was, geen hinder meer ondervonden van mijn dwanggedachte? Waarom kon ik zo onbekommerd langs het snelstromende water lopen? Ook hier was de zomer nog allerminst voorbij. Het loof van de bomen leek hier zwaarder dan thuis, was zelfs nog niet vergeeld en maakte de indruk nooit te zullen vallen. Vreemd, die wens om dit nu voor altijd te willen vastleggen, te willen consolideren: stromend water, zwaar loof, groen oplichtende nevels in de morgenzon, niet alleen voor mijzelf, ook voor anderen. Vreemd ook dat dat verlangen naar vastleggen onmiskenbaar verband hield met de dood – ik wilde dat alles voor anderen bestendigen om te overleven in hun verbeelding. Niemand zou dit ooit zo kunnen beleven als ik het nu beleefde, omdat niemand een voorgeschiedenis had met pleinen, en dwanggedachten en een meisje dat Martha heette. Eenmaal zou het voorbij zijn, zou nooit iemand deze golvende, levende stroom tussen hoge oevers zo zien als ik hem nu zag, zowel omdat mijn geest zou uitdoven alsook omdat dit uur, deze minuut nooit meer zo zou terugkeren. En plotseling leek het alsof dat de logische uitkomst was van die hinderlijke

dwanggedachte; hij had niet aangekondigd dat ik zou sterven maar dat ik mij opeens zou realiseren wat het inhield: doodgaan. Misschien was dat zelfs erger dan het eigenlijke doodgaan. Daarachter volgde immers niets meer. Maar achter de gedachte: je zult onherroepelijk eenmaal sterven, volgde altijd een leven lang wachten op de dood.

Ik staarde zo geconcentreerd naar de groene golven dat ze opeens stilstonden terwijl wij, de oevers en ik, gevangen in optisch bedrog, met duizelingwekkende snelheid begonnen te bewegen en met diezelfde snelheid werden de beelden van lege pleinen, van langharige meisjes in snackbars, van jongens in leren jasjes op bromfietsen, van schrijlings achterop scooters zittende meisjes met wapperende hoofddoeken, tenietgedaan.

Ik wandelde terug, bestudeerde het kaartje van de binnenstad dat ik in het hotel had gekregen en constateerde dat de lichtbruine gebouwen in het plantsoen van gisteren te zamen de Universität heetten. Ik had nog tijd genoeg en liep daarom naar een groot warenhuis, dicht bij mijn hotel, om nog even iets te doen waarvoor ik mij eigenlijk schaamde maar dat ik heel moeilijk kon nalaten. Ik wandelde door het warenhuis naar de roltrappen en liet mij omhoog voeren, staarde ondertussen naar de zinloze bedrijvigheid van verkopers en winkelende vrouwen en had, naarmate ik hoger kwam en op elke verdieping even een paar passen moest doen en een halve draai moest maken, hoe langer hoe meer het gevoel dat ik niet alleen geen deel had aan deze binnenwereld van het warenhuis maar er, mede dankzij de beweging, met grote minachting op kon neerkijken, iets wat de vlucht van de roltrap omhoog accentueerde. Ik verhief mij boven deze mensen, verhief mij meer naarmate de roltrappen zelf minder gebruikt werden, steeg en steeg tot de hoogste verdieping en daalde vandaar met een lift omlaag en liet mij nogmaals – ik had nog tijd – omhoog voeren van verdieping naar verdieping.

Pas na de derde opgang wist ik mij los te maken van het eigenaardige genoegen van deze beweging en ik liep naar het station, vond in de onderaardse gangen de weg naar de liften, ging omhoog en was toch nog te vroeg in de gebouwen van de universiteit. Ik volgde de overal geplaatste bordjes met pijlen en opschriften en bereikte spoedig een collegezaal waarin

mij dadelijk een pijprokend meisje opviel dat mij toelachte, voorzover de pijp haar dat toeliet. ‘Grüsse,’ zei ze.

Ik mompelde iets, keek uit het raam naar de bergen die niet te zien waren omdat er nu echte wolken aan de horizon hingen. Voor in de zaal stond Adrienne, ze praatte met de organisator van het congres, professor Bitzius. Zodra hij me zag onderbrak hij het gesprek en snelde op mij toe, beide armen omhoog, en riep: ‘Grüsse, Martin.’

‘Grüsse, Ernst.’

In de zaal verstomden de gesprekken. Adrienne begroette mij, Bitzius ging bij het bord staan en reeds nu hing zijn stropdas buiten zijn grijze colbertje en zelfs van ver moesten zijn vrolijk oplichtende bruine ogen te zien zijn. Kort en luchtig sprak hij over het doel van het congres, daarna over mij. Het meisje met de pijp sloot behoedzaam de deur en ik wandelde naar de kathedr. Zodra ik erachter stond en al die eerbiedige gezichten voor mij zag, was het of ik groeide en ik wist dat het, ook omdat Ernst Bitzius luisterde, weer goed zou gaan, dat ze zouden lachen om mij, dat ze zich zouden verbazen. Een uur lang zou ik met een meeslepend en hartstochtelijk en toch nimmer onwetenschappelijk betoog kunnen bewijzen dat ik achter een kathedr geen mislukking was.

Feest

‘Nee,’ zeg ik, ‘ben ik niet met je eens. De mens is een onderdeel van de natuur, net als de wind. Als de storm zaden verspreidt zodat honderd kilometer verderop planten opkomen op plaatsen waar ze voordien niet groeiden, heet dat natuurlijk. Als de mens bomen rooit, heet het milieubederf. Onzin!’

‘Dan is alles wat de mens doet natuurlijk, ook het uitroeien van dieren, het verwoesten van bosgebieden, het vervuilen van water. Vind je dat echt?’ vraagt ze.

‘Ja,’ zeg ik, ‘dat vind ik. Juist omdat de mens, zijn eigen natuur volgend, alles te gronde richt, zal hij zichzelf te gronde richten en zich daarmee veroordelen tot een mislukt experiment van de evolutie.’

‘Zo zou je niet praten als je kinderen had. Zodra je kinderen hebt, wil je dat er een zonniger, beter toekomst voor ze is dan voor jezelf.’

‘Daarom is het ook beter geen kinderen te hebben. Bovendien... je wordt zo kwetsbaar als je kinderen hebt, lijkt me.’

‘Wat bedoel je met kwetsbaar?’

‘Wel, als iemand van wie je houdt sterft, ben je er kapot van. Ik stel me voor dat dat bij kinderen nog erger is dan bij bijvoorbeeld het sterven van je moeder. En hoe meer mensen er zijn waarvan je houdt, hoe groter de kans dat een van hen zal sterven.’

‘Kinderen gaan anders niet zo gauw dood. Bij kinderen ben je er niet bang voor dat ze zullen doodgaan maar dat ze iets zal overkomen. Jarenlang heb ik voor het slapen gaan in die toestand tussen waken en dromen gezien hoe mijn kinderen een ongeluk kregen en hun leven lang verminkt zouden zijn. Dat keerde bijna elke dag terug. Je leefde permanent met die onderhuidse angst die zich voor het slapen gaan naar buiten vocht. Nu ze wat ouder zijn, heb ik er minder last van. Maar ik zou mijn kinderen toch nooit willen missen, nooit. Je verkloekt als moeder, dat is gevaarlijk, je houdt op met leven, je belangstelling voor andere dingen taant. Und doch! Kinder! Das Einzige!’

De rode wijn van het afscheidsfeest, een Walliser Dôle, maakt haar nog spraakzamer dan anders. Ze schudt heftig haar hoofd met het zwarte krulhaar.

‘Jammer alleen dat ik ook nog getrouwd was. Kinderen hebben is het mooiste wat er is maar het moest helemaal zonder man kunnen. En het kan ook best zonder, ik zou het nu anders doen, als ik het moest overdoen. En elk kind van een andere man om het genetische risico te spreiden.’

Ze zweeg even, dronk twee bedachtzame teugen, vervolgde met: ‘Het was een etter. Een hel om met hem samen te leven. Maar moeilijk om het jezelf toe te geven dat het een hel is. We hebben elkaar geslagen, ik heb hem gekrabbd, de haren uitgetrokken. Jij hebt te veel temperament, zei hij. We hebben gevochten! Wat vind je daarvan?’

Waarom vertelt ze me dit? Waarom heeft ze mij na elke congresdag, tijdens het gezamenlijk gebruikte avondeten, over haar mislukte huwelijk verteld? Waarom? Omdat ik, dankzij stil leedvermaak, zo aandachtig naar haar had weten te luisteren? De mij al zo vertrouwd geworden studente met de pijp reikt me een nieuw glas Dôle aan en als altijd kan ik de verleiding niet weerstaan even door het gevulde glas naar de wereld te kijken. In dit geval is Adrienne de wereld, Adrienne met wie ik elke avond heb gegeten en die, ondanks het feit dat ze ruim tien jaar ouder is, met haar aanwezigheid heeft voorkomen dat ik het gevoel van heimwee kan bestuderen.

‘Met elkaar vechten is best goed,’ zeg ik, ‘maar niet te erg en wel vaak. Kleine schermutselingen met woorden of handen, net als die vogelsoorten die strikt monogaam leven.’

‘Ach, du bist so weise! Maar heb jij wel ooit gevochten met een vrouw? Veel mensen hebben met jou gepraat zoals ik nu met je praat, denk ik, jij bent zo’n geduldig klankbord. Met een paar woorden weet jij alles terug te brengen tot normale verhoudingen. Maar misschien, ach, ik heb wat veel gedronken, ik zeg maar wat, misschien zou je toch eens met een vrouw moeten vechten.’

Ze glimlacht met een naar binnen krullende onderlip en haar ogen gaan half schuil achter zwarte wimpers. Ik kijk haar in de ogen en sla mijn ogen dadelijk neer en zij neemt een sigaret, speelt met haar vingers en de sigaret,

spreidt haar vingers als een glimlach. Alles glinstert en fonkelt bij haar en de rode wijn werpt een schaduw op haar handen totdat zij het glas neerzet om met een al te nonchalant gebaar haar sigaret aan te steken en op dat moment durf ik weer op te kijken en haar in de ogen te zien en nog altijd is die glimlach er waar haar boventanden aan te pas komen omdat ze de naar binnen gekrulde onderlip vasthouden en ik voel dat ik rood word in het gezicht, en om die vriendelijke spot uit haar ogen te verjagen, leg ik mijn hand op haar hand en druk heel even tegen haar beringde vingers.

‘Zo, daar ben ik,’ zegt Ernst Bitzius met luide stem. Hij staat naast me en doet net of hij niet ziet dat ik haastig mijn hand terugtrek.

‘Ik zou jullie graag uitnodigen voor een tocht naar de bergen op zondag. Is dat mogelijk? Jullie gaan toch nog niet dadelijk terug? En morgen, zaterdag, zou ik jullie graag mijn instituut willen laten zien. Van zaterdag op zondag en van zondag op maandag kunnen jullie bij mij overnachten. Wel?’

‘Ik zou dat erg leuk vinden,’ zegt Adrienne.

‘En jij, Martin?’

‘Ja,’ zeg ik aarzelend, ‘ik...’

‘Also, verabredet! Jawohl, dat is prachtig. We kunnen morgen dan met elkaar praten over jouw werk, Martin, en over jouw meesterlijke lezing. We kunnen nog zoveel van hem leren, nietwaar, Frau Ponchard?’

‘Ja, stellig, ik zou wel enige tijd op zijn laboratorium willen werken.’

‘Zo,’ zegt Bitzius en er komen kleine rimpels boven zijn ogen, ‘een goed idee, maar... Ik zou dat ook graag doen, kan hier helaas niet weg.’

Hij kijkt beurtelings naar Adrienne en mij, herstelt zich snel.

‘Zou het kunnen?’ vraagt hij wat spottend aan me.

‘Wat?’

‘Zou Frau Ponchard bij jou kunnen komen werken?’ Hij legt de nadruk op het woord werken.

‘Waarom niet,’ zeg ik schijnbaar achteloos.

Zou ze werkelijk uitgenodigd willen worden? Ze heeft er al herhaaldelijk op gezinspeeld tijdens de maaltijden in Schweizerhof.

Inmiddels hebben studenten een ruimte vrijgemaakt in de zaal en kruipen langharige jongens in hun gitaren. Een ogenblik later davert zenuwslopende muziek door de zaal.

‘Mag ik u uitnodigen?’ vraagt Bitzius aan Adrienne.

‘Graag,’ zegt ze.

Hij neemt haar dadelijk bij de hand. Zelden zag ik een voortvarender iemand dan Bitzius. Hij is een man om je volkomen bij op je gemak te voelen, om alles voor te doen, deels omwille van zijn besliste optreden, deels omdat hij je aankijkt met zijn donkerbruine ogen waarin telkens kleine, lichtbruine vlekjes opvlammen. Met Adrienne glijdt hij rustig over de dansvloer maar ondanks hun gratie vind ik hun geschuifel stupide en als altijd moet ik weer denken: dat is nu pas echt zondig en ik weet niet waarom juist dat zo onaangetast is overgebleven van mijn calvinistische verleden. Ik word melancholiek van het dansen, nee erger, triest, somber, ongelukkig. Ik staar naar de mooie Zwitserse meisjes, naar het meisje met de pijp met wie ik geen woord heb gewisseld tijdens dit congres en toch een verstandhouding had van plezierig contact met de ogen. Ook zij danst en glimlacht even naar me als wilde ze het verraad van het dansen goedmaken. Allen dansen, ook de Duitse jongens, celbiologen, juist afgestudeerd en bezeten van verlangen om het ver te brengen in hun vak, niet in de eerste plaats omdat ze zoveel van hun vak houden, maar omdat ze eerzuchtig zijn. Ze hebben me omringd in de koffie- en theepauzes van het congres, ze hebben me stelselmatig uitgevraagd. Een enkeling heeft schuchter het verzoek geuit: mag ik een tijdje bij u komen werken. Ze zijn niet eens zoveel jonger dan ik maar ze behandelen mij als een oude geleerde. Zie ze nu dansen. Als dat leven is, waarom besta ik dan in godsnaam? Ik hoef er toch ook niet naar te kijken, ik kan toch weggaan? Ik sta op, wandel dwars door de dansenden naar de uitgang maar voordat ik er ben staan Adrienne en Ernst al naast me.

‘Ga je nu al weg?’

‘Ja,’ zeg ik, ‘ik heb hoofdpijn.’

‘Schade Martin,’ zegt Adrienne.

‘Morgen om tien uur in mijn instituut, ja?’ vraagt Bitzius.

‘Ik zal er zijn,’ zeg ik.

Als ik wegwandel in de nacht staan ze samen in de deuropening. Zwijgend en dicht bij elkaar. Ze is lang van gestalte, toch niet langer dan hij. Een mooi paar vormen ze, denk ik ontroerd. Op dat moment weet ik

dat dat opgetogen, vrolijke, ver van elke gedachte aan Martha verwijderde gevoel, dat mij de gehele week heeft beheerst als ik Adrienne zag, verliefdheid wordt genoemd. Ik denk aan haar als ik in de milde nachtlucht wandel. Zou ze inderdaad bij mij willen komen werken? Of heeft ze Bitzius jaloers gemaakt met haar opmerking? Ik weet het niet. De straten zijn vochtig maar het regent niet. Toch zijn er opmerkelijk weinig voorbijgangers. Ik loop door de stad tot aan de Lorrainebrücke maar ik ga er niet overheen. Langs de Aare wandel ik naar de Kornhausbrücke omdat die brug me zo lief is geworden gedurende de congresdagen. Elke morgen heb ik over de Langmauerweg onder deze brug door gewandeld. Nu ben ik weer hoog boven die weg verheven, kan hem niet eens zien in de diepte. Bij de brug is een helder verlicht paviljoen waar ik zo naar binnen kan kijken. Mannen in smoking en vrouwen in prachtige gewaden dansen rond in de grote ruimte. Terwijl ik tussen manshoge struiken langs het paviljoen wandel komen een man en een vrouw naar buiten. De vrouw draagt een lange, rode jurk. Ze lacht hard en kirrend. Haar gezicht is vlekkerig rood en er zijn grauwe schaduwen van make-up onder en boven haar ogen. Nogmaals lacht de vrouw haar schelle, doordringende roofvogelkreet. God, waarom hebt U zulke mensen geschapen, waarom vernietigt U deze mensen niet, deze lachers die de wereld kapot maken, die alles wat misschien nog mooi en goed is besmeuren met hun ontzettende, hun verschrikkelijke gelach. U hebt indertijd die hele smeerboel toch ook onder water gezet. Doe het dan nog eens maar laat nu geen Noach overblijven met z'n acht zijnen, vernietig ze allemaal. Het lachen achtervolgt me op de brug en opnieuw is er, als ik naar beneden kijk en bijna duizelig word van de zo diep onder mij voortstromende Aare die geruststellende, troostrijke gedachte: met één sprong kan ik er een einde aan maken. Maar vooral het lachen weerhoudt me want als ik er een einde aan maak kan ik dat niet meer haten, en ik wil verder leven, al was het alleen maar om mensen die zo lachen te kunnen haten. O, die verschrikkelijke dronkemanslach van een vrouw. Ik sluit mijn ogen en bal mijn vuisten, open ze weer, omklem de brugleuning en probeer het koude ijzer te verbuigen. Ik verbeeld me dat het ijzer de arm is van die lachende vrouw maar onder mij stroomt het water voort en het

geruis ervan verdringt de herinnering aan het lachen; mijn greep verslapt en ik kan verder wandelen.

In de binnenstad is het plotseling druk. Onder alle bogen van de Laubengänge staan vrouwen. Langs de bogen drentelen rustige mannen. Elke vrouw heeft haar eigen boog, elke boog zijn eigen vrouw. Onder de vijfde boog die ik passeer ontwaar ik een jonge vrouw in een lichte, met horizontale zwarte strepen afgezette bontjas. Ik kan niet nalaten in haar zwaar geschminkte gezicht te kijken en nog minder voorkomen dat er een soort snik opwelt. Het is Martha! Nee, ze kan het niet zijn, natuurlijk is ze het niet, maar de gelijkenis is zo groot, zo treffend dat ik mij moet vasthouden aan de pilaar van de volgende boog om even op adem te komen. Ik leun tegen het koude steen en het lijkt of iemand anders nu mijn borst omknelt zoals ik zo-even de brugleuning omknelde. De vrouw onder de volgende boog loopt op mij toe maar ik kijk haar niet echt aan en ze schudt even het hoofd en wandelt terug naar het midden van de boog. Ik steek de straat over, loop honderd meter terug, over het trottoir achter de bogen en ik blijf even stilstaan op de hoek. Ze staat er nog altijd en zelfs haar figuur is het postuur van Martha. Langzaam loop ik op haar toe, ze wendt zich schuin om, heel even, juist lang genoeg om mij haar profiel te tonen en de adembenemende gelijkenis, tot zelfs het donkere halflange haar toe. Maar goddank is de zware, hese stem die 'Nein' zegt anders, zoals ook de logge manier waarop ze haar hoofd schudt, anders is. Dan is er verbazing omdat ze me afwijst en ik stamel nog: 'Wieviel, Fräulein?' maar ze doet enkele passen achterwaarts tot ze in de duistere schaduw van de pilaar staat en ze sist: 'Nein.'

Ik wandel verder, één boog verder. Een lompe, oude vrouw heeft het gesprek gehoord. Ze kijkt naar me, ze tracht te glimlachen met haar tandeloze mond. 'Hundert Franken pro Nacht,' zegt ze zacht en zangerig.

Ik neurie heel beheerst de melodie van haar woorden als ik de hoek omga naar de Bärenplatz en snel voortloop tot aan de regeringsgebouwen. Via een stenen trap en een met grote tegels belegd trottoir bereik ik een balustrade waarachter de oever van de Aare begint. Het water van de Aare jaagt hier onstuimiger naar de bocht toe dan voorbij de meander van deze verbazingwekkende rivier en het groen geurt hier zwaarder dan overal

elders, hoe laat het ook al is in het jaar. Waarom heeft ze zo beslist Nein gezegd? Is het omdat ze slechts met een auto of taxi benaderd wil worden, zoals haar collega's op voorgaande avonden? Ik heb het bedrijf aandachtig bekeken, gezien dat de oude vrouwen elke man aanspreken maar dat de jonge vrouwen selecteren. Ik wil teruggaan om het haar opnieuw te vragen. Maar het heeft geen zin, ik moet een taxi nemen en langs haar rijden. Zal ze dan meekomen? En waarheen dan te gaan? Naar het hotel? Het lijkt me uitgesloten. Misschien weet zij een andere kamer, heeft zij een eigen ruimte. Hundert Franken pro Nacht, de melodie van de zondige liefde, maar zij zal wel meer rekenen. Ach, zondig is dit niet, dit is geoorloofd, ze lijkt sprekend op Martha. Nee, ik kan niet met haar naar een kamer gaan, ik wil met haar roeien in zonnige rietlanden. Ik wil haar vragen mee te gaan naar Holland. Wat een onzinnige gedachte!

Ik keer terug. Over het trottoir loop ik langs een brede weg, maar niet in de richting van de bogen want ik durf niet, nog niet. Ik loop langs een park voor de regeringsgebouwen, een park met een cirkelrond plantsoen dat omgeven wordt door een brede grindweg. Ook op de grindweg drentelen vrouwen. Auto's rijden langzaam over het grind, staan soms stil. De autoraampjes dalen geluidloos omlaag, de vrouwen lopen achteloos langs de auto's, mompelen onverstaanbare klanken en soms wordt er een portier geopend en rijden ze snel weg met het geluid van knarsend grind weergalmend tot ver in de omtrek. Verderop is een tweede park. Hier zijn geen vrouwen aanwezig, slechts een groot beeldhouwwerk in een vijver met helder water, een godin met volgelingen. Hundert Franken pro Nacht en in die melodie als contrapunt, zo helder en duidelijk als nooit tevoren: je hebt nu nog maar zes dagen te leven of misschien wel minder dagen want volgende week donderdag zul je zeker dood zijn, ja, je zult hier sterven, hier in Zwitserland, denk maar niet dat je het zult kunnen ontlopen, Hundert Franken pro Nacht. Ik luister naar beide melodieën. Waarom zou ik toch zo graag willen blijven leven? Ik weet er nauwelijks redenen voor te bedenken, niet veel meer dan de geuren van lenteavonden, de windstilte van herfstmorgens, het roepen van merels in het voorjaar, het zomerzonlicht in het rietland, wulpen, de muziek van Schubert.

Ik keer terug. Via een smalle steeg bereik ik de winkelstraat met de bogen. Al van ver zie ik dat zij nog altijd precies onder de lamp staat die in haar boog is opgehangen. Nu is er een begin van medelijden omdat ze daar staat en niets verdient maar dat medelijden is niets anders dan een wapen tegen de ontroering en het krankzinnige verlangen om met haar de nacht door te brengen. Bovendien is het medelijden een onjuist wapen want het maakt me nog ontvankelijker voor die opnieuw zo aangrijpende gelijkenis en het verlangen dat daaruit voortvloeit. Ik wandel door de goot langs de stoeprand. Ze wijkt achteruit als ik passeer. Ik wil haar gezicht zien, de gelijkenis precies bestuderen. Maar ik zeg niets. Ze schudt haar hoofd, ze kijkt naar me, haar lippen waakzaam op elkaar geklemd. Onrustig beweegt ze de zwarte tas die over haar schouder hangt. Ik wandel snel verder, steek de weg schuin over zonder aandacht voor het verkeer en te midden van luid toeterende auto's denk ik: laten ze me in godsnaam overrijden. Aan de overkant van de straat sta ik stil en kijk ik naar de boog waaronder zij staat met haar gestreepte bontjas. Ik wieg langzaam heen en weer op mijn voeten, kan me niet losmaken van haar aanwezigheid, wil toch verder gaan. Als een tram voorbij gaat en even het uitzicht op haar wegneemt, loop ik snel verder, mij dwingend niet om te kijken en bij het eerste steegje dat ik bereik sla ik af. In het steegje staan veel bromfietsen en aan de andere zijde ervan komt een meisje aangewandeld. Ze wringt zich tussen de bromfietsen door, ze ontsluit een kabelslot en staat stil en aandachtig voor zich uit te kijken, langzaam haar hoofd draaiend totdat mijn ogen haar ogen ontmoeten en ik weet opeens dat ik alleen maar iets hoeft te zeggen om met haar te kunnen gaan wandelen langs de Aare en dat lucht me heel even op, vermindert de doffe pijn in mijn borst. Eén ogenblik ben ik los van de dwang om bij de bogen te willen lopen, de vrouw met de bontjas te willen aanspreken.

Een jonge man nadert door de steeg. Dicht bij de plaats waar ik tegen een huis leun blijft hij stilstaan. Het is donker in de steeg, er brandt één lantaarn, er is licht van de afnemende maan. Geen enkel venster is verlicht.

‘Grüsse,’ zegt de jongen.

‘Grüsse,’ zegt het meisje.

Langzaam loop ik naar het uiteinde van de steeg. Als ik de brede straat bereik die verderop overgaat in een parkeerplaats hoor ik achter mij de op elkaar afgestemde voetstappen van de jongen en het meisje. Ze passeren mij, gaan naar de parkeerplaats. Autodeuren gaan open en klappen dicht. Als ze weggijden voel ik opnieuw de angst opkomen voor de vrouw onder de boog, die ik van hieruit niet zien kan. Ik wandel in de richting van de regeringsgebouwen.

Uren later wandel ik nog altijd buiten, willoos, doelloos. Ik heb een ongeteld aantal malen dezelfde cirkel beschreven: langs de regeringsgebouwen, via de beide parken en terug door een steeg naar de straat met de bogen en over de brede weg weer naar de regeringsgebouwen. Ik kan niet meer nadenken. Mijn hart bonst onregelmatig en onstuimig. Mijn ademhaling is oppervlakkig. Er zijn een paar zinnen in mijn hoofd, Du bist so weise, Martin, Hundert Franken pro Nacht, nog zes dagen. Na elke cirkel staat ze daar nog onder haar boog en ik zal blijven voortwandelen zolang ze daar staat en ik zal haar niet vragen om mee te gaan, maar desondanks schudt ze elke keer als ik voorbij ga haar hoofd en ik weet dat het beter is zo. De meeste andere vrouwen zijn verdwenen. Sommige zijn in donkere auto's vertrokken, sommige zonder man weggegaan. Ze heeft een paar maal onderhandeld met een automobilist maar zonder tot overeenstemming te komen. Ze is tenminste gebleven. Ik begrijp niet dat ze zo lang kan stilstaan. Soms doet ze een paar passen tussen de pilaren van haar boog. Bij elke volgende cirkel ben ik blij als ik haar zie staan en toch hoop ik vurig dat ze zal weggaan. Ik wil terug naar het hotel maar ik kan niet. Ik ben opgesloten in deze cirkel die een onschuldig deel kent langs de regeringsgebouwen waar ik opgelucht kan nadenken over het doodgaan maar ik moet vandaar verder sloffen tot het park met het beeld van de godin en dan terug, via de smalle steeg, tot naar de plaats waar zij staat.

Ik lig in bed en kan niet slapen. Zal ik nog ooit kunnen slapen? Zojuist heb ik voor de laatste maal mijn cirkel beschreven. Toen ik de straat met de bogen bereikte na het smalle steegje zag ik van ver dat een zwarte auto bij haar stopte. Ik holde over de straatweg. Niemand scheen daar verbaasd over te zijn. Er waren ook zo weinig mensen! Ik was net op tijd om haar te zien

instappen. Ik stond aan de overkant van de straat onder een boog. Het rennen was te veel voor me geweest. Ik voelde hoe ik in elkaar zakte, wilde mij nog vastgrijpen aan een pilaar, raakte echter met mijn hoofd het koude, vochtige plaveisel. Eén ogenblik moet ik bewusteloos geweest zijn maar het kan nooit lang geduurd hebben. Toen ik bijkwam stonden twee vrouwen naar mij te kijken. Het was bitter koud en ik zag de sterren. De twee vrouwen hielpen mij op mijn voeten, ze waren oud en lelijk, ze hadden hier al zo lang gestaan, misschien al wel vanaf het begin van de avond. Ik rilde en dacht aan Jakob, hoorde hem zeggen: de enige vrouwen die echt aardig zijn, zijn hoeren, vandaar dat Christus heeft gezegd dat zij zullen voorgaan in het Koninkrijk der Hemelen. Achter mij waren stemmen en schaduwen en ik keek dankbaar naar beide vrouwen. Ik staarde naar de lelijkste vrouw. Ze had rafelig zwart haar, was klein en dik, droeg verbazend hoge hakken. Ze begreep mijn staren verkeerd. Ze wenkte naar de andere vrouw. Er klonken korte, sissende scheldwoorden onder de bogen. De andere vrouw liep weg in de duisternis.

‘Wohin?’ vroeg de oude vrouw.

Ik wandelde in de richting van mijn hotel, de vrouw volgde me. Ik hoorde het nu zo weinig geruststellende getik van haar hoge hakken. Zwijgend gingen we voort. Bij een donker winkelportiek bleef ik stilstaan.

‘Weet u,’ vroeg ik, ‘hoe die vrouw in die bontjas heette, die aan de overkant stond?’

‘Hertha Frank, meinen Sie?’

‘Ik weet het niet. Met die zwarte strepen over haar jas.’

‘Ja, Hertha Frank.’

‘Hundert Franken pro Nacht?’ vroeg ik.

‘Ja, bitte.’

Ik nam een biljet van honderd frank uit de binnenzak van mijn jasje, overhandigde het de vrouw. Ze keek verbaasd naar het geld, haar witte gezicht was een grauwe vlek in de duisternis.

‘Neem het,’ zei ik, ‘en dank u wel.’

‘Und nicht...?’

‘Nein,’ zei ik.

‘Warum nicht?’

‘Ich bin so müde,’ zei ik en terwijl ik het zei voelde ik plotseling tranen over mijn wangen lopen.

‘Ach,’ zei ze, ‘danke.’

Ze nam het biljet aan, ik wendde mij af. Ik probeerde de tranen weg te vegen, het huilen weg te slikken, had toch niet de moed nog te blijven lopen totdat ik niet meer zou huilen maar wandelde snel terug naar het hotel. De deur was gesloten, ik belde kort. Nadat ik even had gewacht huppelde een kleine, oude man door de gang.

‘Ik ben zo laat,’ zei ik timide.

‘We zijn altijd open, dag en nacht,’ zei de oude man trots.

Ik keek naar de verlichte wijzers van de klok in de hal. Het was tien minuten voor halfvier.

Avondval

Als ik mij opricht in bed en mijn hand door het geopende venster steek, kan ik kleine, donkere druiven plukken uit de ranken die langs de muren van het huis groeien. Ik weet niet of Ernst het goed vindt dat ik, bij wijze van ontbijt, zijn wijnstokken plunder maar de druiven zijn werkelijk heerlijk. Als ik weer een klein trosje binnenhaal, slaat een torenklok zeven maal en dadelijk daarna, met een andere bel, nogmaals zeven maal. Elders begint een andere klok te luiden en alsof dat nog niet genoeg is gaan ook bellende koeien voorbij. Maar wat een druiven! Ik duw het raam wijder open. Buiten is de dichte mist tot op tien pas afstand van het huis genaderd. Misschien zal de tocht naar de bergen niet doorgaan. De schelmse, pijprokende studente van Bitzius heeft mij gisteren rondgeleid en mij verteld over de tirannie van haar hoogleraar die zij min of meer verzorgt en waarvoor zij zelfs de was doet.

‘Hij werkt hier, hij eet hier, hij slaapt hier,’ zei het meisje, ‘alleen in de weekends gaat hij naar zijn huis in Münchenbuchsee.’

‘Maar hij is toch getrouwd?’

‘Hij is gescheiden,’ mompelde ze.

Verderop stonden Bitzius en Adrienne met elkaar te praten en beiden staarden we jaloers naar het tweetal. Zou hij meer dan gewone belangstelling hebben voor Adrienne? Op de derde dag van het congres had hij achteloos aan mij gevraagd: ‘Martin, heb jij je ontfermd over Frau Ponchard?’

‘Ze heeft zich over mij ontfermd,’ zei ik, ‘we kennen elkaar nog van vorige congressen, zij is alleen hier, ik ben alleen hier, dus waarom niet?’

‘Maar natuurlijk.’

De nevel sluipt dichterbij, verhult de diefstal van druiven. Maar Bitzius slaapt misschien nog. We vertrekken um halb. Dat is een vondst van Bitzius. Omdat Ernst en Adrienne gisteren niet tot overeenstemming konden komen over het tijdstip van vertrek en al evenmin over de plaats van bestemming heeft Ernst, nadat de mogelijkheden halfacht, halfnegen en

halftien waren besproken, zeer beslist uitgeroepen: ‘We vertrekken um halb, dat kan alles inhouden, halfacht, halfnegen, halftien. Einverstanden?’

‘Ja,’ zeiden Adrienne en ik.

Tijdens het ontbijt ontstaat er opnieuw een kleine ruzie tussen Ernst en Adrienne.

‘Ik wil graag veel klimmen,’ zegt Adrienne.

‘Schön, aber der Martin is nog nooit in de bergen geweest. Welke schoenmaat heb je, Martin?’

‘Maat vierenveertig.’

‘Goed, treft. Dan kun je mijn bergschoenen lenen, ik heb twee paar, ik heb maat vijfenveertig, doe een paar extra sokken aan, maar help ons eerst uit de moeilijkheden. Er zijn drie alternatieven. Ten eerste: het maxiprogram. We gaan naar de bergen ten noorden van de Brienersee en klimmen dan op de Augsmatterhorn. Daar leeft een kolonie steenbokken; misschien zien we ze. Ten tweede: het midiprogram; we gaan met de tandradbaan naar Schynige Platte, wandelen daar rond op tweeduizend meter, zeer mooi. Ten derde: het miniprogram, we gaan nog wat zuidelijker naar het Lötschental – prachtige flora, groots dal. Frau Ponchard voelt voor het maxiprogram, ik ben voor het midiprogram. Beslis jij, wij zullen ons bij jouw beslissing neerleggen, nietwaar, Frau Ponchard?’

‘Ja,’ zegt Adrienne.

‘Ik weet niet goed...’ begin ik.

‘Halt, Martin, spreek niet. Heb jij ooit geklommen? Nee? Omhoog op de Augsmatterhorn zonder ervaring? Onmogelijk!’

‘Ja, dan is misschien...’

‘Juist, het miniprogram, Lötschental, kunnen we de uitgebloeide flora bestuderen, zien hoe mooi vruchtpluis kan zijn, dicht op de huid van de Langtalgletscher kruipen.’

‘Maar Frau... zou... wil...’

‘Goed, dan doen we een concessie. Op de Schynige Platte kunnen we óók klimmen. Dus het midiprogram.’

‘Nou ja, goed, dan maar naar...’

‘Also, beslist, het midiprogram.’

Als we stipt om halfnegen wegrijden is de mist nog dikker geworden. Tot aan de Thunersee blijft het zo; van het meer is niets te zien en ik begrijp niet dat Bitzius zo snel en zorgeloos over de bochtige weg rijdt. Hij kijkt zelfs nauwelijks naar de weg, praat onophoudelijk tegen Adrienne, die naast hem zit. Soms kan ik, als ze zich half omwenden naar mij, verstaan wat ze zeggen. Vooral Ernst heeft de neiging mij regelmatig bij het gesprek te willen betrekken en bovendien roept hij telkens als een reisgids: ‘Nu passeren we het kasteel van Thun, aan de overkant kun je de Niesen zien, let op daar ligt Spiez’ – belangwekkend architecturaal en landschappelijk schoon ongetwijfeld maar geheel onzichtbaar in de dichte mist. Maar ver voorbij Thun is opeens een klein stukje weg verlicht en in Interlaken is de mist volledig verdwenen. In Wilderswill stappen we uit en voor het eerst zie ik de dreigend donkergroen oprijzende wanden en verderop, tussen een driehoekige uitsparing van bergen door, een glanzend witte top. Hoe beklemmend om zo geheel omsloten te zijn door gebergte, maar op het parkeerplein is het zo druk en schijnt de zon zo helder dat dat het relativeert. We wandelen naar de tandradbaan. In het propvolle treintje wachten we in de voorste wagon op het vertrek, ook hier plaatsvindend um halb. Langzaam kruipen we in de richting van de bergen; een voetganger zou haast nog sneller vooruit komen. Vreemd dat we desondanks zo snel hoogte winnen; in minder dan geen tijd zie ik het parkeerplaatsje diep onder ons en verderop drijven wolken als schepen op de Thunersee.

‘Martin, ben je al duizelig, heb je al ademhalingsmoeilijkheden?’ vraagt Ernst. ‘Al hoogtevrees? Nog niet? Wacht maar, we gaan straks klimmen naar een plaats waar ik al veel mensen heb moeten achterlaten. Ze durven niet verder, ze durven niet terug. Dan staan ze daar op een rotsrichel tot de dood erop volgt. Misschien kunnen Frau Ponchard en ik je wegdragen. Maar reken er niet te veel op! We zullen je moeten achterlaten, hoog in de bergen. Geleerde op eenzame hoogte!’

De tandradbaan klimt onverstoort. De zon schijnt steeds helderder op groene dennenbossen en grijswitte hellingen. We draaien in onvoorspelbare bochten omhoog. Als ik even de ogen sluit en ze daarna weer open is het soms alsof de dennenbossen, de nietige huizen, het lichte groen in de diepte dat bedekt is met een grijs waas, traag rondcirkelen.

Schuin tegenover me zitten twee stokoude vrouwen, ouder dan mijn moeder zou zijn als ze nog in leven was, en ik verbaas me over mijn haat tegen hen. Soms gaan ze rechtop staan om maar zo weinig mogelijk te missen van die steeds weer andere vergezichten die hier met een achteloosheid worden aangeboden welke elke vroegere opgetogenheid over de schoonheid van een landschap stempelt tot onbeduidend geluksgevoel. Ik kan het nauwelijks nog verwerken; elk nieuw vergezicht overtreft het vorige en soms hangt na een tunnel de gehele wereld schuin onder ons en lijkt de Thunersee van de aardbol af te stromen. In onvervalst Nederlands zegt een van de oude dames: 'Dat we dat nog mogen meemaken! Vroeger had je nooit geld om zoiets te doen!'

Maar de andere vrouw antwoordt niet, staart alleen maar met vochtige ogen naar de bergen en telkens glijdt een glinsterende traan omlaag en daarom kan ik haar vergeven dat zij nog leeft. Onder ons kronkelt de baan met de ingekeepte rail waarop het tandrad knarsend aangrijpt omlaag. Ik kan een heel stuk van de steile helling achter ons zien, tot ver na de cirkel van een bocht en het verwondert me dat ik absoluut niet bang ben terwijl ik toch ieder ogenblik verwacht dat het tandrad het zal begeven en we met duizelingwekkende vaart zullen terugrijden. Dan zullen we in de diepte verdwijnen. Maar het is eerder een dood om naar te verlangen dan om bang voor te zijn, vooral omdat we dan allen tegelijk zullen sterven. Doodgaan is onverdraaglijk omdat anderen blijven leven.

Adrienne en Ernst praten met elkaar maar ik ben niet in staat een woord te uiten. De winters aandoende helderheid van het zonlicht herinnert me aan blauw ijs, witte sneeuw en eenzame tochten in het rietland. Maar hier is het licht nog puurder en alomtegenwoordig als God. Ook de klank van stemmen is ijler. Bitzius' doffe bas lijkt haast een bariton, Adriennes alt is bijna een mezzosopraan. Voorzichtig kijk ik naar hem: zou hij ook op haar verliefd zijn? Ook zij staart verrukt naar het steeds wisselende uitzicht, noemt de namen van de enkele planten, meest asters, die nog in bloei staan. Als ze niet spreekt wijken haar lippen een klein beetje vaneen waardoor haar gelaatsuitdrukking iets kinderlijks krijgt. Soms zegt ze: 'Martin, kijk!'

Nog altijd probeert ze mijn voornaam als Maarten uit te spreken, iets wat Ernst nooit geprobeerd heeft, en dat zorgt steeds voor een grappige tussenvorm tussen Maarten en Martin. Ze spreekt weinig tegen Bitzius, hij is steeds aan het woord. Ze gebruiken nog altijd elkaars voornamen niet zodat ik een voorsprong heb op Ernst. Hoe zou het zijn om met haar in de rietlanden te wonen? Ze is zo nerveus, zo levendig, ze zou niet aarden tussen watersnippen en zwarte sterns. Ik zou moeten verhuizen.

De Thunersee is nu tot zijn eindpunt te zien; wolken bedekken hem echter. Traag remmend komen we tot stilstand bij een tussenstation, vertrekken weer na gefluit dat weergalmt tussen de bergen. We klimmen hoger, langs dunner dennenbos, door tunnels die het uitzicht wegnemen en geheel veranderd teruggeven. Nog altijd zijn we niet boven de boomgrens. Dan een volgend tussenstation, met zwarte vogels (die ik niet ken en die mijn hart sneller doen kloppen) en een hoopje sneeuw. Een paar jongens en meisjes met rugzakken verlaten de tandradbaan.

‘Zij gaan naar de top klimmen,’ zegt Ernst.

Naarmate we verder komen, rijzen de besneeuwde bergen hoog boven ons uit en er is iets van bijna sprakeloos makende eenvoud in die majestueuze witte hellingen – alsof zij er alleen op aankomen en al het andere onbetekenend is. Maar beangstigend is hun onmetelijk zwijgen en nu pas besef ik de betekenis van de psalmregels die mijn moeder zo dierbaar waren: ‘Ik sla mijn ogen op naar de bergen, vanwaar zal mijn hulp komen.’ En ze had de bergen niet eens gezien, ze zal ze ook nooit meer zien en dat maakt haar dood zo onloochenbaar definitief, zo verpletterend zeker dat ik mijn eigen aanwezigheid in de tandradbaan als verraad ervaar en met nog grotere haat naar het oude vrouwtje kijk dat daarstraks twee Nederlandse zinnen sprak.

Maar lang kan ik haar niet blijven haten; de doodstille, onbeweeglijke, dreigende aanwezigheid van die enorme persoonlijkheden aan de overzijde van het dal brengen me met grote vanzelfsprekendheid het vervolg van psalm 121 in gedachten: ‘Hij zal niet toelaten dat uw voet wankelt, uw Bewaarder zal niet sluimeren. Zie, de Bewaarder van Israël sluimert noch slaapt.’ Zo sterk is het besef van Zijn aanwezigheid daar aan de overzijde van het dal, dat het elk ongeloof – ongeloof dat in feite nooit aanwezig is

geweest – vermorzelt tot een belachelijke hersenschim. Het lijkt of ik opeens Zijn eeuwenlang zwijgen, Zijn onbewogenheid, Zijn slapeloosheid begrijp.

We verlaten de tandradbaan en lopen over een smal pad langs het hotel. Voor ons uit wandelen veel mensen die al op korte afstand dwergen lijken. Hun zachte stemmen weerklinken luid en doorzichtig over de vlakte tussen de donkere, afgebrokkelde bergkammen. We volgen het pad lange tijd, beklimmen een kleine heuvel. De mensen verspreiden zich in de ruimte, verdwijnen achter de heuvels in de boomloze vlakte maar hun stemmen blijven lang hoorbaar als een luchtig en vrolijk gerucht, als de stemmen van spelende kinderen in de avondschemering. Ik kan zo onbelemmerd ademen! Nooit heb ik geweten dat ademen zo weids en verruimend kan zijn, zo gelukkig stemmend. En zelfs het spreken lijkt gemakkelijker, de woorden zelf zijn plezier, om de enige dichter aan te halen wiens werk ik dankzij Martha goed ken. Spreekt hij ook niet over schaduwlopen in dat gedicht? Dat zou je hier moeten doen, hier zijn de schaduwen veel zwarter.

We rusten een ogenblik. We zitten op een schuine helling tussen kleine struiken. Bitzius wijst me de bergen: Jungfrau, Eiger, Mönch, Kleine Schreckhorn, Grosse Schreckhorn, Finsteraarhorn. De Eiger-Nordwand steekt donker af tegen de besneeuwde hellingen. We praten zacht over de bergbeklimmers die zijn omgekomen bij de bestijging ervan. Met de kijker van Bitzius zoek ik de Witte Spin. Nu ik de bergen zie kan ik beter begrijpen waarom men ze bedwingen wil. Je klimt immers naar de eeuwigheid toe, naar de plaats waar het altijd winter is. De bergen hebben de strijd tegen het verloop van de seizoenen definitief gewonnen, hebben de tijd afgeschaft, liggen daar, onveranderlijk, verstard, zwijgend, eenzaam, in eeuwig wintertijd. Einstein kon zich in zijn tram alleen maar inbeelden dat hij reed met de snelheid van het licht maar de bergbeklimmer bereikt echt het punt waarop de tijd stilstaat.

‘Als ik naar de bergen kijk is het net alsof ik weer een klein meisje ben en in de tuin van ons huis bellen blaas. Zoals ik toen de bellen nakeek, zo zie ik nu die bergen. Ik vond dat zalig, dat bellen blazen, je had er niemand voor nodig, je kon het helemaal alleen doen,’ zegt Adrienne.

Bitzius noemt nogmaals de namen van de bergen, vertelt een anekdote: 'Een meisje op school moest de bergen opnoemen. Ze begon: Eiger, Mönch en wist niet verder meer. Denk aan mij, zei de juffrouw, dan zul je het weten. Schreckhorn, zei het meisje.'

We wandelen verder tussen de verdroogde zilverdistels, Bitzius zegt: 'Boven de drieduizend meter zegt men du tegen elkaar. Zullen wij, Frau Ponchard, boven de tweeduizend meter du tegen elkaar zeggen, dan moeten we de Oberberghorn beklimmen, die is even hoger dan tweeduizend.'

'Schön,' zegt Adrienne.

'Maar laten we eerst eten, dan klimmen.'

We zoeken een plaats op de helling waar we gemakkelijk kunnen zitten. Bitzius verzamelt droog hout, voegt het bij elkaar in een kuil, misschien de ingang van een hol. Op de kuil legt hij een rooster dat hij uit zijn rugzak heeft gehaald. Uit dezelfde rugzak brengt hij een busje spiritus omhoog en giet de brandstof over het hout. Overal op de helling stoken kleine groepjes mensen op soortgelijke wijze vuurtjes. De rook stijgt weer omhoog, als zo vaak in mijn leven, en lijkt mij los te maken van Ernst en Adrienne die aan de andere zijde van de rookkolom zitten. Ook hier lost de rook op in de windstille lucht. Adrienne kijkt aandachtig naar de wijze waarop Ernst flinke lappen vlees met mosterd insmeert en roostert. Zijn handelingen zijn zo dwingend trefzeker dat er een grote rust van uitgaat, dat ze je het gevoel geven dat je met hem, waar je ook zult zijn, geen enkel gevaar zult duchten. Misschien dat daarom het door hem geroosterde vlees zo heerlijk smaakt. Na het eten lig ik languit op de helling in het zonlicht en met een gevoel van spijt staar ik naar de kleine wolkjes die langs de toppen van de bergen vegen. Nooit zal het rietland meer zo mooi voor me zijn als het geweest is; wat ik nu zie en ervaar overtreft zo moeiteloos alles wat ik ooit heb meegemaakt dat het mijn leven tot nu toe vlak en eentonig doet schijnen. Als herinnering aan het rietland gaan boven mijn hoofd kleine groepjes vinken voorbij.

'Martin,' zegt Ernst, 'nu moet je me toch eens vertellen of ik de goede conclusie trek als ik veronderstel dat jij bijna zo ver bent dat je een mens zou kunnen opkweken uit een willekeurige lichaamscel?'

Pas nu durft hij het mij te vragen; in de bergen spreekt men vertrouwelijker met elkaar, de regel van het du op drieduizend meter kan ik goed begrijpen.

‘Zo ver ben ik nog lang niet maar ik denk wel dat ik zo ver kan komen.’

‘Waarom heb je dat niet openlijk gezegd? Dat is toch een ontdekking waarmee je de mensheid zult schokken?’

‘Ik wil niet vooruit lopen op iets wat misschien toch nog mislukt.’

‘Wat heb je eraan?’ vraagt Adrienne.

‘Misschien toch meer dan je denkt,’ zeg ik zo achteloos mogelijk. ‘Je zou nu al een stukje weefsel van iemand kunnen bewaren en in leven houden, ook lang nadat die iemand gestorven is, en dan zou je, als je zover bent, een celkern kunnen isoleren uit het weefsel en die kern in een eicel kunnen inbrengen waarvan je eerst de eigen kern hebt verwijderd. Zo zou je een geliefd iemand weer kunnen opwekken uit de dood, je kopieert die persoon. Je zou ook jezelf kunnen namaken en aan je kopie, die natuurlijk jonger is dan jij, ervaring kunnen doorgeven, je zou hem kunnen helpen want hij is net als jij en hij kan de fouten vermijden die jij gemaakt hebt en tegelijkertijd zou je de dood hebben overwonnen want er is iemand die precies op jou lijkt en nog voortleeft na je dood en van een celkern van die persoon kan weer een nieuwe kopie gemaakt worden, tot in het oneindige toe. De voortplanting zal dan verdwijnen; iedereen leeft veel zekerder voort in zijn jongere zelf dan in zijn kinderen en kan ook veel efficiënter zijn ervaring doorgeven omdat er één is, of eventueel twee of drie zijn, die precies gelijk zijn aan hem of haar. Je zou de tijd stilzetten want elke volgende generatie is gelijk aan de vorige en daar die volgende generatie de fouten van de vorige kan vermijden, zouden de mensen misschien eindelijk gelukkig kunnen worden.’

‘Moet je dat horen,’ zegt Ernst spottend. ‘Daar spreekt nu de echte, argeloze wetenschapsman die denkt dat zijn ontdekking een paradijs op aarde zal veroorzaken. Nou, alleen al om het feit dat je op deze wijze het vrolijke geknoei van de geslachten zult uitbannen, zullen ze je stenigen.’

‘Vrolijk geknoei? Misschien dat dat hier of daar best wel voor kortstondig geluk zorgt, maar daar staat dan zoveel langdurig verdriet tegenover dat...’

‘Mensen willen helemaal geen geluk, willen juist verdriet, willen juist lijden, ellende meemaken,’ zegt Ernst.

‘Een Nederlands schrijver,’ zeg ik met stemverheffing, ‘heeft gezegd: een mens moest een cel zijn, een klompje dat zich in tweeën splitst, dan zou er niets aan de hand zijn.’

‘Weet je wat mij een bezwaar lijkt van dat gekopieer?’ zegt Adrienne. ‘Dat je dan van tevoren weet hoe iemand zal sterven.’

‘Juist niet,’ zeg ik, ‘je zou juist ongelukken kunnen voorkomen, iemand van tevoren immuun kunnen maken voor een ziekte waaraan zijn voorganger is overleden.’

‘Ja, en als die voorganger nu eens, ik noem maar wat, kanker had? Dat is vast en zeker erfelijk vastgelegd. Dan weet je als kopie van zo iemand dat je ook op gruwelijke wijze zult doodgaan.’

‘Wie zegt dat kanker erfelijk bepaald wordt? En dan: er zal spoedig iets gevonden worden tegen kanker,’ zeg ik.

‘Zou jij nu werkelijk je leven weer willen overdoen, Martin?’ vraagt Ernst. ‘Ik zou het verschrikkelijk vinden als ik wist dat iemand met mijn karakter, mijn aanleg, opnieuw diezelfde gang van wieg naar graf zou moeten maken.’

‘Ik zou ook nooit mezelf willen kopiëren,’ zeg ik, ‘maar wel...’ en mijn stem sterft weg omdat het opeens allemaal zo onbelangrijk lijkt ten overstaan van die bergen aan de overzijde en Ernst dooft het vuur, pakt zijn rugzak in.

‘Weet je wat natuurlijk een groot voordeel zou zijn van jouw ontdekking, gesteld dat je echt zover komt, je zou geen mannen meer nodig hebben,’ zegt Adrienne vrolijk, ‘wij hebben de eicellen, jullie sekse kan dan zonder bezwaar worden opgeheven.’

‘Ik zie een heel ander voordeel,’ zegt Ernst, ‘je zou van een geliefde die oud en lelijk wordt een jonge kopie kunnen maken. Of twee kopieën als er twee mannen zijn die toevallig dezelfde vrouw begeren.’

Hij staat op, omgordt de rugzak, wandelt zonder omzien in de richting van de Oberberghorn. In de Oberberghorn heeft men treden uitgehakt en een touwladder aangebracht om het klimmen te vergemakkelijken.

Afdalende bezoekers vertragen ons tempo maar ten slotte bereiken we het

platform en het uitzicht daar voedt een onderhuids soort ongeloof aan het bestaan van de werkelijkheid: dit kan niet echt zijn. Is dat de Brienersee, daar in de diepte, en dat verderop, de Thunersee die zijn laatste wolken probeert te verdrijven? Ernst en Adrienne drukken elkaar de hand en noemen elkaar voor het eerst bij de voornaam en ik bewonder hem want niet alleen heeft hij mijn voorsprong tenietgedaan, maar ook heeft hij van het du zeggen een plechtigheid weten te maken die aan het noemen van elkaars voornaam een soort vrolijke wijding verleent en een grotere vertrouwelijkheid schept tussen haar en hem dan tussen haar en mij bestond. De hoogte wekt zelfs andere vertrouwelijkheid want terwijl ik gespannen staar naar een stoomboot op de Brienersee waarvan het schuimspoor zo prachtig roerloos te zien is en de stoomwolk boven de schoorsteen zo stil meevaart met het schip, vertellen Ernst en Adrienne elkaar over hun wederzijdse huwelijksmoeilijkheden. Schuin onder mij zie ik plotseling dezelfde zwarte vogels van zoëven, nu niet in vlucht zodat ik rode poten kan zien.

‘Ernst, wat is dat?’

‘Een Alpendohle.’

Eén moment onderbreken zij hun gesprek, maar niet lang genoeg naar mijn zin en ik roep: ‘En daar, wat zijn dat voor vogels?’

Hij buigt zich voorover, kijkt wat geërgerd omlaag.

‘Alpenheggenmussen,’ zegt hij kortaf.

Ik neem de kijker; de kleine vogels vliegen tussen het struikgewas, ik kan ze nu goed zien. Ik ga zitten op de warme rots en laat mijn benen over de rand omlaag hangen. Met mijn rechterhand houd ik mij vast aan een van de ijzeren paaltjes die op de rand van het platform zijn aangebracht en waartussen een touw is gespannen. Met de hand die ik nog vrij heb omklem ik de kijker. Aandachtig observeer ik de vogels in de kleine bosjes. Naast mij torenen Ernst en Adrienne hoog boven mij uit zodat ik haast een zoon zou kunnen zijn, iets wat bijna werkelijkheid wordt als Ernst korzelig uitroept: ‘Martin, zo moet je niet gaan zitten, dat is te gevaarlijk.’

‘Ja, Martin,’ zegt Adrienne, ‘niet doen.’

Ik ga zo verzitten dat een paal tussen mijn benen in omhoog rijst. Ik luister naar het gesprek dat zo moeilijk te volgen is omdat de Zwitserduitse

klanken toenemen naarmate hun bekentenissen persoonlijker worden. Veel kan ik dan ook niet begrijpen, hun dialoog is een onverstaanbare bergzang. Maar in hun zangerig uitgesproken woorden hoor ik iets van wederzijds vertrouwen. Ernst spreekt met opgeheven armen en gestrekte vingers. Omdat hij voortdurend beweegt ben ik telkens een kort ogenblik in zijn schaduw en al die momenten van afwisseling tussen duisternis en helder zonlicht zijn kleine, bitse terechtwijzigingen voor het feit dat ik niet deelneem aan het gesprek maar het initiatief geheel aan Ernst laat. De wangen van Adrienne zijn roodgekleurd. Emotie of slechts een gevolg van de ijle berglucht? Ernst is te bruin dan dat er rood te zien zou kunnen zijn. Misschien heeft Adrienne mij alleen maar gebruikt om de aandacht van Ernst op haar te vestigen. Denk ik zo omdat ik haar heel aardig vind? Ik heb plezierig met haar gepraat tijdens de congresdagen, ik heb de monologen over haar huwelijk zachtmoedig aangehoord. Maar hij, Ernst, kan converseren als een geboren redenaar en bovendien hebben ze hetzelfde verleden. En het kan haar niet ontgaan dat hij een goed gebouwde man is, met zwart golvend krulhaar, veel ouder dan ik en toch niet kalend, bovendien kaarsrecht en met een wat snaakse uitdrukking op zijn gegroefde, knappe gezicht in rust die je niet gemakkelijk vergeet. Maar het boeiendst zijn toch de lichtbruine vlekjes in zijn ogen die dansen als je met hem praat en die je niettemin rustig maken.

Ze spreken nu alleen nog maar Zwitserduits zodat ik niets meer kan verstaan. Misschien vermoed ik daarom dingen die er niet zijn, denk ik aan plotseling opbloeiende alpenliefde tussen mensen met een vergelijkbaar verleden?

Hoog boven de bergen cirkelen twee zwarte vogels. Wat zijn het? Alpendohlen? Zo groot, dat is onmogelijk. Ik durf het gesprek van Ernst en Adrienne niet opnieuw te onderbreken. De vogels komen naderbij. Ze draaien om elkaar heen, lijken elkaar te raken, verwijderen zich van elkaar in de strakblauwe lucht en dalen omlaag totdat ze onrustig tussen de rotsen rondwentelen en ik een hartklopping krijg van emotie omdat ik voor de eerste maal in mijn leven twee raven in het wild zie. Ze strijken neer op een klein grasveld en krassen daarbij. Ernst zwijgt plotseling en buigt zich voorover, kijkt naar de nogmaals boosaardig roepende vogels.

‘Raven,’ zegt hij plechtig.

De vogels stijgen op, wieken snel zuidwaarts in de richting van de met sneeuw bedekte toppen. Weldra zijn ze niet meer te zien totdat ze opeens, dicht bij de top van de Jungfrau weer verschijnen als twee kleine, zwarte stippen die duidelijk tegen de sneeuw afsteken.

‘Zullen we gaan?’ vraagt Ernst. ‘Ik weet een andere weg naar beneden.’

We verlaten het platform, eerst nog via de houten trap tussen de rotsen, maar vervolgens via een smal pad tussen twee bergmassieven dat uitkomt bij een nauwe, diepe kloof.

‘Hierin kunnen we afdalen,’ zegt Ernst, ‘is dat niet te gevaarlijk, Martin, wat denk je?’

Als ik alleen zou zijn geweest, zou ik het zeker niet hebben aangedurfd, maar omdat Adrienne achter mij staat en zo graag iets aan echte bergsport wil doen, knik ik. Niettemin lokt de afdaling in de nauwe kloof me volstrekt niet.

‘Also, we gaan, voorzichtig, Adrienne, nu kun je laten zien wat je kunt.’

‘Een mooie schoorsteen, een echte couloir,’ zegt ze.

‘Is dit een schoorsteen?’ vraag ik.

‘Zo noemt men het,’ zegt Ernst.

Het steenslag dat de schuine helling van de schoorsteen bedekt is vochtig en schuift weg onder mijn voeten als ik er aarzelend de eerste stappen op zet. Met beide handen houd ik mij vast aan de kleine uitsteeksels in de loodrecht naast mij opstijgende rotswand. Ik hoor hoe de nu plotseling wat bezorgde stem van Ernst Adrienne aanmaant hem te volgen zodat ze haar voeten kan zetten op de door hem ongevaarlijk bevonden plaatsen, waar hij bovendien het steenslag stevig heeft aangedrukt. Ernst heeft weinig aandacht voor mijn pogingen om de helling af te dalen en er is werkelijk iets van woede in mij omdat hij haar helpt en mij niet, terwijl ik toch nog nooit geklommen heb en nog nooit in schoorstenen ben afgedaald. Ik begin nu pas te beseffen hoe gevaarlijk deze afdaling is. Ik kijk naar het zo ver lijkende einde van de schoorsteen: een schuine helling bezaaid met naar omlaag steeds groter en puntiger wordende stenen. Het is een helling van minstens zestig graden, denk ik. We schuifelen neerwaarts over de helling. Ernst naast mij en zich

vasthoudend aan uitstekende rotspunten in de westhelling van de schoorsteen, Adrienne achter mij, ook tegen de westhelling aangedrukt en ik daal af langs de oosthelling, telkens kijkend naar de puntige stenen onder mij die de val breken van het als ruisende regen omlaag glijdende steenslag. Terwijl ik zo afdaal en bij elke stap angstiger word omdat de rotsen hier gladder en kaler zijn en minder uitsteeksels bevatten om mij voor vallen te behoeden, neemt mijn woede toe omdat Ernst mij, toch zo onervaren, in deze situatie heeft gebracht. Ik kijk omhoog; terug kan ik niet meer. Achter mij zwoegt Adrienne met het losse steen. Als een hagelbui kletteren de kleine steentjes die zij losmaakt tegen mijn benen. Ik kijk naar haar terwijl ik een ogenblik stilsta en zij kijkt op, glimlacht bemoedigend naar me. Ernst ziet het glimlachen en ik verstrak als ik zijn achterdochtige blik zie. Eén ogenblik denk ik, terwijl de woede in me opbruist, ik zou je gemakkelijk een zetje kunnen geven, je zou het niet navertellen en vrijwel op hetzelfde moment valt me in: hij heeft me met opzet in deze schoorsteen gebracht om... Driftig verzet ik mijn bergschoenen. Te driftig. Het gruis glijdt weg en vormt een stenen beek op de helling waarin mijn voeten vergeefs naar een vast punt zoeken. Maar mijn bewegingen zijn te wild, mijn voeten glijden over de helling. Met mijn linkerhand houd ik mij nog vast aan een kleine rotspunt. Mijn rechterhand zoekt een tweede rotspunt, kan die evenwel niet vinden op de gladde rots. Lang kan mijn linkerhand mijn volle gewicht niet houden omdat de rotspunt zo klein is. Ik overdenk heel rustig mijn bewegingen als ik val, ik ben in gedachten nog niet zover, ik ben nog lang niet toegekomen aan het vallen, moet eerst het probleem van mijn gewicht en de te kleine rotspunt nog oplossen. Pas als ik een tiental meters omlaag gegleden ben over de helling, te zamen met het meeglijdende steengruis, denk ik verbaasd: ik val omlaag. En nog altijd ben ik niet bang, ik zie diep onder mij de steeds breder wordende steenhelling met steeds grotere, puntiger stenen tot diep in het dal toe waar ze nog slechts hier en daar verspreid op een groene weide liggen. Nu gebeurt het, denk ik, nu is het dan zover, maar ik weet niet wat er gebeurt met me al is er wel sprake van een soort triomf, een inwendige weerstand tegen angst: het is dus toch waar gebleken, het was geen dwanggedachte maar een juiste voorspelling, een bewijs van bijzondere gaven. Maar een voorspelling van

wat? Mijn handen klauwen langs de rotswand. Telkens ontmoeten mijn vingers kleine richels waaraan ik mij niet vasthouden kan maar die wel mijn nagels scheuren en mijn vingertoppen open schaven. Eenmaal lukt het mij om mij een kort ogenblik te verankeren in het gruis maar de meeglijdende en nu al grotere stenen bombarderen mijn rug en mijn hals, raken zelfs mijn achterhoofd. Ook deze richel is weer te klein, brokkelt trouwens af en de stenen slaan het laatste restje verzet in mij weg. Ik glijd weer omlaag, nu sneller dan zoëven. Ik ga dood, denk ik. Plotseling ben ik bang, niet op een erg bewuste wijze evenwel. Ik weet wat er gebeuren zal. Over de grote stenen zal ik snel omlaag vallen. De puntige toppen ervan zullen eerst mijn kleding, daarna mijn rug en mijn benen openscheuren en door de snelheid waarmee ik omlaag ga langs de steile helling zal ik waarschijnlijk één keer of misschien zelfs een paar maal voorover slaan en ik zal met mijn hoofd op de stenen bonken, zodat ik, overal bloedend, op de groene weide zal aankomen, zwaargewond of dood. Ik ga nu snel langs de rotsen. Maar mijn handen hebben het nog altijd niet opgegeven want zij zijn echt wanhopig, zij graaien nog altijd langs de gladde wand. Maar zij bloeden dan ook hevig. Straks zal ik overal bloeden. Er gaat veel om in mijn hoofd tijdens het vallen. Er is vooral verbazing omdat het zo gebeurt. Het was voorvoeld: de dood. Maar zo? Behalve verbazing is er ook sprake van angst, nog altijd niet veel angst, een vage pijn in me, eerder prettig dan beklemmend. De puntige stenen naderen. De rotswand is nu minder glad maar verder van mij verwijderd omdat de schoorsteen hier breder wordt. De eerste puntige stenen rukken aan mijn broek, schuren langs mijn benen. Maar ik wil niet dood, denk ik plotseling en in een laatste wanhopige poging om mij vast te klemmen aan de rotswand rol ik mijzelf een kwartslag om in de richting van het donkergrijs en ik grijp mij vast aan een gekartelde richel. Hij breekt dadelijk af maar het vastgrijpen zelf heeft toch één ogenblik mijn vaart geminderd en daardoor ben ik in staat een tweede, verder gelegen richel te grijpen die mijn gewicht wel houden kan. Onder mij schuift de steenmassa verder, lijkt mijn armen uit te rekken, protesteert met dof gerommel tegen mijn stilstand. Overal heb ik nu pijn. Stenen kletteren neer op mijn hoofd en mijn armen. Maar ik blijf onbeweeglijk liggen. Ik kan niet opstaan, ik

zou mijn richel moeten loslaten als ik dat zou willen. Achter mij klinkt de hoge, angstige stem van Adrienne. ‘Martin, ben je gewond?’

Ik kan mijn hoofd nog niet opheffen. Ik lig ingebed in de tot rust gekomen steentjes. Ik kan zelfs nauwelijks ademen. Er is een grote rust in me, een vreemd geluk omdat ik nog niet gestorven ben. Er is ook veel verbazing, ik was niet erg beangst, ik was in doodsgevaar en toch was ik niet bang. Ik moet nu proberen om op te staan uit mijn gevaarlijk ligbed van steengruis maar ik weet niet hoe ik het doen moet. En waarom zou ik niet rustig blijven liggen?

‘Martin, Martin, ben je gewond?’

De diepe bezorgdheid in haar stem maakt een tintelende warmte in mij los. Behalve mijn moeder is nog nooit een vrouw bezorgd geweest over mijn welzijn. Nu dan eindelijk! Haar woorden worden weerkaatst door de schoorsteen. Zelfs de echo’s geven me een diepe voldoening en ik antwoord nog niet om die bezorgdheid even te laten voortduren maar ik hef wel mijn hoofd iets omhoog. Langs de helling opkijkend zie ik eerst Bitzius, verstart in een angstwekkend kromme houding, daarna zie ik Adrienne. Ze ziet de beweging van mijn hoofd. Niet zonder daarbij zelf gevaar te lopen daalt ze snel de helling af terwijl Bitzius bedaard volgt.

‘Hij leeft nog,’ roept ze.

‘Ja, natuurlijk,’ roep ik terug.

Ze is nu dicht bij me, ze daalt langs me omlaag, evenals Bitzius. Ik volg ze met mijn ogen. Ze gaan naast elkaar tegen de rotswand staan, vlak onder mij. Ze nemen mijn voeten op, ieder met beide handen één voet.

‘Laat maar los,’ zegt Ernst.

Opnieuw glijd ik, als ik de richel loslaat, hoogstens één meter omlaag. Mijn voeten komen tot stilstand tegen een grote steen en ik kan opstaan. Ernst en Adrienne gaan, dansend over grote stenen, voor mij uit en ik volg ze langzaam. Ik kan niet zo van steen naar steen springen, ik blijf dicht bij de wand waaraan ik mij nu gemakkelijk kan vasthouden daar er veel uitsteeksels zijn en zo bereik ik veel later dan zij de groene alpenweide met verbazend veel witte sterren van uitgebloeide zilverdistels. We gaan in het gras zitten. Hier had ik ook bloedend kunnen liggen, denk ik. Hij heeft wel toegelaten dat mijn voet wankelde, maar nu doet Hij me dan toch

nederliggen in grazige weiden. Ik ben wel verbazingwekkend dicht bij het dal van de diepe schaduw des doods geweest maar Hij heeft één ogenblik van medelijden gekend, Hij die mijn moeder niet tot zich nam als Henoch. Ernst is heel bleek, het gezicht van Adrienne gloeit, ze spreken niet.

‘Zo ging het wat sneller,’ zeg ik, ‘dat langzame dalen ligt me niet zo.’

Ze glimlachen met pijnlijk vertrokken mondhoeken. Adrienne neemt mijn beide handen in haar handen, ze kijkt naar de talloze bloedende wondjes, ze glimlacht triest en zegt: ‘Je bent gewond.’

‘Dat is niet zo erg,’ zeg ik.

‘Je had dood kunnen zijn,’ zegt ze.

‘Ik voelde me ellendig toen je zo omlaag ging,’ zegt Ernst, ‘waarom deed je het zo driftig?’

‘Toe, Ernst, praat daar niet over, praat daar nu niet over,’ zegt Adrienne smekend, ‘Martin is geen bergbeklimmer.’

‘En zal het ook nooit worden,’ zegt Ernst hard.

‘Nee,’ zeg ik, ‘zoiets doe ik nooit meer.’

Ernst staart kwaad voor zich uit. Zijn schrik verwordt tot woede. Niet zo bij Adrienne. Ze houdt nog altijd mijn beide handen vast en ik koester me in het medelijden dat in haar ogen te zien is en zou nog wel vaker zo willen vallen in haar nabijheid. Ze zijn banger geweest dan ik, denk ik voldaan, want ik vreesde geen kwaad toen ik viel maar ik weet ook dat ik later op de dag of vanavond misschien alsnog bang zal worden, dat mijn angst alleen maar is uitgesteld omdat ik zelfs deze val nog niet verwerkt heb, nog altijd verkeer in de schaduw van de dood.

Ik lig in de zon op de weide naast het kleine sneeuwmeer. Adrienne en Ernst gooien sneeuwballen naar elkaar. Ze hebben, soms een sneeuwbal naar mij toegooiend, getracht mij in hun spel te betrekken maar ik kan nu niet sneeuwballen. Ik lig te wachten. Waarop? Op mijn angst? Voorlopig is er alleen maar sprake van een wanhopig geluksgevoel: ik ben nog niet dood, ik was bijna dood. Nooit ben ik zo dicht bij de dood geweest. Ik heb een vreemd voorgevoel dat gelokaliseerd lijkt op de plaats waar de dwanggedachte is geweest, een gedachte die moeilijk onder woorden te brengen en misschien slechts zelfbedrog is, misschien alleen maar is

ontstaan onder de indruk van de nabijheid van de dood. De gedachte heeft iets pathetisch, iets onwerkelijks en toch denk ik: nu zal ik voortaan altijd anders tegen de dood aankijken, nu zal het nooit meer zo dreigend zijn, nooit meer zo vijandig aan het leven. Ik heb mij tijdens het vallen verzoend met de gedachte: ik moet sterven, en misschien zal die verzoening nooit meer helemaal ongedaan gemaakt worden. Dwanggedachten hierover zullen voortaan onmogelijk zijn.

Adrienne en Ernst trekken verder; ik sta op, ik zie zwarte cirkels voor mijn ogen, kijk naar de zonverlichte sneeuw om ze te verjagen. Als ik mijn ogen sluit is het wit evenwel bedekt met donkere kleuren, ik moet even stilstaan voor ik Ernst en Adrienne kan volgen.

Na mijn val bloeit er plotseling een nog grotere vertrouwelijkheid tussen Ernst en Adrienne op. Zij verwijderen zich van hun schrik, zij lachen steeds vrolijker in de tintelende atmosfeer, ze plagen elkaar, terwijl ik juist toeleef naar mijn schrik die, zo lijkt me, toch haast niet uit kan blijven. Mijn lichaam zal toch moeten rillen en mijn tanden zullen moeten klapperen. Waarom ben ik daar zo zeker van? Ik ben nu nog bezig met het kinderspel schaduwlopen. Vandaar dat wereldvreemde, verheven, pathetische denken als genas ik van een ernstige ziekte. Nu is het alsof alles nog breekbaar en ijl is, niet echt vergeleken met die allengs onaantastbaarder wordende zekerheid: je mag blijven voortleven. Alles is onwezenlijk, bevindt zich achter glas en juist daarom weet ik dat Adrienne en Ernst van elkaar houden, hoewel zij het zelf nog niet weten. Mijn val heeft ze dichter bij elkaar gebracht. Adrienne is een aardige vrouw, ik zou heel graag lang met haar samen willen leven, misschien wel voor altijd. Maar ze hoort bij Ernst, ze zoekt nu eenmaal een persoonlijkheid, ze hoort niet bij iemand als ik die voortdurend balanceert op de grens van normaal en abnormaal, ook al ben ik nu – voor hoe lang? – genezen van mijn dwanggedachte en kan ik zonder beklemming aan lege, door schroeiend namiddagzonlicht geteisterde pleinen denken. Ik moet de afspraak met de zuster van Martha afzeggen, ik mag een ander mens niet met mijn abnormaliteit opscheppen, ik zal haar een kaart schrijven, straks als we teruggaan, als er tijd voor is misschien al in het hotel bij het eindpunt van de tandradbaan. Ik moet alleen blijven. Na deze val zal ik heel lang voort kunnen zonder mij ellendig te voelen. En daarbij

ben ik me nu weer heel scherp bewust van de keerzijde van mijn isolement. Ik heb alles wat ik gemist heb krachtig doorleefd in mijn verbeelding zonder dat er in werkelijkheid iets gebeurde. Voor mij is alles geladen met betekenis, zelfs de kinderspelletjes. Ik weet hoe belangrijk die zijn, ik begrijp hoe groots en mooi de liefde tussen man en vrouw kan zijn. Leven begrijpen door afzien van leven. Voor Ernst en Adrienne bestaat de liefde alleen uit pijnlijke herinneringen. Maar misschien kunnen zij samen nog iets bereiken. Op dit moment ben ik in harmonie met mijzelf, met de wereld rondom me. Ik kan nu veel begrijpen, veel aanvaarden. Niet altijd zal het zo blijven, ik weet het. De pleinen zullen terugkeren; altijd en overal zullen er weer lege pleinen zijn maar na deze wankeling van mijn voet zal het hopelijk nooit meer zo erg kunnen worden.

We wandelen lang over de Schynige Platte. De avond valt. Nog altijd is er geen sprake van angst, klappertanden of rillen. Vinken vliegen door de avondlucht, zoeken een plaats om te overnachten in de kleine struiken. De trek van de vinken boeit me, ik tracht aantallen te schatten. Maar ik ben niet in staat mij te concentreren op deze vogeltrek, ik moet stilstaan en naar de bergen kijken. Adrienne en Ernst zitten verderop in het gras op een schuine helling. Ik sta alleen tussen laag struikgewas. De driehoekige, puntige piek van de Finsteraarhorn wordt verlicht door de zon in het westen. De witte driehoek die naar de zon is toegewend begint langzaam te gloeien. Ook de andere toppen van de Alpen kleuren zich aarzelend lichtrood maar vooral die puntige top van de Finsteraarhorn trekt die kleur rood naar zich toe. Het lijkt avondrood dat met zachte handen tegen de bergen wordt aangedrukt. Als ik was doodgevallen had ik dit niet kunnen zien. Rondom ons zijn de bergen nu totaal verlaten. En dit weet ik zeker: hoe oud ik ook worden zal, nooit zal ik de stilte vergeten van de gloeiende bergen. Het lijkt of iedereen de adem inhoudt om de kleuren maar zo goed mogelijk te kunnen zien. Er zijn volstrekt geen geluiden meer, noch van vogels, noch van mensen. Niets dan het alpengloeien van de bergen in de koele avondlucht. Het is alsof mijn ik wordt gedragen door dit ongelofelijk mooie, doodstille en toch zo levende licht. Ik denk weer aan psalm 23 die ik pas vandaag voor de eerste maal heb begrepen. Zou dat bedoeld zijn met de woorden: 'Gij richt de tafel toe voor mijn aangezicht'? Nee, het kan niet, de

psalmdichter kan nooit dit gloeien gezien hebben zomin als Bach het gezien kan hebben en toch is deze sfeer aanwezig in het 'Am Abend da es kühle war'. Hij heeft ingezien dat deze vredige, zuivere avondschemering verzoent met de dood. Hij heeft ingezien dat doodgaan zuivert, dat sterven reinigt. Daarbij past ook niet de gedachte aan opstanding uit de dood, dat zou oneerlijk, onwaardig zijn. Hij maakt geen toespeling op die opstanding in zijn Mattheuspassion.

Terwijl we langzaam voortwandelen en de bergen in adembenemende rode verlatenheid aan de overkant van het dal liggen, herhaal ik voortdurend zacht in mijzelf die woorden met de erbij behorende klanken. Ze vertolken die onvatbaar ijle geluksgevoelens, ook als we de geweldige vlakte voor de Oberberghorn bereiken en ik van ver weg in de schemering de schoorsteen zie waaruit ik omlaag ben gevallen. De schoorsteen is nauw maar verwijdt zich naar onderen toe en de witte, puntige stenen liggen als een driehoek om de uitgang. Als ik rustig voortloop over de vlakte – het zou een plein kunnen zijn, een groot plein dat niet beangstigend is, en de Oberberghorn zou een toren kunnen zijn, die nu eenmaal als een vinger Gods aan een plein hoort te staan, hoog en schrikwekkend – en de gedempte stemmen hoor van Ernst en Adrienne, die voor mij lopen als nietige stippen in de ruimte, is het of ik al mijn angsten en frustraties, al dat onheilspellende gejammer over mijzelf waarover ik niet met anderen praten kan omdat niemand het begrijpt, omdat ze altijd andere problemen hebben, echte problemen zoals huwelijksmoeilijkheden waaruit soms een echtscheiding voortkomt, maar geen pleinvrees, geen dwanggedachten, geen dromen van nooit werkelijkheid wordende liefde, achter mij heb gelaten en of ik daarvoor het besef heb teruggekregen dat ik tenminste iets begrijp van het leven, dat ik het voel tintelen in mijn vingertoppen, dat het een droom is, een verlangen, even immaterieel als het rood van de toppen, even vluchtig als de muziek van Schubert, ongrijpbaar maar echter dan de werkelijkheid zelf.

Van het rood rest nog maar weinig kleur. De bergen worden grijs. De nacht valt snel. Dicht bij het station van de tandradbaan krassen opnieuw de raven maar het geluid is minder onheilspellend in de avondlucht. Ze vliegen voor ons uit in de schemering, ze verdwijnen weer in de richting van de

Jungfrau. Bij het station blijkt dat het treintje eerst over een halfuur zal vertrekken. We gaan naar het restaurant op de heuvel boven het station. Ik koop een kaart met de Jungfrau in Alpenglügen. Aan een tafeltje in het restaurant schrijf ik de kaart aan de zuster van Martha waarmee ik mijn afspraak annuleer. Later zal het mij misschien spijten. Nu weet ik zeker dat ik goed handel. Wat heb ik niet doorgemaakt in de achter mij liggende dagen nadat ik haar had ontmoet. Wat een beeld rijst er op uit die gebeurtenissen en die erbij terugkomende herinneringen. Afschuwelijk! En dan: er kan geen ander zijn.

‘Schrijf je?’ vraagt Adrienne.

‘Ja,’ zeg ik.

‘Aan wie?’

‘Aan een vriendin.’

Kan ik haar een vriendin noemen? Ik lieg niet zonder opzet.

‘Ach so, Martin, en daarover heb je ons niets verteld,’ zegt Ernst spottend.

‘Wel tegen Adrienne,’ zeg ik.

We kijken naar de schemering in de bergen.

‘Jullie zouden een mooi paar zijn,’ zeg ik plompverloren.

Adrienne kleurt enigszins, Ernst lacht vrolijk.

‘Ach so, Martin, wat een grote woorden, er is niets gebeurd, er is niets beslist, maar Adrienne en ik, wel, we hebben elkaar op deze dag beter leren kennen en elkaar leren waarderen.’

‘Deze morgen gebruikten jullie elkaars voornaam nog niet eens,’ zeg ik.

‘Du bist so weise, Martin,’ zegt Adrienne, ‘vielleicht zu weise.’

Het woord weise doet me pijn, zoals ook dit gesprek me pijn doet.

Omdat ik zo wijs ben, te wijs ben, heb ik als een sukkel gehandeld en heeft zij via mijn zogenaamde wijsheid – je kunt het ook argeloosheid noemen – zijn aandacht op haar weten te vestigen. Ik keer langzaam terug tot gewone verhoudingen, de schaduwen vervagen, ik ben jaloers. Maar ik kan doen alsof ik niet jaloers ben, ik heb immers een vriendin. Soms kan ik liegen.

‘Ik heb jullie goed leren kennen,’ zeg ik, ‘jullie hebt één zelfde achtergrond, net als sommige van mijn vrienden die ex-katholiek zijn. Jullie

zijn ex-gehuwd, jullie zullen een mooi paar vormen, het kan een goed huwelijk...'

'Welja, Martin, spreek jij maar over een huwelijk,' zegt Ernst geringschattend, 'laten we liever maar iets drinken.'

Op dat ogenblik fluit de tandradbaan. We verlaten het restaurant en lopen snel omlaag. De bergen zijn zwart als we vertrekken.

In de trein zitten Adrienne en Ernst tegenover mij. Waarom heb ik niet anders gehandeld? Waarom is ze verliefd geworden op Ernst en niet op mij? Zou ze wel ooit verliefd op mij kunnen worden? Nooit zal een vrouw op mij verliefd worden. Omdat ik te wijs ben? Ach, nonsens, ze wilde Ernst hebben, ze heeft mij gebruikt als een lokmiddel. Jij bent zo wijs, Martin. Ja, zo pleegt men de teleurgestelden te troosten.

'Ga je morgen terug?' vraagt ze opeens.

'Ja,' zeg ik.

'Is Holland een mooi land? Ik ben er nooit geweest.'

'Het was mooi,' zeg ik, 'moerassen zijn altijd mooi. Maar het is verwoest omdat men wegen heeft aangelegd zonder rekening te houden met de natuur, omdat men hoge, lelijke flatgebouwen in de kwetsbare polders heeft neergezet. Alleen hier en daar rest nog een schaars plekje natuur. Maar zo mooi als Schynige Platte is het bij lange na niet.'

'Een goede keus, dat midiprogram,' zegt Ernst.

'Afgezien van de schoorsteen in de Oberberghorn,' zeg ik, niet omdat ik dat meen maar om hem terecht te wijzen.

In de diepte schijnen de lichtjes van Interlaken, Adrienne zegt: 'Ken je het gedicht "Herbst" van Rilke?' en ik schud mijn hoofd en ze citeert het met zachte stem hoewel we alleen zijn:

'Die Blätter fallen, fallen wie von weit,
als welkten in den Himmeln ferne Gärten;
sie fallen mit verneinender Gebärde.

Und in den Nächten fällt die schwere Erde
aus allen Sternen in die Einsamkeit.

Wir alle fallen. Diese Hand da fällt.
Und sieh dir andre an: es ist in allen.

Und doch ist Einer, welcher dieses Fallen
unendlich sanft in seinen Händen hält.'

Ik lig in bed en kan niet slapen. De angst is gekomen. Soms is het zo erg dat ik het klappertanden kan horen als een ratelend geluid. Ik transpireer zo hevig dat het lijkt alsof ik heb gezwommen. Telkens val ik opnieuw omlaag uit de schoorsteen, ik zie mijzelf neerstorten, ik ben ook op andere toppen dan de top van de Oberberghorn en val in de onmetelijke ruimte omlaag in de richting van de Brienzensee. Het zijn beklemmende koortsvisioenen die bijna niet van de werkelijkheid te onderscheiden zijn en toch slaap ik niet, toch ben ik helder wakker maar ik onderga die broedende beelden zeer angstig. Ik zie mezelf bloedend liggen op de rotsen, telkens opnieuw in de diepte storten langs groene hellingen in de richting van naaldbomen die mij zullen spietsen of in de richting van scherpe, puntige rotsen waarop ik zal hangen tot ik sterf van honger en dorst. En altijd opnieuw is er dat verschrikkelijke vallen en ik probeer die beelden te verdrijven met andere beelden, rietlanden in zomerzonlicht, een vlucht regenwulpen, baltsende futen en gedurende een ogenblik kan dat opluchting geven maar het volgende moment val ik, val ik onophoudelijk.

Ik voeg heel bewust een fantasie toe aan de beangstigende droombeelden. Ik stel mij voor dat ik vleugels heb als een engel. Een korte tijd kan dat helpen, val ik niet omlaag maar zweef ik omlaag. Maar als ik zo zweef in brandend scherp zonlicht slaap ik in en onmiddellijk begint het echte vallen en ik schrik wakker uit mijn korte slaap, voel mijn bonzende hoofd waar zich achter het gedeelte boven mijn ogen een helse pijn ophoudt en ik probeer die beelden van het vallen te ontcrachten door mijn ogen wijd open te sperren in de zwarte duisternis maar zodra ik ze sluit begint het neerstorten weer. Ik kan geen adem halen omdat de lucht zo snel langs me schiet, ik hijg in het warme bed, de lakens zijn doornat van zweet en plakken aan mijn lichaam. Ik probeer mij voor te stellen dat ik aan een parachute hang als ik val en dat lukt maar zorgt ook dadelijk voor een

dommel met een droom van een pijlsnel naderbij komende Briensersee. En elke keer dat ik ontwaak uit zo'n kortstondig slaapje bonst het harder achter mijn voorhoofd. Ik ga rechtop zitten in mijn bed. Ik open het raam van de slaapkamer. Ik pluk, tastend met mijn handen, druiven, niet om ze te eten maar om ze tegen mijn gloeiende voorhoofd te houden. De hoofdpijn verspreidt zich dadelijk over geheel mijn hoofd. Ik eet van de druiven, voel ze koel in me omlaag glijden en het lijkt of daardoor mijn ogen dichtvallen en weer slaap ik even in. Onmiddellijk bespringen de beelden me. Ik val, ik val. De zon schijnt onbarmhartig in de doodse stilte. Ik val in de richting van een groot plein, zal daarop te pletter vallen, ik worstel met het droombeeld, wil mijn ogen openen maar dat lukt niet, het droombeeld is sterker dan ik hoewel ik allang weer wakker ben, ik blijf vallen in de richting van het lege plein. Op het plein zijn zo angstig zwart afstekende schaduwen dat ik het uitgil maar mijn stem brengt geen geluid voort. Ik nader het plein met duizelingwekkende snelheid. Als ik dan in ieder geval maar niet neerkom op een van die schaduwen. Maar de schaduw die ik nader blijkt als ik vlakbij ben een heg te zijn waarvan de bladeren in het zonlicht glinsterende regendruppels dragen. Plotseling zweeft aan de andere zijde van de heg haar gezicht met het krulhaar, met de rode blos op haar wangen van ver tegen de wind in fietsen. Ik wil haar naam roepen maar ik kan niet spreken hoewel ik niet meer val. Ik kijk naar haar gezicht, het is niet naar mij toegewend en zelfs als dat wel het geval zou zijn, zou ze me toch niet zien want ik ben er niet. Ze glimlacht en loopt langzaam langs de heg. Wat kijkt ze vrolijk, wat kijkt ze gelukkig! Wat zou ze zien? Avondrood in de bergen? Nee, dat kan niet, het is geen avond, het is vroeg in de morgen, ik heb het niet goed gezien, de glanzende stippen op de bladeren zijn dauwdruppels. Nu wendt ze haar hoofd iets meer in de richting van de plaats waar ik niet ben en ze ziet me dan ook niet, hoewel ik toch ergens boven de heg moet zweven. Wat loopt ze rustig, wat loopt ze ongelooflijk rustig! Ik kan haar gezicht zo goed zien, ik word zelf zo zeldzaam rustig van haar wandeltocht langs de heg. Mijn hart bonst niet meer zo wild, ik kan weer goed ademhalen. De grote, groene bladeren van de heg bewegen in de morgenwind. Haar donkere krullen dansen licht langs haar hoofd. En haar wandeling duurt voort, altijd langs diezelfde heg, die

toch niet lang is maar ze komt dan ook niet vooruit, ze wandelt zonder dat ze van plaats verandert en niettemin verdwijnen, waar zij gaat, de donkere schaduwen op het plein; tussen de tegels van het plein schiet mals, groen gras op, steeds meer gras, zodat het plein een grazige weide wordt en ik ontwaak langzaam uit mijn halfslaap zonder dat het beeld van haar gezicht boven de heg verdwijnt. Nog nooit heb ik haar gezicht zo goed kunnen zien. Mijn lichaam ontspant zich, het klappertanden is opgehouden en ik transpireer niet meer. Ik kijk naar haar gezicht, mij erover verbazend dat het nog altijd aanwezig is. Kon ik het nu zo maar voor altijd vasthouden! Buiten slaat een torenklok eenmaal en elders slaat daarna een andere torenklok eenmaal en terwijl ik daaruit probeer op te maken hoe laat het is en mij dadelijk realiseer dat dat niet kan, vervagen langzaam de lijnen van haar gezicht omdat ik één moment mijn aandacht op iets anders richtte. Zonder dat ik het verhinderen kan verdwijnt ze, maar wat blijft is het ongelooflijk vredige gevoel dat diep in mijn lichaam onder mijn middenrif begint en zich uitbreidt tot een nooit gekend welbehagen dat niet alleen de hoofdpijn weet te verdrijven en bij voorbaat dromen waarin ik omlaag val verijdel, maar daarbovenuit een voorspelling lijkt in te houden van iets wat voor altijd geldig zal blijven.

Leiden, voorjaar en zomer 1971

Dit eBook is voorzien van een watermerk met identificatiecode :
AkELRFxNVgZUNVI7DD4POw0xU38AXwJPUU1UIAAqA3VVdQwhU
iYFKgZw - 545d1c138fbec